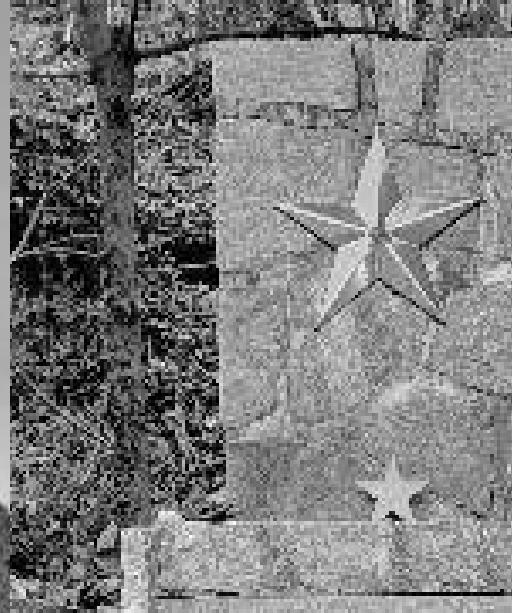




ZAZNAVANJE IN SPOMINJANJE NA ŽRTVE 20. STOLETJA V SLOVENIJI: ŠTUDENTSKE RAZISKOVANJE



Uvod.....	s. 3
Študentske raziskovanje.....	s. 8
• Bojan Motika, Raziskava odnosa do spomenikov: Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi.....	s. 9
• Đorđe Lilkić, Nikola Šaranović – Partizan Padel Za Svoj Narod.....	s. 21
• Ian Omerza, Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjanskih Otrok Leta 1921.....	s. 24
• Krištof Jagodic, Babno Polje.....	s. 35
• Ksenija Kraljevska, Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni.....	s. 49
• Nina Svetina, Vloga Žrtev v Drugi Svetovni Vojni - Marjan Štoka.....	s. 60
• Tajra Abdaković, Drča, spomenik padlim v NOB.....	s. 67
• Tilen Zupanc Mušič, Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah.....	s. 75
• Valter Kolenc, Spomeniki Druge Svetovne Vojne V Občini Velenje.....	s. 109
• Vid Palčnik, Spomenik žrtvam Štajerskega bataljona in Bračičeve brigade na Sveti Heleni, Javorje.....	s. 114
• Žan Črnič, Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno.....	s. 119
• Žana Drimel, Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitza na kolektivni spomin sodobnih generacij.....	s. 133
English Summary.....	S. 146

Ta publikacija predstavlja rezultate raziskovalne pobude, ki so jo izvedli študenti iz Slovenije in se osredotoča na spominjanje ter reprezentacijo žrtev konfliktov 20. stoletja, zlasti svetovnih vojn in poveljnega obdobja. Pod mentorstvom prof. dr. Ljubice Jelušič so študenti Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani raziskovali lokalna spominska obeležja, posamezne vojne zgodbe in prakse skupnostnega spominjanja.

Vsak študent je pripravil študijo primera, ki združuje zgodovinsko raziskovanje, terensko delo in intervjuje, da bi preučil, kako spomeniki, obredi spominjanja in osebne pripovedi oblikujejo kolektivni spomin. Teme vključujejo analizo partizanskih in civilnih spomenikov (npr. Zadobrova, Javorje, Drča), biografske prikaze osebnosti odpora (npr. Juro Adlešič, Milovan Šaranović) ter širši razmislek o identiteti, travmi in politiki spomina v postsocialistični Sloveniji.

Raziskava poudarja generacijske spremembe v načinih spominjanja, vse večjo nevidnost nekaterih spomenikov in spreminjajočo se vlogo lokalnih organizacij pri ohranjanju zgodovinske zavesti. S pomočjo osebne vključenosti so študenti povezali zgodovinsko raziskovanje z družinsko zgodovino in izkušnjami lokalnega okolja ter ustvarili prispevke, ki so hkrati akademsko utemeljeni in čustveno močni.

Ugotovitve raziskave spodbujajo k kritičnemu premisleku o zgodovinskem spominu, promovirajo vključujoče prakse spominjanja in ponujajo usmeritve za strategije varovanja dediščine v Sloveniji.



UVOD



Poglavja

- **Bojan Motika – Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi.** Raziskuje sodobni odnos do spomenika NOB v Zadobrovi ter razkriva, kako se pomen tega obeležja spreminja skozi čas in politične interpretacije. Prek terenskega dela in intervjujev osvetljuje vlogo lokalnih skupnosti pri ohranjanju spomina.
- **Đorđe Lilkić – Nikola Šaranović: Partizan, padel za svoj narod.** Obnavlja življenjsko zgodbo črnogorskega partizanskega poveljnika Milovana Šaranovića, ki je padel v Sloveniji. Esej obravnava njegov zgodovinski pomen in spreminjajoč se odnos mladih do partizanskega izročila.
- **Ian Omerza – Prve žrtve fašizma v Sloveniji: Tragedija strunjskih otrok leta 1921.** Ukvarja se z zgodovinsko zamolčanim dogodkom iz leta 1921, ko so italijanski fašisti ubili več otrok v Strunjanu. Raziskava proučuje, kako (ne)obstaja kolektivni spomin na ta dogodek danes.
- **Krištof Jagodic – Babno Polje.** Proučuje lokalni spomin na drugo svetovno vojno v Babnem Polju in vlogo ustnih pričevanj pri ohranjanju zgodovinskega znanja v manjših skupnostih.
- **Ksenija Kraljevska – Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni.** Predstavlja pomembne partizanske osebnosti iz Ljubljane in analizira, kako so te predstavljene v urbanem prostoru ter kakšno vlogo ima spomin v sodobni družbi.
- **Nina Svetina – Vloga žrtev v drugi svetovni vojni: Marjan Štoka.** Prikazuje zgodbo partizana Marjana Štoka kot primer osebne žrtve in njenega odmeva v lokalni zgodovini ter širšem družbenem spominu.
- **Tajra Abdaković – Drča: Spomenik padlim v NOB.** Analizira pomen spomenika v Drči in preučuje, kako lokalna skupnost vzdržuje in interpretira njegovo simbolno vrednost skozi generacije.
- **Tilen Zupanc Mušič – Po sledih spomina na 2. svetovne vojne v Domžalah.** Preučuje različna spominska mesta v Domžalah in njihovo vlogo pri oblikovanju lokalne identitete ter povezovanju zgodovine z današnjim časom.
- **Valter Kolenc – Spomeniki druge svetovne vojne v občini Velenje** Kartira in

interpretira spomenike NOB v Velenju ter izpostavlja potrebo po večji prepoznavnosti in aktivnem vključevanju spomina v lokalno življenje.

- **Vid Palčnik – Spomenik žrtvam Štajerskega bataljona in Bračičeve brigade na Sveti Heleni, Javorje.** Opisuje zgodovino konkretnega spomenika v Javorju ter analizira pomen krajevnih obeležij pri ohranjanju kolektivnega spomina.
- **Žan Črnič – Vloga žrtve: Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv vojno.** Pogloblja se v kompleksno vlogo Jure Adlešiča, ki je v času okupacije vodil Ljubljano, in obravnava razprave o njegovi vlogi med kolaboracijo in odpornostjo.
- **Žana Drimel – Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitz na kolektivni spomin sodobnih generacij.** Raziskuje, kako osebna in družinska zgodovina vpliva na dožemanje travme in identitete, ter kako se spomin prenaša skozi generacije v sodobni družbi



Raziskava odnosa do spomenikov: Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi

ABSTRAKT

Ta seminar obravnava odnos do spomenikov, pri čemer je poudarek na "spomeniku žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev" v kraju Zadobrava, nedaleč od Ljubljane. Cilj seminarske naloge je poskusiti ugotoviti, kakšna je danes vloga tega spomenika v kraju, kjer stoji, ter kakšen je sodobni narativ glede tega spomenika in žrtev, katerim je posvečen. Sestavni del naloge je tudi intervju, ki ponuja edinstvene in zanimive informacije, povezane z zgodbo o spomenikih. Intervju vključuje nekatere "ekskluzivne" podatke, ki pomagajo razumeti situacijo v obdobju 1942–1945 na območju Sneberija-Zadobrava ter odnos do omenjenih žrtev takrat, po vojni in danes. Seminar vključuje tudi osebno zgodbo moškega, ki je bil v času vojne otrok in je živel na tem območju. Kot priča številnih dogodkov, neposredno povezanih s preučevanim spomenikom, danes deluje kot član Zveze borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Slovenije.

UVOD

Spomeniki predstavljajo veliko več kot le materialne objekte, saj prenašajo določena sporočila, puščajo vtise, označujejo različne zgodovinske dogodke ter odražajo prevladujoče narative, politične spremembe in odnos

skupnosti do preteklosti. Zaradi tega so pomemben del kolektivnega spomina in kulturne dediščine, čeprav se njihov pomen in družbena vloga skozi čas lahko spreminjata (Huysen, 2003).

Medtem ko nekateri spomeniki ostajajo trdno zasidrani v kolektivnem spominu, drugi sčasoma izgubljajo pomen ali postanejo predmet sporov (Macdonald, 2009). V postsocialističnih družbah, kot je Slovenija, je odnos do spomenikov iz obdobja druge svetovne vojne pogosto kompleksen, saj je povezan z ideološkimi in političnimi konflikti, ki so sledili po vojni (Karge, 2017). Proučevanje odnosa do spomenikov omogoča globlje razumevanje kolektivnega spomina, identitete in družbenih sprememb. Spomeniki niso zgolj statični objekti, temveč dinamični simboli, ki odražajo način, kako skupnost interpretira svojo preteklost (Bodnar, 1992). Način, kako ljudje doživljajo, razlagajo ali ignorirajo spomenike, lahko nakazuje prevladujoče zgodovinske narative in družbene napetosti, ki izhajajo iz različnih pogledov na preteklost (Forest & Johnson, 2002). Eden izmed razlogov za raziskovanje spomenikov je njihova vloga pri oblikovanju nacionalne in lokalne identitete. Spomeniki delujejo kot kraji spomina (*lieux de mémoire*), kjer se javna zgodovina srečuje z zasebnimi, osebnimi spomini (Nora, 1989). Hkrati pa so lahko tudi predmet kontroverz in političnih debat, zlasti v postkonfliktnih

Raziskava odnosa do spomenikov:

Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi

družbah, kot je Slovenija, kjer se dediščina druge svetovne vojne pogosto različno interpretira glede na politično in ideološko pripadnost (Karge, 2017). Spomeniki žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev predstavljajo enega izmed tipičnih oblik memorijalizacije druge svetovne vojne v Evropi, zlasti v državah, kjer je obstajal močan odporniški boj in kjer so se odvijali notranji politični in državljanski konflikti. Takšni spomeniki so bili pomemben del uradne kulture spominjanja v socialističnih državah, vendar se je njihov status in pomen po padcu komunizma spremenil. V večini evropskih držav so bili spomeniki, posvečeni žrtvam fašističnega nasilja, postavljeni z namenom ohranjanja spomina na tiste, ki so trpeli zaradi okupacije, represije in vojnih zločinov. V socialističnih državah, kot so Jugoslavija, Poljska, Češkoslovaška in Vzhodna Nemčija, so ti spomeniki pogosto poudarjali vlogo komunističnega odporniškega gibanja, medtem ko so bile protikomunistične skupine in njihove žrtve marginalizirane v uradnem spominu (Judt, 2005). V državah, kot sta Francija in Italija, kjer so med vojno delovali močni partizanski odporniški premiki, so številni spomeniki postavljeni v čast boju proti fašističnim režimom. V Italiji, na primer, spomeniki žrtvam nacističnih represalij (kot so Fosse Ardeatine v Rimu) ohranjajo spomin na padle, vendar so bili v povojnih letih tudi predmet političnih razprav. V postsocialističnih državah se je odnos do teh

spomenikov po devetdesetih letih močno spremenil. V številnih državah vzhodne Evrope so postali predmet kontroverz, saj so jih pogosto povezovali s komunističnimi režimi, ki so jih uporabljali za legitimacijo svoje oblasti. Na Poljskem in Madžarskem so bili mnogi od teh spomenikov odstranjeni ali prestavljeni v muzeje, medtem ko so na Češkem in Slovaškem nekateri dobili nove interpretacije z dodatnimi ploščami, ki ponujajo alternativne poglede na zgodovino. V Sloveniji in drugih nekdanjih jugoslovanskih republikah so bili takšni spomeniki ključni za oblikovanje uradne spominske kulture v socialističnem obdobju. Pogosto so označevali kraje bitk, usmrnitev ali množičnih pobojev, hkrati pa so služili tudi politični propagandi. Napisi, kot je "Žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev", so odražali ideološki narativ, ki je prebivalstvo delil na borce za svobodo in sodelavce okupatorja (Rogel, 1998; Forest & Johnson, 2002; Karge, 2017; OpenAI, 2025)

METODOLOGIJA

Kot je bilo že omenjeno, se ta seminar ukvarja z raziskovanjem odnosa do spomenikov, natančneje z odnosom do spomenika žrtvam fašističnega terorja in domačih izdajalcev v kraju Zadobrova, nedaleč od Ljubljane v Sloveniji. Raziskava je zajemala več delov, ki so vključevali tudi terensko delo. Raziskava je

Raziskava odnosa do spomenikov: Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi

potekala na naslednji način:

1. Obisk lokacije in fizični ogled spomenika. To je bil prvi korak raziskave, ki je vključeval spoznavanje samega spomenika, osebno preverjanje njegovega stanja, okolice ter dokumentiranje ugotovljenega stanja (fotografiranje spomenika in njegove okolice, izdelava zapisnika). Posebna pozornost je bila namenjena tudi obstoju oznak, kot so table ali napisi, ki pojasnjujejo, zakaj je tam postavljen in komu je posvečen.

2. Zbiranje informacij o spomeniku in seznanjanje z zgodovinskimi okoliščinami v obdobju 1941–1945 na območju Sneberje-Zadobrova. Drugi korak je vključeval zbiranje podatkov o spomeniku (kdaj je bil postavljen, zakaj na tem mestu, komu je posvečen, kdo ga je postavil itd.) ter zgodovinskem kontekstu in pomembnih zgodovinskih dogodkih na omenjenem območju.

3. Zbiranje podatkov o komemoracijah, vzdrževanju spomenika in pregled medijskih vsebin.

4. Intervjuji.

5. Povezovanje podatkov in informacij, analiza ter poskus ocene odnosa do spomenika.

Raziskava je torej zajemala več delov, ki so

predvsem kvalitativni in vključujejo terensko delo, pregled literature in dokumentacije o spomeniku ter zgodovinskih dogodkih, pregled medijskih vsebin, spletnih virov, izvajanje intervjujev ter analizo in sintezo podatkov.

Glavni raziskovalni vprašanji, na kateri bom v tem delu poskušal odgovoriti, sta:

1. Kakšen je danes odnos do spomenika žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi?

2. Ali kdo skrbi za kulturo spomina, povezano s tem spomenikom, in če da, kdo?

Seminar je strukturiran tako, da bo v naslednjem delu predstavljen teoretični okvir, ki bo na kratko povzel zgodovinsko ozadje oziroma obdobje 1941–1945 na območju Sneberje-Zadobrova. Drugi del zajema analizo, kjer bodo predstavljeni podatki, zbrani na terenu, preko spletnih virov in iz intervjujev. Ta del vključuje tudi osebne komentarje, podkrepljene z opažanji in zbranimi podatki, ter predstavitev dokumentiranega foto-materiala. V zaključnem delu bom

podal kratek pregled rezultatov raziskave, možna priporočila za nadaljnje raziskave in poskusil odgovoriti na zastavljena raziskovalna vprašanja.

**Raziskava odnosa do spomenikov:
Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi**

TEORIJSKI DEL

Šestega aprila 1941 so sile osi napadle Kraljevino Jugoslavijo, v kateri je bila večina ozemlja današnje Slovenije. Sile osi so kmalu po napadu uspele zavzeti celotno ozemlje Kraljevine in takoj začele z medsebojno delitvijo okupiranih območij. Nemci so 6. aprila brez napovedi vojne iz Avstrije vdrli na območje Dravske banovine, torej na ozemlje današnje Slovenije, že 8. aprila pa so zavzeli Maribor. Ofenziva se je nadaljevala tako, da so nemške sile do 10. aprila že vstopile v Zagreb. 11. aprila so zavzeli Celje, 12. aprila pa Novo mesto. 11. april je pomemben datum, saj se je tistega dne napadom pridružila tudi Kraljevina Italija. Iz Primorske, ki je bila že pod italijanskim nadzorom, vendar je tam živelo veliko število Slovencev, je napadla Kraljevino Jugoslavijo in istega dne zasedla Ljubljano. Jugoslovanska vojska, ki je bila tehnološko manj napredna in je bila obkoljena z vseh strani, agresorjem ni mogla nuditi močnega odpora, zato je Kraljevina Jugoslavija 17. aprila kapitulirala. Ozemlje današnje Slovenije je postalo predmet delitve med Nemčijo, ki je zavzela območje od avstrijske meje do NDH, torej severno od Maribora do okolice Ljubljane, Italijo, ki je prevzela Ljubljano in območja južno od nemške okupacijske cone (Primorska pa je bila, kot omenjeno, že pred vojno pod njenim nadzorom), Madžarsko, ki je okupirala skrajni sever države, in NDH, ki je zasedla nekaj naselij

od Bregane do Brežic. (Skočir in Okolšek, 2020, Škulj 2020)

Tisto, kar je značilno za območje Sneberje-Zadobrava, je, da se je nahajalo na samem robu ozemlja pod nadzorom Nemčije in Italije. Vas je bila v italijanski coni, čeprav je meja potekala tik ob njej. V tem obdobju je bila Ljubljana znana po obdobju zapiranja mesta z bodičasto žico in prepovedmi, ki so jih uvedle italijanske oblasti, kar je onemogočilo prebivalcem vstopanje in izstopanje iz mesta. Glavna značilnost tega obdobja je bil sistem lahkih utrditev, kar je vključevalo žične ovire, bunkerje, utrdbe in podobno, zaradi česar je Ljubljana postala edina prestolnica, ki je bila v celoti zajeta v utrdbeni sistem med drugo svetovno vojno. Po vojni je Ljubljana postala prvi mesto v SFRJ, ki je bilo odlikovano z redom narodnega heroja, kot priznanje prebivalcem Ljubljane za preživetje v okupiranem mestu. 26. aprila 1941 so Komunistična partija Slovenije, Krščanski socialisti, narodni demokrati in druge levo usmerjene skupine ustanovile Osvobodilno fronto (OF), s svojimi vojnimi enotami, ki so jih predstavljali slovenski partizani. Na širšem območju Slovenije, vključno z Ljubljano in njeno okolico (tudi v Sneberju in Zadobravi), je prišlo do nesoglasij med ljudmi glede podpore določenim skupinam, tako da smo na eni strani imeli slovenske partizane in njihove "podpornike", na drugi strani pa tudi druge skupine, ki so bile pogosto v konfliktu s

Raziskava odnosa do spomenikov: Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi

partizani. Tako so bile že pred vojno nekatere politične stranke (ki so bile zakonite, za razliko od komunistične partije Slovenije, ki je bila prepovedana), kot so katoličanska, liberalna in socialdemokratska, znane po antikomunističnih stališčih, zato so se nasprotovale temu, da bi po vojni uredili državo po sovjetskem modelu. Zaradi ideoloških nesoglasij, pa tudi zato, ker so mnogi člani katoliške, liberalne in socialdemokratske stranke bili obtoženi, da delajo v nasprotju s stališči jugoslovanske vlade v izgnanstvu in zahodnih svetovalcev, ter da mnogi njihovi politiki sodelujejo z novo fašistično oblastjo, je prihajalo do sovraštva med temi stranmi. (Skočir in Okolšek, 2020, Škulj 2020, Mestna občina Ljubljana, 2019, RTV Slovenija, 2020)

Od leta 1942 se začne obdobje, ki bi ga lahko poimenovali "bratobojna vojna". To se nanaša na številne izbruhe nasilja, ki so jih pripadniki različnih skupin izvajali med seboj. Prišlo je do številnih spopadov med partizani in protipartizanskimi enotami, kot so bila legija smrti, domobranci in vaške straže. Za zadnji dve je bilo značilno, da so sodelovale z okupatorskimi oblastmi proti partizanom. Čeprav so leta 1943 na Teheranski konferenci zavezniki priznali partizane kot svoje zaveznike in leto kasneje jugoslovanska vlada v izgnanstvu kot svojo vojsko, so domobranci kljub temu nadaljevali boj na strani okupatorja, čeprav so bili pozvani k vstopu v partizane in jim je bila ponujena amnestija. Zaradi notranjih delitev v slovenskem narodu je bilo prisotno nezaupanje,

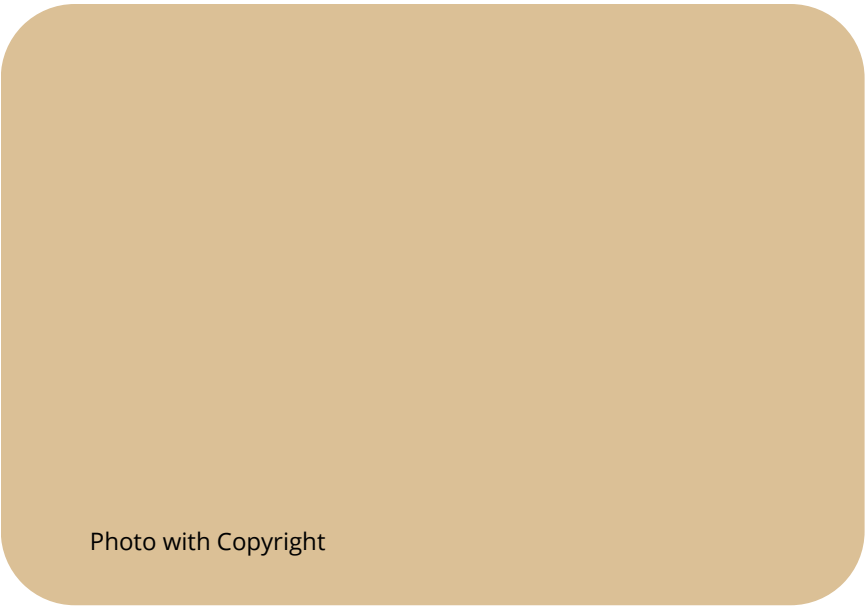


Photo with Copyright

Zemljevid ki prikazuje žico okoli Ljubljane (Club Touristi Triestini, 2017)

Raziskava odnosa do spomenikov:

Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi

nekaterih okoljih pa je bil strah izrazitejši kot v drugih. Že na začetku okupacije Ljubljane so začele žandarmerijske in policijske enote sodelovati z okupatorji, takoj so začeli označevati domače špijone in izdajalce. Partizani so se znašli v neprijetnem položaju in so pogosto izvajali nasilje nad prebivalstvom, če so bile njihove pozicije odkriti ali podobno. Na nasilje s strani partizanov so se kmetje poskušali odzvati z ustanavljanjem vaških straž. Poleg omenjenih skupin je bil del Slovencev naklonjen tudi Slovenski zvezi ali slovenskemu četništvu, velika vloga v vojni in kolaboraciji z okupatorjem pa je pripadla ljubljanskemu škofu Gregoriju Rozmanu, kar je povzročilo pomembno vlogo cerkve v vojni in vplivalo na odločitve določenih vernikov. (Skočir in Okolšek, 2020, Škulj 2020)

ANALIZA

Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi je postavljen na sami meji med naseljema Sneberje in Zadobrova, celoten ta del pa se pogosto imenuje tudi Sneberje-Zadobrova. Lokacija obeh vasi je zelo zanimiva, saj je bilo to območje med okupacijo del meje med Italijo in Nemčijo. Sneberje in Zadobrova sta padli pod italijansko okupacijo, nato pa po kapitulaciji Italije tudi pod nemško, vse do ponovnega osvoboditve. Spomenika verjetno nikoli ne bi

opazil, če se ne bi preselil v najem v hišo v Sneberju, približno 15 minut hoje od spomenika. Ker je neposredno ob spomeniku tudi majhna trgovina, sem spomenik prvič opazil, ko sem šel v trgovino po živila. Takrat na prvi pogled nisem posvečal veliko pozornosti spomeniku. Ker sem tam pogosto hodil, me je začela zanimati ta spomenik, zato sem enkrat prišel bližje in na njem prebral "Spomenik žrtvam fašističnega terorja in domačih izdajalcev" ter številna imena in priimke padlih. Opazil sem, da je ob jarbolu visela slovenska zastava, pred spomenikom pa so bile sveče.

Ko sem kasneje odločil, da raziskujem ta spomenik, sem se odločil, da ga ponovno obiščem, vendar tokrat z večjo pozornostjo. Spomenik sem obiskal v ponedeljek, 16. decembra 2024, ob 15:20. Nahaja se na majhni zeleni površini ob stavbi starega združenega doma v Zadobrovi. Danes se v tej stavbi nahaja majhna trgovina, plesna šola in fitness. Okoli spomenika so tudi nekatere hiše, obdelovalne površine, v bližini pa je tudi priključek za avtocesto in manjša avtobusna postaja. Ko sem prišel, je bilo okoli spomenika vse čisto kot običajno, trava je bila lepo pokošena, zastava na jarbolu, pred spomenikom pa je bila ena sveča, dva okrašena kamenčka in trak v barvah zastave, verjetno pušчени iz nekega venca. Fotografiral sem spomenik in okolico. Spomenik je bil nepoškodovan, na njem ni bilo vidnih znakov poškodb ali opaznega vremenskega

Raziskava odnosa do spomenikov: Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi

propadanja materiala. Na spomeniku piše: „Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev“ in 42 imen ter priimkov pobitih: Ivanič Martin, Kastelic Jože, Kralj Francka, Novak Slavko, Maček Polde, Maček Jože, Tavčar Lojze, Živic Zorko, Avšič Albina, Avšič Anton, Kokalj Anton, Globokar Ivan, Knez Valentin, Knez Jožefa, Mahkovec Franc, Novak Stanko, Primožič Mimi, Šeško Vida, Omahen Pavel, Bolta Jože, Dovč Nande, Dimnik Peter, Hribar Ivan, Keber Anton, Ložar Franc, Možina

Franc, Snoj Jože, Dimnik Janez, Živic Bogdan, Berčon Janez, Česnik Ivan, Gradišar Ciril, Hribar Ivan, Marolt Stanko, Ojstrež Anica, Ojstrež Jože, Porenta Lojze, Belšak Slavko, Bernat Franc, Poje Zvonko, Primar Franc, Tavčar Janko. Na vrhu spomenika je izrezljana partizanska zvezda in upodobljena ogenj z plameni, vklesana leta „1941-1945“ in besedila „SPOMIN VAS IŠČE V SENCI DAVNE SMRTI“ in „PADLI ZA SVOBODO“

Spomenik, 16. 12. 2024.



**Raziskava odnosa do spomenikov:
Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi**



Raziskava odnosa do spomenikov: Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi

Drugi korak raziskave je vključeval pridobivanje informacij o spomeniku in seznanitev z zgodovinskimi okoliščinami v obdobju 1941–1945 na območju Sneberje-Zadobrova. V tem koraku sem moral pridobiti podatke, kot so kdaj je bil spomenik postavljen, zakaj ravno na tem mestu, komu je posvečen, kdo ga je postavil in podobno, ter se seznaniti z zgodovinskim kontekstom in pomembnimi zgodovinskimi dogodki, ki so se odvijali na tem območju. Kar zadeva drugi del, povezan z zgodovinskim ozadjem, sem splošna dogajanja že predstavil v uvodu, vendar je bilo iskanje informacij o samem spomeniku in dogodkih, povezanih s Sneberjem in Zadobrovo, veliko težje, kot sem pričakoval. Najprej sem z pregledom vsebine, objavljene na internetu, ugotovil, da sploh ni bilo nobenih informacij o spomeniku ali dogodkih, povezanih z zgodovinskimi dogodki na tem območju. Edina objava, ki sem jo našel, je bila na Facebook in spletnih straneh Zveze združenj borcev za vrednote NOB Slovenije ter Krajevne organizacije Zadobrova-Sneberje, ki se je nanašala na datume obeleževanja komemoracij in same komemoracije. To je pomembno za naslednji del analize, vendar na internetu obstaja ogromno praznega prostora, ki ga je treba zapolniti z informacijami o spomeniku in njegovem ozadju. Ker ni bilo dostopnih informacij, to nakazuje, da bo vsakdo, ki bo želel izvedeti več o spomeniku, moral vložiti veliko truda, da bo prišel do spoznanj.

Kot sem že omenil, sem informacije o tem, kako potekajo komemoracije, našel na spletnih straneh in Facebook profilih Zveze združenj borcev za vrednote NOB Slovenije ter Krajevne organizacije Zadobrova-Sneberje, kjer je bilo mogoče videti, da se komemoracije že vrsto let obeležujejo in dokumentirajo. Potekale so približno enako – skromno, z polaganjem vencev in govorom. Prav tako so bile objavljene fotografije, na katerih je bilo videti, da je sodelovalo določeno število predvsem starejših ljudi (približno 20, po prostem ocenjevanju). V objavi na spletni strani Krajevne organizacije Zadobrova-Sneberje Slovenije je zapisano: „V organizaciji naše Krajevne organizacije je bila tradicionalna komemoracija ob Dnevu spomina na mrtve. Potekala je v sredo, 30. 10. 2024, ob 16. uri pri spomeniku žrtvam vojne 1941 – 1945 ob Zadružnem domu v Zadobrovi. Dogodku so dali slovesni pečat praporščaki in pihalni kvintet Veteranov. K spomeniku smo položili cvetje. Nato smo prisluhnili recitacijam, ki so jih izvedle recitatorke starejše in mlajše generacije. Spregovorila nam je Simona Kralj. Izpostavila je pomen zgodovinskega spomina, še posebej v teh časih, ko politika hoče ljudi razdeliti, da bi lažje vladala in ko skrajne ideologije ponovno dvigajo glave. Kot učiteljica se zaveda pomena izobraževanja in vzgoje otrok, da bodo odrasli v odgovorne ljudi, ki bodo znali prisluhniti drugim in sprejemati drugačnost, za boljši svet za vse.“ (KO Zadobrova-Sneberje, 2024)

Raziskava odnosa do spomenikov:

Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi

Po pregledu gradiva o komemoracijah sklepam, da člani Krajeвне organizacije Zadobrova-Sneberje in Zveze združenj borcev za vrednote NOB Slovenije resnično trudijo ohranjati kulturo spomina, na kar kaže tudi dolgoletno organiziranje komemoracij. Da bi pridobil več informacij, sem hvaležen profesorici Ljubici Jelušič, od katere sem dobil stik na Zvezi združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, kjer sem opravil še en intervju. Ta sestanek mi, čeprav ni prinesel informacij o spomeniku, ni bil odveč, saj sem pridobil naslednji stik – gospoda Mitjo Mačeka. Brez tega sestanka bi moje raziskovanje verjetno ostalo na tem mestu in bilo nepopolno, saj oseba, ki se zanima za spomenik, težko izve kaj več o njem, če ne najde pravega stika. Intervju z gospodom Mačekom sem opravil 10. januarja 2025, v njegovi hiši v Zadobrovi. Gospod Maček je eden od sorodnikov Mačeka Polde, katerega ime je zapisano na spomeniku, in čeprav je bil med drugo svetovno vojno otrok, se spominja mnogih dogodkov, ki jih je videl, in zgodb, ki mu jih je pripovedovala mama. O svojem sorodniku Mačku Poldeju navaja, da je bil s 16 leti v partizanih in da je bil kurir, zato so ga ubili. Obdobje 1941–1945 v Sneberju-Zadobrovi opisuje takole: "Bilo je veliko ljudi, ki niso bili za revolucijo in takšen sistem... veliko so izdajali, zato imamo 2 spomenika - ob Zadrugi in Savi" (Maček, 2025). To nam pojasni, zakaj na spomeniku piše "in domačih izdajnikov", kar nam nakazuje na delitve med ljudmi v tem času,

torej tisti, ki, kot pravi g. Maček, "niso bili za revolucijo", so izdajali tiste, ki so bili "za revolucijo". V intervjuju še izpostavi: "Ubili so jih Italijani in domači", g. Maček

pa tudi podaja okvirno oceno tistih, ki so "izdali", in navaja, da je bilo: "5-6 družin izdajnikov v Zadobrovi" (Maček, 2025). Med drugim pa je povedana tudi zanimiva zgodba, kako so Italijani in domači, ko je njegova mama peljala konja, ustavili in pretresli, pod zelenjavo, ki jo je prevažala, pa so našli tiskarski material, zato so jo odpeljali v prosvetni dom v Polju, kjer so jo mučili, še enkrat pa so jo pretepli pred eno od kasarnih v Ljubljani. Povedal je tudi, da je bil takrat življenjski slog večinoma kmečki, veliko hrane pa je šlo na obe strani – del je jemala vojska, del pa je šel partizanom. Poudarja tudi, da je bila vera zelo močna, kar je imelo velik vpliv na stališča do partizanov in okupatorjev v ljudstvu. Navedeno je, da so bile vaške straže dobro organizirane, lokalni duhovniki pa so izdajali partizane. Iz intervjuja sem izvedel tudi to, da Krajevna organizacija Zadobrova-Sneberje vzdržuje spomenik, skrbi za urejanje njegove okolice, obeležujejo komemoracije in skupaj z mlajšimi člani, ki jih vključujejo, dvigajo zavest o spomeniku. Prav tako sem izvedel, da v svoji organizaciji informacije o spomeniku prenašajo predvsem na mlajše člane.

Raziskava odnosa do spomenikov: Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi

ZAKLJUČEK

Kar zadeva prvo raziskovalno vprašanje, ki se glasi: „Kakšen je danes odnos do spomenika žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi?“, odgovor ni tako preprost. V raziskavi sem ugotovil, da je spomenik v dobrem stanju in da obstaja organizacija, ki skrbi zanj ter si prizadeva ohraniti kulturo spomina in povečati zavedanje o trpljenju, ki se je zgodilo. Vendar pa sem se zelo mučil, preden sem dobil kakršnekoli informacije o spomeniku, zato sklepam, da ljudje, ki niso povezani z omenjeno organizacijo, ne morejo zlahka priti do informacij. To nam prav tako pove, da spomenik ni pridobil širšega pomena, saj so tudi poročila medijev zelo skromna in jih ni lahko najti. S tem sem delno odgovoril tudi na drugo raziskovalno vprašanje, ki se glasi: „Ali nekdo skrbi za kulturo spomina, povezano s spomenikom?“. Torej, obstaja organizacija, ki skrbi za to, in sicer Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, oziroma njen krajevni ogranak Krajevna Organizacija Zadobrova-Sneberje. Kar bi jaz priporočil, je olajšanje dostopa do informacij, kar bi lahko na primer dosegli z namestitvijo QR kode na spomenik, povabilom medijev, da poročajo o komemoracijah in podobno.

VIRI IN LITERATURA

- Škulj, M. (2020). Druga svetovna vojna na Slovenskem [PDF]. Dijaski.net.
https://dijaski.net/gradivo/zgo_sno_druga_svetovna_vojna_na_slovenskem_04
- Skočir, A., & Okolšek, S. (2020). Druga svetovna vojna na Slovenskem. Stanko Okolšek.
<https://stanko-okolis.si/wp-content/uploads/2020/06/Druga-svetovna-vojna-na-Slovenskem.pdf>
- Mestna občina Ljubljana. (2019). Okupirana Ljubljana: mesto ob meji.
<https://www.ljubljana.si/sl/moja-ljubljana/kultura-v-ljubljani/razstave-v-razstavnih-prostorih-mol/aktualne-razstave/okupirana-ljubljana-mesto-ob-meji/>
- RTV Slovenija. (2020). Ljubljana ni bila le ožičeno, temveč tudi obmejno mesto.
<https://www.rtvsl.si/zidovi/spomin-je-ziv/ljubljana-ni-bila-le-oziceno-temvec-tudi-obmejno-mesto/493621>
- Krajevna Organizacija Zadobrova-Sneberje. (n.d.). Ko ZB Zadobrova-Sneberje.
<https://sites.google.com/view/ko-zb-zadobrova-sneberje/>

**Raziskava odnosa do spomenikov:
Spomenik žrtvam fašističnega nasilja in domačih izdajalcev v Zadobrovi**

Krajevna Organizacija Zadobrova-Sneberje. (n.d.). O delu KO. <https://sites.google.com/view/ko-zb-zadobrova-sneberje/o-deluko?authuser=1#h.z0artohc7p4q>

Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije. (n.d.). <https://www.zzb-nob.si/kontakt-in-lokacija/>

Bodnar, J. (1992). *Remaking America: Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century*. Princeton University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv131bw3q>

Forest, B., & Johnson, J. (2002). Unraveling the Threads of Memory: The Politics of Memorialization in Postwar Europe. In A. S. Gatrell & D. A. W. Hughes (Eds.), *The Politics of Memory: The Aesthetics of Commemoration* (pp. 219-238). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1467-8306.00303>

Huyssen, A. (2003). *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. <https://archive.org/details/presentpastsurba0000huys>

Judt, T. (2005). *Postwar: A History of Europe Since 1945*. https://books.google.si/books/about/Postwar.html?id=xE1hBBF37kWC&redir_esc=y

Karge, H. (2017). Memory and Conflict in the Former Yugoslavia: The Politics of Memorials and the Case of Slovenia. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*.

Macdonald, S. (2009). *A Companion to Museum Studies*. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9780470996836>

Nora, P. (1989). *Les Lieux de Mémoire*. Gallimard. <https://www.gallimard.fr/catalogue/les-lieux-de-memoire-1/9782070749027>

Open AI. (2025). Prevajanje besedila v slovenščino in pomoč pri iskanju informacij. <https://openai.com/>

Nikola Šaranović – Partizan Padel Za Svoj Narod

Za raziskovalni projekt sem proučeval usodo črnogorskega častnika Milovana Šaranovića, ki je kot partizanski poveljnik padel v Sloveniji, kjer je tudi pokopan v grobnici narodnih herojev.

Milovan Šaranović se je rodil 20. novembra 1913 v vasi Potkraj pri Danilovgradu v revni kmečki družini. Osnovno šolo je končal v domačem kraju, nižjo gimnazijo pa v Danilovgradu. Peti in šesti razred gimnazije je končal v Podgorici. Zaradi slabih gmotnih razmer je opustil srednjo šolo in se leta 1930 vpisal na vojaško akademijo v Beogradu. Leta 1933 je opravil vojaško šolanje, nato pa je bil povišan v čin pehotnega podporočnika in razporejen na službovanje v Trebinje, v 29. pehotni polk. Kmalu je bil premeščen v Bileće, za učitelja v Šoli rezervnih častnikov. Čez nekaj časa je bil premeščen v Maribor, kjer je ostal do začetka aprilske vojne. Leta 1939 je opravil sprejemni izpit za Višjo vojaško akademijo, a ni bil sprejet, ker po tedanjih merilih ni pripadal »visoki družbi« (Vojna enciklopedija, 1975).

Trinajstjuljska vstaja ali vstaja v Črni gori je bila največja vstaja v okupirani Evropi leta 1941. Začela se je 13. julija 1941 pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije in je trajala do sredine avgusta, ko jo je močna italijanska ofenziva zadušila. Čeprav načrtovana v precej manjšem obsegu, je vstaja že prvi dan dobila značaj vsedržavne vstaje, v kateri je sodelovalo preko 30.000 ljudi. Uporniki so premagali in

zajeli do tedaj največjo okupatorsko garnizijo v zaslužnji Evropi, ki jo je sestavljalo okoli 1000 italijanskih vojakov in častnikov (Filipović, 2013).

Julija 1941, se je Milovan Šaranović pridružil uporniškimi enotami v boju proti okupatorju, v napadu na Danilovgrad. Nato je bil izvoljen za poveljnika uporniške čete, ki je sodelovala pri napadu na Velje Brdo in v bojih pri Podgorici. Sodeloval je v bitki pri Pljevljah 1. decembra 1941, pa tudi v drugih bojih v Črni gori. Konec leta 1942 je bil po sklepu Vrhovnega štaba NOVJ poslan v Slovenijo, kjer je sprva opravljal naloge komandanta Operativne cone za Štajersko. Maja 1943 je bil povišan v čin polkovnika NOVJ in imenovan za poveljnika Dolenjske operativne cone, junija 1943 pa načelnik Glavnega štaba NOV Slovenije. Zaslužen je za uspešne ofenzivne akcije in boje Cankarjeve, Tomšičeve in Gupčeve brigade v prvih mesecih leta 1943, operacije na Žumberku v sodelovanju z enotami NOV, napad na Metliko, ofenzivo v Suvi krajini, boje v okolici Kočevja, zmago pri Jelenovem Žlebu in drugo (Slovenski grobovi, b. d.).

Padel je 31. julija 1943 v napadu na sovražnikovo utrdbo pri Novem Mestu oziroma Žužemberku, kjer je poveljeval enotami, ki so sodelovale v bitki. Z ukazom Predsedstva Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) je bil 25. oktobra 1943 med prvimi borci Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije proglašen za narodnega heroja. Po

Nikola Šaranović – Partizan Padel Za Svoj Narod

osvoboditvi so njegove posmrtno ostanke pokopali v Grobnici narodnih herojev v Ljubljani. Po Šaranoviću je bila poimenovana vojašnica JLA v Ljubljani za Bežigradom, ki pa je sedaj popolnoma porušena in so tam izgradili stanovanjske bloke.

Na mnenje mladih o partizanskih herojih danes vplivajo različni dejavniki, med drugim izobraževalni sistem, kulturna stališča in politični diskurzi. Številni mladi vidijo partizane kot simbole boja proti fašizmu in heroje odpora, drugi, predvsem tisti, ki izhajajo iz družin, ki se politično niso strinjale s partizani, pa so morda bolj kritični. Obenem zgodovinarji in sociologi predlagajo, da se odnos mladih do partizanskih herojev razvija skozi izobraževalne programe in medijske vsebine, ki lahko poudarjajo določene vidike zgodovine, kot so herojstvo ali polemike, povezane s povojnimi političnimi razmerami (Marković, 2020).

Raziskave kažejo, da večina državljanov Črne gore enači partizansko in ravnogorsko četniško gibanje, kar kaže na relativizacijo vrednosti antifašizma med mladimi (Batrićević, 2023). Anketa kaže, da 96,3 % anketirancev prepozna ključne osebnosti in dogodke iz boja proti okupatorju od leta 1941 do 1945, kar kaže na določeno zavedanje o antifašistični preteklosti (Nikolić, 2024a). Raziskava na vzorcu študentov pa kaže, da le 22,5 % študentov zna naštet vsaj tri narodne heroje iz Črne gore, 77,5

% pa ne ve ali ni dalo odgovora, kar kaže na slabše poznavanje konkretnih osebnosti iz protifašističnega boja. Ti podatki kažejo, da kljub osnovnemu priznavanju protifašističnih vrednot obstaja tudi velik prostor za izboljšanje izobraževanja in promocije antifašistične dediščine med mladimi v Črni gori (2024b). V Črni gori je Milovan Šaranović postal znan kot vodja protifašističnega odpora. Njegov boj in zavezanost svobodi sta ga naredila za narodnega heroja. V znak priznanja vojašnica v Danilovgradu nosi njegovo ime (Jovićević, 2011). Ker je bil Šaranović tudi pomemben poveljnik slovenskih partizanskih enot, se je njegovo ime dolgo ohranjalo na slovenskih tleh. Tako je vojašnica JLA v Ljubljani na Dunajski cesti vse do osamosvojitve Slovenije nosila ime Vojašnica Milovana Šaranovića. Vojašnice danes ni več, na njenem mestu so zrastle poslovne stavbe in stanovanjski bloki.

OSEBNO MNENJE

O njegovi osebnosti in prispevku bi sklepali, da je Milovan Šaranović predstavnik generacije, ki je s svojim življenjem krojila usodo Balkana v drugi polovici 20. stoletja. Njegova smrt pri 30 letih in junaška dejanja med vojno osvetlujejo njegovo zavezanost višjim idealom in boju za svobodo, kar ga uvršča med najpomembnejše junake tistega časa. Čeprav ni dočakal konca vojne, njegov prispevek ni bil pozabljen, njegovo

Nikola Šaranović – Partizan Padel Za Svoj Narod

ime pa je ostalo zapisano v kolektivnem spominu ljudi, ki so bili osvobojeni po zaslugi poguma borcev, kot je bil on.

Šaranović je simbol mladosti, ki se je bila pripravljena žrtvovati za dobro vseh, čeprav so te žrtve v širšem družbenem kontekstu pogosto ostale neprepoznane. Kljub temu spomin nanj, tako kot na vse druge junake tistega časa, predstavlja pomemben del kulturnozgodovinske dediščine, ki nas spominja na vrednote boja za pravico in svobodo.

VIRI IN LITERATURA

Batričević, N. (2023). Večina građana Crne Gore je već izjednačila partizanski i ravnogorski četnički pokret, *aktuelno.me*. Dostop prek: https://www.aktuelno.me/clanak/vecina-gradjana-crne-gore-je-vec-izjednacila-partizanski-i-ravnogorski-cetnički-pokret?utm_source

Filipović, B. N. (2013). Mrtvi ne zbore. Dostop prek: https://www.montenegrina.net/pages/pages1/is-torija/cg_u_2_svj_ratu/mrtvi_ne_zbore3.htm

Gažević, N. (1975). Redakcija Vojne enciklopedije, 1970-1976, Dostop prek: <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/3980808#full>

Jovičević, D. (2011). Bunt antifašista zbog groblja za njemačke vojnike, *Radio Slobodna Evropa*, Dostop prek: https://www.slobodnaevropa.org/a/crna_gora_njemacka_spomenik_vojnicima_vermahta/24295189.html?utm_source

Marković, J. (2020). Mladih pogled na povijest: Partizani i njihova naslijeđa. *Sociološki časopis*, 45(3), 120-135, Dostop prek: <https://www.imin.hr/wp-content/uploads/2021/03/zbornik-radova-Migracije-i-identitet.pdf>

Nikolić, B. (2024). Antifašizam u Crnoj Gori danas: "Krojači" prošlosti sad drže čas, *Vijesti*; Dostop prek: https://www.vijesti.me/vijesti/politika/735490/antifasizam-u-crnoj-gori-danas-krojaci-proslosti-sad-drze-cas?utm_source

Slovenski grobovi (b. d.). Najdimo grobove narodnih herojev, Dostop prek: <https://www.najdigrob.si/slovenski-grobovi/391/milovan-saranovic>

Televizija Vijesti. (20. december 2023). Posjeta kasarni "Milovan Šaranović". Dostop prek: <https://www.centarzadnbdg.me/126-posjeta-kasarni-milovan-saranovic>

Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjanskih Otrok Leta 1921

1 UVOD

Prva svetovna vojna, znana tudi kot Velika vojna ali »The Great War«, je bila zamišljena kot vojna, ki bo končala vse vojne, vendar je dosegla prav nasprotno. Po njenem koncu je veliko evropskih držav zajela revščina in trpljenje, ki sta pustila globoke posledice na življenju prebivalcev. Slabi življenjski pogoji ter občutki nezadovoljstva zaradi neizpolnenih obljub so ustvarili ugodne razmere za vzpon številnih ekstremnih ideologij. Te so Evropo, in posledično tudi ves svet, pripeljale v še hujšo katastrofo – drugo svetovno vojno.

Ena izmed teh ideologij je bil fašizem, ki se je pod vodstvom Benita Mussolinija hitro razširil v Italiji. Fašistična ideologija je našla oporo tudi na delih današnjega slovenskega ozemlja, ki je takrat pripadalo Italiji. Razmah fašizma ni potekal mirno, temveč z veliko mero nasilja in prelivanja krvi. To je bilo še posebej izrazito zaradi priljubljenosti socializma, kasneje tudi komunizma, med velikim delom italijanskega prebivalstva. Fašizem se je odločno in na vse načine boril proti tem ideologijam ter jih poskušal zatreti.

Ta konflikt med italijanskimi socialisti, komunisti in fašisti se je odražal tudi na današnjem slovenskem ozemlju, pri čemer so njegove grozote pustile sledi v kolektivnem spominu.

1.1 RAZISKOVALNO VPRAŠANJE

Da bi lažje raziskal izbrano temo, sem oblikoval raziskovalno vprašanje: Na kakšen način se v današnjih časih ohranja in obuja spomin na žrtve Strunjanskega pokola leta 1921?

1.2 METODOLOGIJA

Pri ustvarjanju te raziskovalne naloge bom uporabljal predvsem dve metodi: analizo sekundarnih virov in intervjuje z osebami, ki so povezane s preučevano tematiko.

1.3 CILJ RAZISKOVALNE NALOGE IN PROBLEMI

Cilj te raziskovalne naloge je pridobiti poglobljeno znanje o žrtvah in okoliščinah Strunjanskega pokola ter raziskati, kako se tega dogodka in njegovih žrtev spominjamo danes. S tem želim prispevati k ozaveščanju o takšnih grozodejstvih v upanju, da se podobni dogodki ne bi nikoli več ponovili.

Možni problemi na katere lahko naletim s tekom ustvarjanja te seminarske naloge so predvsem povezani z velikim pomanjkanjem virov. Dogodek se je zgodil pred več kot sto leti, zato je malo verjetno, da bi še obstajali očitidci.

Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjanskih Otrok Leta 1921

Prav tako pa zaradi narave dogodka in krivcev, ki so bili del fašistične oblasti, viri mogoče sploh ne obstajajo saj se o temu preprosto ni pisalo ali pa so ti bili izgubljeni zaradi velikega časovnega obdobja, ki je preteklo od dogodka do danes. Možno je tudi, da se o dogodku ni pisalo preprosto zato, ker je bil ta zasenčen s strani nekega drugega dogodka na lokalni, regionalni ali širši ravni. Eden izmed problemov na katerega lahko naletim in je tudi povezan s pomanjkanjem virov, je več različic zgodbe oz. poteka dogodkov, ki so se pripetili na dan pokola. Zaradi tega bom moral biti še dodatno pozoren pri iskanju in analizi najdenih virov.

2 ANALIZA

2.1 FAŠIZEM

Čeprav je izraz "fašizem" v današnjem času izgubil svoj prvotni pomen in se uporablja za označevanje številnih drugih pojavov, ki ne spadajo pod njegovo izvirno definicijo, je v zgodnjih 20. letih 20. stoletja imel jasno določen pomen. Fašizem se je sprva razvil v Italiji, kar je takrat predstavljalo prvi primer vzpona te ideologije na oblast (pozneje se je razširil v mnogih drugih državah po svetu, najboljši primer pa je vzpon in vladavina nacizma v Nemčiji, le 10 let po vzponu fašizma v Italiji). Ideologija temelji na poudarjanju ekstremnega nacionalizma, prevlade naroda nad

posameznikom in militarizma (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2024). Fašizem je konservativne narave, saj daje velik poudarek na tradicionalne vrednote naroda ali družbe. Pri številnih oblikah fašizma in pri voditeljih, ki so to ideologijo poosebljali, je mogoče opaziti tudi prepričanje o večvrednosti določene skupine znotraj družbe. Ta večvrednost je bila pogosto utemeljena na pripadnosti določeni veri, rasi, narodnosti ali etnični skupini. Posledično naj bi pripadniki teh "izbranih" skupin imeli pravico do nadvlade nad ostalimi. (Council on Foreign Relations, b. d.).

Kot ideologija, fašizem najbolj uspeva v obdobjih družbene in ekonomske nestabilnosti ter nemirov znotraj držav. V takšnih razmerah med ljudmi pogosto nastajajo močne frustracije, ki jih voditelji in stranke, ki poosebljajo fašizem, usmerijo proti določeni manjšini znotraj družbe. To vodi do nasilja, zaničevanja in sistematičnega uničevanja te manjšine. Najbolj prepoznaven primer tega je nasilje nad Judi v času nacističnega režima. (Svenšek, 2022)

2.2 KRATKA ZGODOVINA VZPONA FAŠIZMA V ITALIJI

zemlja kot ji je bilo obljubljenega z Londonskim sporazumom, je med italijanskim prebivalstvom v letih po koncu vojne, rastlo prepričanje, da so

Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjanskih Otrok Leta 1921

bili prikrajšani in da se na koncu udeležba v tako krvavi vojni preprosto ni izplačala. To nezadovoljstvo je dodatno poglobila velika ekonomska kriza, visoka brezposelnost in lakota, ki so v prvih letih po vojni prizadeli Italijo. Razmere so še zaostri notranji nemiri, povezani z naraščajočim vplivom italijanskih komunistov. V takšnem okolju je Benito Mussolini s svojo fašistično stranko našel popolno priložnost za vzpon na oblast. (Svenšek, 2022).

Leta 1919 je Benito Mussolini ustanovil svojo politično stranko imenovano Italijanska zveza borcev (*»Fasci Italiani di Combattimento«*). Sprva je z njo poskušal zmagati na parlamentarnih volitvah istega leta, vendar je doživel velik poraz. Ta neuspeh je Mussoliniju pokazal, da njegova stranka še ni dovolj močna, da bi lahko zmagala na volitvah ali se resno zoperstavila socialistom znotraj države. Zato je začel navezovati stike in iskati podporo pri veleposestnikih, industrialcih, poslovnih ter članih drugih političnih strank, ki so se bali naraščajočega vpliva socializma. Z njihovimi zavezništvji je Mussolini postal bistveno močnejši in vplivnejši (Blakemore, 2022). Financiranje s strani bogatih in vplivnih delov družbe je omogočilo vzdrževanje paravojaškega dela Mussolinijeve organizacije, znanega kot Črnosrajčniki (*»Camicie Nere«*). Te je Mussolini uporabljal za izvajanje nasilja nad socialisti, pozneje pa tudi nad vsemi, ki so bili njegovi

politični nasprotniki (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 1998).

Nasilje Črnosrajčnikov se je stopnjevalo, število smrtnih žrtev pa je naraščalo. Vrhunec celotnega dogajanja je bil leta 1922, natančneje 28. oktobra, s pohodom na Rim. Dan prej so Mussolinijevi privrženci zavzeli vladne stavbe v več italijanskih mestih. Mussolini je nato skupaj s petindvajset tisoč črnosrajčniki vkorakal v Rim in zahteval odstop trenutne vlade in mandat za sestavo nove. Kralj Viktor Emanuel III. je ugodil njegovim zahtevam in mu 29. oktobra podelil pooblastilo za sestavo vlade. S tem se je začelo dvajsetletno obdobje fašistične vladavine v Italiji (Z.N. in drugi, 2024).

2.3 OKOLIŠČINE V DNEVIH PRED POKOLOM V STRUNJANU

Podobno kot v preostalem delu Italije so tudi na novo prisvojena obalna območja današnjega slovenskega ozemlja (od Ankarana do Sečovelj) zaznamovali nasilje, nestabilnost in globoke delitve med prebivalstvom. V obalnih mestih Pirana, Izole in Kopra ter v vseh okoliških krajih se je prebivalstvo delilo predvsem na socialiste in skvadraste oz. fašiste. V mesecih in tednih pred pokolom v Strunjanu se je v teh krajih zgodilo več incidentov, ki so prispevali k zaostrovanju razmer in k še bolj napetemu ozračju. Eden izmed takšnih incidentov se je

Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjskih Otrok Leta 1921

zgodil 8. marca 1921, ko so skvadristi iz Milj (Ita. »*Muggia*«), s tovornjaki prispeli v Izolo in odvrgli bombe, ki so poškodovale domove dveh prebivalcev. Istočasno so vdrli v delavsko zbornico, ki je bila v lasti italijanske socialistične zveze ter jo požgali. Med napadom je odjeknilo več strellov, pri čemer je bil en kmet lažje ranjen v nogo. To je bil le eden izmed številnih nasilnih incidentov, ki so se v tistem obdobju dogajali na tem območju (Knez, 2011).

Februarja 1921 je bila v Piranu ustanovljena piranska sekcija fašistične organizacije, ki je slovela po izjemno nasilnih dejanjih proti socialistom. Sekcija je prejela podporo iz Trsta v obliki orožja, vozil ter v nekaterih primerih dodatnih okrepitev pripadnikov. Eden izmed primerov nasilja, ki ga je izvajala ta sekcija, se je zgodil v noči med 13. in 14. marcem istega leta. Takrat je prišlo do spora med pripadniki fašistične organizacije in socialisti. Med sporom je bilo izstreljenih nekaj strellov, ki pa so zadeli vojaški avto uradnikov, ki so je peljali po cesti od Pirana proti Strunjanu. Dan kasneje je nekemu pripadniku fašistične sekcije v Luciji zagorel senik. Kot krivce za požar je označil pripadnike socialistov iz Pirana. Kot povračilni ukrep so lokalni fašisti še isto noč vdrli v dom Antonia Seme, enega izmed vodilnih predstavnikov in govorcev socialistov, ter mu popolnoma razdejali dom in uničili osebno lastnino. Nato so ga prisilili, da jih spremlja do karabinjerov, kjer je bil aretiran (pozneje je bil i

zpuščen) (Knez, 2011). Ti primeri nasilja jasno kažejo na izjemno napeto ozračje in razkol med prebivalci obalnega območja v dneh pred pokolom v Strunjanu.

2.4 STRUNJASKI POKOL

Le nekaj dni po incidentu v Piranu in požigu senika se je v Strunjanu zgodila tragedija. Dne 19. marca 1921, so se na vlak iz Pirana proti Trstu vkrcali črnosrajčniki. Na začetku njihove poti so bili deležni obmetavanja s kamni, ki so leteli v njihov vagon (kdo je metal kamne, je neznano). Kot odziv na ta incident so fašisti izstrelili nekaj opozorilnih strellov, kar je povečalo živčnost in napetost med njimi. Ob prihodu vlaka v Strunjan so fašisti najprej streljali v prvo nadstropje ene izmed hiš, ki je bila v lasti lokalnega trgovca Giovannija Uljenika. V tistem času ni bil noben od prebivalcev prisoten v zgornjem nadstropju, saj so bili vsi v pritličju, kjer je bila trgovina. Kmalu zatem so fašisti streljali na otroke, ki so se igrali v bližini železnice, natančneje ob restavraciji »*Alla Lega*«. Pod streli je na kraju umrl otrok Renato Braico, pozneje pa je zaradi hudih poškodb tudi njegov vrstnik Domenico Bartole. Poleg dveh smrtnih žrtev je bilo še nekaj drugih otrok huje ranjenih. Renatojev brat Mario je bil večkrat ustreljen a je preživel vendar je postal invalid. Poleg Maria sta bila še huje ranjena

Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjanskih Otrok Leta 1921

Giovanni Bolčič in Francesco Hervatič (Knez, 2011).

2.5 SPOMIN NA TRAGEDIJO

2.5.1 SPOMINSKA SLOVESNOST

Tragedija, ki se je zgodila marca 1921 je zagotovo globoko pretresla tamkajšnjo skupnost. Dejstvo, da se domačini tega dogodka še danes spominjajo, priča o njegovi pretresljivosti in grozoti, ki ostajata del kolektivnega spomina tudi stoletje pozneje. Spomin na ta tragični dogodek in njegove žrtve se danes ohranja na več načinov, pri čemer sodelujejo različni posamezniki in akterji na lokalni ravni. Osrednji način spominjanja predstavlja vsakoletna spominska slovesnost, ki poteka proti koncu marca, ob obletnici pokola.

Dogodek organizira občina Piran v sodelovanju z Združenjem borcev za vrednote NOB Piran (NOB – Narodno osvobodilni boj) ter krajevno skupnostjo Strunjan. Spominske slovesnosti se udeleži veliko število ljudi, različnih starosti in iz različnih skupnosti ter ozadij. Na dogodku so prisotne različne politične osebnosti tako na lokalni kot državni ravni (med udeleženci so različni poslanci, župan ali podžupan občine Piran...). Na slovesnost so povabljeni tudi častni govorci, ki razpravljajo o temi (profesorji, zgodovinarji...). Udeležijo se je tudi veterani (

NOB in osamosvojitvene vojne), člani zveze borcev za vrednote NOB in predstavniki Slovenske Vojske ter mnogih drugih institucij in društev (Občina Piran, 2024). Poleg teh gostov se dogodka udeležujejo tudi prebivalci Strunjana, otroci iz podružnične šole Strunjan, obiskovalci Centra za usposabljanje Elvire Vatovec Strunjan ter učenci drugih okoliških osnovnih šol, nazadnje pa tudi predstavniki krajevne skupnosti Strunjan.

Izvedel sem intervju s trenutno predsednico krajevne skupnosti Brino Knez, v katerem je govorila o lastni navezanosti na sam kraj, o vlogi krajevne skupnosti pri slovesnosti in nazadnje tudi o odnosu prebivalcev Strunjana do dogodka. Glede vloge krajevne skupnosti pri slovesnosti je povedala, da krajevna skupnost nima neposredne vloge pri organiziranju dogodka, temveč predvsem prispeva k temu, da dogodek poteka nemoteno. Kot je pojasnila: *"Mislim, sama pri organizaciji ne vem, moram prijaviti prireditev, organizirati redarsko službo, stole..."* (B. Knez, osebni intervju, 23. december 2024). Predsednica krajevne skupnosti je tudi poudarila, da je sama organizacija dogodka predvsem v rokah Združenja borcev za vrednote NOB in Občine Piran.

O udeležbi otrok iz tamkajšnje podružnične šole Strunjan, sem intervjuval učiteljico Dejanu Omerza, ki je na podružnici poučevala v obdobju med leti 2014 in 2019. Povedala je, da

Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjanskih Otrok Leta 1921

se je z učenci večkrat udeležila slovesnosti, pri kateri so otroci sodelovali v programu, bodisi z recitacijami bodisi s pesmimi, ki so bile posvečene žrtvam. Kot je izpostavila: *"Otroci pa so imeli kar veliko recitacij, pesmi, ki so bile v spomin otrok, ki so umrli"* (D. Omerza, osebni intervju, 28. december 2024).

V povezavi s samo slovesnostjo pa sem izvedel še tretji intervju in sicer z zgodovinarjem Kristjanom Knezom, ki se je v preteklosti že večkrat ukvarjal s tem dogodkom, zaradi česar je bil tudi leta 2019 ob devetdeseti obletnici dogodka povabljen kot eden izmed častnih govorcev. Izpostavil je, da je virov o tragediji izjemno malo, vendar si še vedno prizadeva zbrati čim več informacij. Med svojim iskanjem le teh je stopil v kontakt tudi z arhivi v Trstu in Rimu, ki so mu omogočili vpogled v časopisne članke iz tistega obdobja. Z zbranimi materiali je poskušal sestaviti čim bolj natančno sliko poboja ter dogodkov pred in po njem: *»Sicer sem se začel ukvarjati že že prej in bolj konkretno leta 2011 za devetdeseto obletnico tega dogodka, in sicer je kar težko se poglobiti o tem dogodku, ker viri so zelo redki, težko dostopni«* (K. Knez, osebni intervju, 23. december 2024).

2.5.2 SPOMIN NA DOGODEK MED DOMAČINI

Med intervjujem mi je predsednica krajevné skupnosti povedala, da je spomin na tragedijo iz

leta 1921 med domačini Strunjana še danes zelo živ. Predsednica, ki je tudi sama domačinka Strunjana in v kraju živi celo življenje, se slovesnosti udeležuje že od malih nog, ko je kot učenka nastopala s pevskim zborom na komemoraciji. Poudarila je, da je ta dogodek del kolektivne zavesti domačinov, saj se vsi poistovetijo z tragedijo in izgubo. Kot je povedala: *"Dejstvo je, da je to zagotovo stvar, ki je... ki jo čutimo Strunjančani kot našo. Tako kot si rekel, je to neka kolektivna zavest našega kraja. Zdaj dejstvo je, da se vsi tako ali drugače poistovetimo s tem dogodkom"* (B. Knez, osebni intervju, 23. december 2024). Dodala je tudi, da ljudje v Strunjanu čutijo to izgubo ne samo kot tragedijo nekoga drugega, temveč kot svojo lastno izgubo: *"Tako da mislim, da vsi nekako čutimo to izgubo, ne samo kot izgubo nekoga drugega, ampak tudi kot našo izgubo, kot neka stvar, ki se je dogajala vsem nam oziroma našim prednikom v preteklosti in se s tem zagotovo poistovetimo"* (B. Knez, osebni intervju, 23. december 2024).

Dogodek je bil tako tragičen, da se ga ljudje spominjajo več kot sto let pozneje. Vendar se domačini ne poistovetijo le z dogodkom in žrtvami, temveč nasploh s trpljenjem ljudi, ki so ga izkusili med fašizmom in drugo svetovno vojno. Gospa Knez je poudarila, da se vsak v Strunjanu poistoveti s tem dogodkom, saj ima vsaka družina in hiša svojo lastno izkušnjo iz tistega časa. Kot je povedala: *"Mislim, da vsaka*

Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjanskih Otrok Leta 1921

hiša. Čisto vsaka hiša oziroma vsaka druga no, ima kakšen pripetljaj sorodnikov, kako je bilo živeti v času prve in druge svetovne vojne. Kaj so počeli, kako so se prebijali iz dneva v dan in po svojih najboljših močeh" (B. Knez, osebni intervju, 23. december 2024).

Zato je domačinom pomembno ohranjati ta spomin, saj upajo, da bodo mlajše generacije še naprej delale na tem, da bo ta zgodovina živa. Ta znanja in spomini se prenašajo znotraj družin in kraja samega. Gospa Knez je potrdila, da je to nekaj, kar se prenaša iz generacije v generacijo: *"Če ne s samim dogodkom, pol širše, ker je vsak od naših mogoče nekaj takega doživel ali nosi v sebi preko nonotov, non, prababic, pradedkov" (B. Knez, osebni intervju, 23. december 2024).*

2.5.3 DOGODEK IN DANAŠNJE GENERACIJE

Vpogled v vlogo šole in učiteljev pri ohranjanju spomina na tragedijo iz leta 1921 ter vključevanju otrok v spominske slovesnosti ponuja intervju z nekdanjo učiteljico na podružnični šoli v Strunjanu, gospo Omerza, ki je s svojimi učenci vsako leto sodelovala na slovesnostih, ki so potekale v spomin na ta dogodek. Povedala je, da je pred slovesnostjo organizirala priprave, kjer je učencem predstavila širše zgodovinsko ozadje dogodka. Razložila mi je, da je vedno poskušala učencem

približati dogodek in jih postaviti v položaj otrok, ki so bili priča tragediji. S tem je želela otroke soočiti s pomembnimi temami, saj je menila, da je ključno, da vedo, kaj se je zgodilo, da ohranjajo spomin in da se zgodovina ne ponovi: *»V bistvu vedno je tekel pogovor, torej priprava na slovesnost. Zakaj se je zgodilo, kaj se je zgodilo, kaj so otroci ob tem doživljali, kako bi se jim zdelo, da se to zdaj zgodi, kako bi to opredelili, kako bi se predvsem ob tem počutili, ne glede recimo na politično ozadje, ker to dejansko so majhni otroci, ki je prav, da vedo, da kar se je zgodilo je zelo narobe«.* (D. Omerza, osebni intervju, 28. december 2024).

Poleg tega je učiteljica z učenci izbrala pesmi in besedila, ki so jih na slovesnosti zapeli ali recitali, in jim tudi predstavila razloge za izbiro teh pesmi ter besedil, ki so bila primerna za temo dogodka. Na koncu intervjuja je omenila, da so po vsaki udeležitvi na slovesnosti skupaj z otroki napisali članek, ki je bil nato objavljen v lokalnem časopisu *Solni Cvet*, ki izhaja v piranski občini. (D. Omerza, osebni intervju, 28. december 2024).

2.5.4 SPOMENIK

Spomenik v Strunjanu je pomemben predmet v okviru ohranjanja spomina na tragedijo iz leta 1921, saj ne le da spominja na žrtve, temveč tudi opozarja na takšne krute incidente. Po

Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjskih Otrok Leta 1921

podatkih Geografskega informacijskega sistema kulturne dediščine Ministrstva za kulturo (GisKD) je bil spomenik postavljen leta 1946. Ima obliko štirioglate piramide in je narejen iz gladko obdelanega sivo-belega kamna. V register kulturnih spomenikov je bil vpisan leta 2004 (Ministrstvo za kulturo, b. d.). Med intervjujem mi je gospa Brina Knez povedala, da je bil spomenik zaradi preurejanja okolice in gradnje večkrat prestavljen: *»Ta spomenik je bil prenešen ene dvakrat, trikrat. Najprej je pristal tam kjer je zdaj trafika. Za tem v bistvu tam, kjer so tej apartmaji Pri Ani. Tam kjer je ena hiša je bil tako imenovan Hotel La Lega in najprej je bil na uni zelenici tam od zadaj spomenik, kjer je zdaj parkirišče in ograjeno, tam kjer so kavni avtomati. Pol so ga prenesli na drugo stran ceste vizavi trgovino tam, kjer je zdaj še una špura (pot oz. steza) tlakovana« in »Zdaj v bistvu v okviru urejanja center Strunjana nekaj let nazaj, so ga prenesli spet skoraj na prvotno mesto...«*. (B. Knez, osebni intervju, 23. december 2024). V tem kontekstu naj še omenim, da je, če si ogledamo sistem GisKD, opazno, da je lokacija spomenika na zemljevidu drugačna od dejanske trenutne lokacije, torej po zadnjem premiku.

3 REFLEKSIJA

O tragediji v Strunjanu sem prvič slišal kot otrok, ko so mi o tem pripovedovali starši. Preden smo se preselili v Koper, smo živeli v

Luciji, kjer smo pogosto odhajali na sprehode v Strunjan. Na teh sprehodih sem opazil spomenik, ki me je vedno znova pritegnil. Spraševal sem se, zakaj je postavljen in komu je v spomin namenjen. Ko sem prvič slišal zgodbo o dogodku iz leta 1921, me je pretresla. Težko sem si predstavljal, da bi se nekaj takega lahko zgodilo v neposredni bližini mojega doma, četudi se je to zgodilo več desetletij pred mojim rojstvom. Ta tragedija me je še posebej ganila zaradi mojega globokega zanimanja za vojaško zgodovino, predvsem za obdobje prve polovice 20. stoletja, ko so se dogajali številni dogodki, ki so zaznamovali svet. Spraševal sem se, kako so ljudje lahko streljali na nedolžne otroke, kako je mogoče, da se je nekaj takega zgodilo. Vendar, kot sem izvedel iz intervjujev z zgodovinarjem Kristjanom Knezom in drugih virov, nikoli ne bomo izvedeli natančnega razloga za ta zločin. Kot je dejal Knez: *»To bo ostala za vedno zgodovinska luknja.«* Knez, K. (2024, december 23)

Čeprav natančni razlogi ostajajo neznanka, pa sem skozi raziskovanje in pogovore z ljudmi spoznal, da je izjemno pomembno, da se o teh dogodkih natančno in brez zadržkov govori. Ohranjanje spomina na žrtve in tragedije, kot je ta, je ključno za preprečevanje ponovitve zgodovine. Vsak spomenik, vsaka slovesnost, vsak zapis in vsak pogovor prispevajo k temu, da se zgodovina ne pozabi. Zdi se mi pomembno, da mlajše generacije prevzamejo

Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjanskih Otrok Leta 1921

odgovornost za ohranjanje tega spomina, saj bo le na ta način mogoče preprečiti, da bi se zgodovina ponovila. Ob tem me spomin na dogodke iz Strunjana uči, kako pomembno je, da se zavedamo preteklosti in njenega vpliva na sedanjost ter prihodnost.

4 POTEK RAZISKAVE

Raziskave sem se lotil sprva tako, da sem poiskal in prebral vse vire na spletu, ki obstajajo o dogodku v Strunjanu in o slovesnosti, ki ga obeležuje. Pri tem sem ugotovil, da je izjemno veliko pomanjkanje spletnih virov, nekaj za kar sem pozneje ugotovil, da je nasploh stanje za vse vrste virov (torej je nasploh veliko pomanjkanje kakršnihkoli virov o samem pokolu). To je potrdil tudi zgodovinar Kristjan Knez s katerim sem izvedel prvi intervju. Gospod Knez mi je povedal, da je sam tudi preiskal arhiv v Piranu in Kopru ter da ni našel nobenega zapisa o temu dogodku. Povedal pa mi je, da je našel majhne delčke informacij v različnih virih, ki jih je dobil iz arhivov v Trstu in Rimu. Tako je skupaj sestavil potek dogodkov v dnevih pred, med in po pokolu, nekaj kar je objavil v svojem članku leta 2011 v časopisu La voce del popolo in tudi omenil v svojem govoru na spominski slovesnosti leta 2019. Iz omenjenega članka sem tudi črpal velik del informacij. Drugo osebo, ki sem intervjuval v sklopu raziskave je bila Brina Knez, predsednica

krajevne skupnosti Strunjan. Predsednica skupnosti mi je v intervjuju povedala vse, kar ve o sami organizaciji, udeležencih in poteku spominske slovesnosti. Prav tako pa mi je povedala veliko o odnosu domačinov do dogodka, o temu kako se je vtisnil v kolektiven spomin kraja ter kaj predstavlja ljudem danes. Nazadnje pa sem intervjuval tudi gospo Dejana Omerza, nekdanjo učiteljico na podružnični šoli Strunjan. Gospa Omerza mi je povedala o temu, kako je z otroci obiskovala spominsko slovesnost med svojim časom v Strunjanu, kaj je otroke učila o samem dogodku in njegovem zgodovinskem ozadju ter kako jim je poskušala problematiko dogodka približati, da jo razumejo. Z vsemi zbranimi podatki sem na koncu ustvaril to seminarsko nalogo. Na koncu bi se še rad iskreno zahvalil vsem trem intervjuvancem, torej zgodovinarju Kristjanu Knezu, predsednici krajevne skupnosti Brini Knez in gospe Dejana Omerza za vso pomoč in njihovo udeležbo pri intervjujih.

5 SKLEP

V današnjih časih pogosto opažamo, da se napake iz preteklosti ponavljajo, kar nakazuje, da se iz zgodovine nismo dovolj naučili. Ena izmed najbolj učinkovitih poti, kako to preprečiti, je ohranjanje spomina na tragedije in pomembne dogodke, kot je ta, o katerem smo govorili. V Strunjanu je ta spomin globoko

Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjanskih Otrok Leta 1921

zakoreninjen v kolektivnem spominu prebivalcev, ki vsako leto z organizacijo spominske slovesnosti skupaj z občino Piran in Združenjem borcev za vrednote NOB ohranjajo dediščino žrtev tega pokola. Vendar pa slovesnost ni edini način obujanja spomina. V podružnični šoli Strunjan se otroke poučuje o zgodovinskem ozadju tega dogodka in njegovem pomenu, prav tako pa aktivno sodelujejo na slovesnostih, kjer preko recitacij in petja pesmi izražajo spoštovanje do žrtev. Tako se spomin in znanje prenašata na mlajše generacije v upanju, da bo ta spomin živel tudi v prihodnosti in ne bo padel v pozabo. Poleg tega se ta zgodovina prenaša tudi v družinah in znotraj kraja, saj ima skoraj vsaka družina osebno izkušnjo iz tega obdobja. Ohranitev spomina na te dogodke ni le pomembna zaradi obeležja preteklosti, ampak tudi zato, da se naučimo iz svojih napak. Le tako lahko preprečimo, da se podobni dogodki ponovijo v prihodnosti. Pomembno je, da kot družba razumemo, da obujanje zgodovine ni zgolj častitev preteklosti, temveč tudi nujna potreba za oblikovanje boljše prihodnosti, ki se opira na vrednote miru, sočutja in skupnega sožitja.

6 VIRI

Blakemore, E. (2022, 12. oktober). How Mussolini led Italy to fascism—and why his legacy looms today; *National Geographic*, <https://www.nationalgeographic.com/history/article/benito-mussolini-rise-of-fascism-in-italy>.

Council on Foreign Relations. (b. d.). What Is Fascism?; *CFR Education, Global matters*, <https://education.cfr.org/learn/reading/what-fascism>

Knez, K. (2011, 18. marec). Qualle pallottole che freddarono i bambini di Strugnano. Riflessioni a novant' anni dal tragico episodio; *La voce del popolo*, Str. 18-19.

Občina Piran. (2024, 22. marec). Nikoli pozabljeni dogodek: Slovesnost v spomin na tragičen dogodek v Strunjanu; *Občina Piran*, <https://www.piran.si/objava/905817>

Svenšek, A. (2022, 28. oktober). Po 100 letih od vzpona fašizma na oblast je slovenska manjšina znova zaskrbljena; *MMC RTV SLO*, <https://www.rtv slo.si/1920/po-100-letih-od-vzpona-fasizma-na-oblast-je-slovenska-manjsina-znova-zaskrbljena/645329>

Ministrstvo za kulturo. (b. d.). Strunjan - Spomenik padlim v NOB; *GisKD pregledovalnik*. <https://geohub.gov.si/ghapp/giskd/>

Vloga Žrtev – Prve Žrtve Fašizma V Sloveniji: Tragedija Strunjanskih Otrok Leta 1921

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (1998, 20. julij). Blackshirt; *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Blackshirt>

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2024, 9. julij). What are some common characteristics of fascism?; *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/question/What-are-some-common-characteristics-of-fascism>

Knez, B. (2024, 23. december). Intervju o vlogi krajevne skupnosti Strunjan pri organizaciji slovesnosti. (Osebni intervju).

Knez, K. (2024, 23. december). Intervju o zgodovinskemu dogajanju v okolici Strunjana v dneh pred pokolom ter o samem pokolu. (Osebni intervju).

Omerza, D. (28. 2024, december). Intervju o današnjih generacijah in o poučevanju le teh o dogodku v Strunjanu leta 1921 (Osebni intervju).

1. Babno polje

Slovensko naselje v primorski-notranjski, ki spada pod Občino Loška dolina. Leži znotraj isto imenskega kraškega polja (Babno polje), 3 km dolge kotanje, ki je razpotegnjena v smeri severozahoda-jugovzhoda. Polje na severu meji na Racno goro, južno pa na Snežnika z vrhoma Telebačnik in Požar. V vzdolžni smeri proti jugovzhodu se dno polja nadaljuje v Prezidsko polje, ki je na Hrvaškem. Naselje Babno Polje leži v osojni legi Babnega Polja. Zaradi nizkih zimskih temperatur velja za slovensko Sibirijo. Zaradi ostre klime, ki tu omogoča le živinorejo in gozdarstvo, so prebivalci skozi zgodovino primorani delo iskati na območju današnje Italije in Hrvaške.

2. Metodologija

Za iskanje spomenikov sem uporabil spletno stran Geopedija. Po pregledu, sem se odpravil v naselje in si osebno ogledal spomenike. S pregledom literarnih virov kot je Babno Polje in njegovi ljudje v metežu druge svetovne vojne in drugih primarnih in sekundarnih virov, sem se osredotočil na izpovedi prebivalcev naselja. Preko spletnega mesta Sistory sem preveril imena zapisana na spomenikih in v knjigi. Število priznanih žrtev je usklajeno.

3. Spomeniki, obeležja, grob in kostnica

Na pot sem se odpravil z namenom, da bi obiskal spomenike, postavljene v spomin na žrtve 2. svetovne vojne. Svoj prvi postanek sem naredil v Starem trgu pri Ložu, ko sem opazil prvi spomenik posvečen borcem. Vožnjo sem nadaljeval skozi gosto, zasenčeno gozdno pokrajino, kjer je sončna svetloba skozi krošnje prodirala le v občasnih zaplatah, drevesa so se začela redčiti in cesta se je odprla pred menoj. Nenadoma sem prispel na prostrano, odprto planjavo, kjer so se polja raztezala v vse smeri. Ob prihodu v naselje me je pozdravil velikanski kip, ki so ga domačini očitno sami izdelali. Prispel sem v naselje Babno Polje. V naselju sem prišel do gasilskega doma, ki je nasproti lokalnega bara. Na sredini naselja je stala manjša cerkev. Odločil sem se, da jo obiščem in pogledam za potencialne spomenike.

1. Cerkev sv. Nikolaja Babno Polje

Prvi spomenik sem odkril na pokopališču za cerkvijo. Na velikem kamnitem stebru je bilo zapisano »Tu je skupni grob 103 padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja iz NOB«. Danes, ko govorimo o 2. svetovni vojni, se velikokrat govori o mnogo številčnih žrtvah na bojišču in koncentracijskih taboriščih. Zato je na število 103 potrebno gledati iz vidika velikosti naselja. V Babnem Polju je pred 2. svetovno vojno število prebivalcev štel 500, po koncu vojne pa jih je v obnovljenih ali novo sezidanih objektih živel 319. Po uradnih podatkih je vojna terjala 78 žrtev; umorjenih v Jermendolu in na Vražjem vrtcu, padle v partizanih, umrle na Rabu, enega

Babno Polje

ubitega v Ljubljani in 4 žrtve poveljnih pobojev (Makarovič, 2014, str. 6). Zanimivo mi je bilo spoznanje močne identitete pripadnosti domačinov naselja danes, saj so tako sebe kakor žrtve na ostalih spomenikih poimenovali naši ljudje, torej Babnopoljci. Lahko predvidevam, da se razlog za številko 103, nekje tudi 105 in 120 žrtev prepisuje vsem, ki so bili pripadniki naselja in tudi okoliša. Ob glavnem spomeniku sta na vsaki strani stali tudi dve manjši kamniti obeležji. Na prvi je pisalo »Jože Zuparčič - Pepi rojen 1922 padel 1. 1945 na spodnjih poljanah Marija Debevec Zupančič rojena 1923 likvidirana marca 1. 1945« in tudi zapis v poljskem jeziku »Ku pamieci polakow Augustyniaka Stanislaw z Warszawy L 36 Andrzejczaka Zygmunta z Lodzi L 21 Poleglych na szlaku Wolności w Babno Polje Towarzysz broni E olejniczak z Lodzi« ki se prevede; V spomin Poljakoma Augustyniak Stnislawa iz Varšave starega 36 let Andrzejczaka Zygmunta iz Lodza starega 21 let, ki sta padla na poti k svobodi v Babnem Polju, vojni tovariš E Ollejniczak iz Lodza. Grob posvečen padlim tovarišem na Babnopoljskem pokopališču vsebuje besedilo »Padli tovariši, v spomin padlim tovarišem, ki so dali svoje življenje za oltar domovine. Mrak Ivan rojen v Begunjah 13. 7. 1923 padel 13. 3. 1945 Zakrajšek Franc rojen na Škrabčem 24. 3. 1921 padel 14. 3. 1945 Cestnik Jožef rojen v Palčjem 17. 3. 1924 padel 13. 3. 1945. Naj jim bo lahka slovenska zemlja«.

2. Grob Antona Črnugelja

Družinski nagrobnik namenjen Antonu Črnugelju je postavljen na pokopališču. Besedilo, ki spremlja grob je naslednje »Anton Črnugelj - župnik 1883 - 1953 V usodnih časih narodno osvobodilnega boja ste bili z ljudstvom - aktivist osvobodilne fronte slovenskega naroda Krajani Babnega Polja Zveza borcev občine Cerknica«. Prvi del je namenjen priznavanju požrtvovanja pokojnemu župniku za vaščane, med Italijansko okupacijo. V primeru iz knjige Dileme, naj bi po pričevanjih očitodcev, babnopoljski župnik Anton Črnugelj po ukazu Italijanov, moral pokazati hiše tistih, ki so bili umorjeni v Jermendolu in Vražjem vrtcu. A vseh naj ne bi pokazal. Sedem hiš od pobitih, potem ni bilo požganih. Po odkritju žrtev iz Jermendola, je bil organiziran pogreb, ki ga je vodil župnik Črnugelj. Pričevanja o njegovih dejanjih pravijo naslednje »Vsa vas je prišla na pogreb, vsa vas je bila skupaj. Ko je župnik videl, da je vse jokalo, ni mogel drugega narediti, kot da jih je tolažil«. Matere in žene umorjenih Babnopoljcev s strani okupatorja, so lahko uteho našle pri župniku Črnugelju, ki jih je znal pomiriti v tako hudih časih (Dimitrijevič, 2023). Tako je babnopoljski župnik Črnugelj prosil Italijane, da vsaj prizanesajo otrokom, ženam in starcem, v tem je uspel (Gorjanc, 2017). Grob vsebuje tudi obeležje, ki je bilo dodano 27. 4. 1991, na katerem piše »Bil je dober nam pastir daj gospod mu večni mir«. Dozdeva se mi, da

napis na grobu izpostavlja humanitarno naravo preminulega, dodani del pa njegovo teološko in duhovno naravo.

3. Spomenik

Po ogledu spomenika pri cerkvi, sem na poti sredi ceste opazil še en spomenik, vrnil sem se do njega in ga podrobneje pregledal. Visoki kamniti obelisk, v katerega je izklesana »zgodba« ljudi, katerim je posvečen. Sprednji del spomenika vsebuje človeške motive. Vrh krasi lesena rdeča zvezda, ki je proizvod lokalnega rokodelca. Za namen mojega popotovanja je pomemben zapis na zadnjem delu spomenika, saj vsebuje imena padlih in ubitih v času 2. svetovne vojne. Napis se glasi »To žrtev borb in zmag je spomenik postoj tovariš spomni se na mrtve vse kar veliko je vzkali iz žrtve in ti ki živ si mrtvim si dolžnik«. Iz napisa je razvidno, da je bila zmaga dosežena zaradi požrtvovalnosti padlih in usmrčenih. Meni je najbolj zanimiv napis "In ti ki živ si mrtvim si dolžnik", vprašam se kakšen dolžnik? O kakšnem dolgu govori? Pod številom žrtev iz prvega spomenika je spisek imen in priimkov zapisan pod načinom smrti na naslednje načine; padlim v NOB, streljanim talcem na Vražjem Vrtnu 30.7.1942, streljanim v Jermendolu pri košnji sena in umrli v internaciji na Rabu. Moram priznati, da si literature za zgodovinski okvir kraja nisem prebral pred

prihodom, saj sem zgodovino želel spoznati preko obstoječih ostankov kulturne dediščine (spomenikov, obeležij) in ustnega pričevanja domačinov. Literarne vire sem poiskal naknadno.

4. Spominska plošča

Spominska plošča za Antona Cindriča. Besedilo na spomeniku je »V tej hiši se je 8. 6. 1919 rodil partizanski junak Anton Cindrič življenje je žrtvoval v borbi za domovino, za bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov«.

5. Obeležja na delovanje PB

Na zahodni strani naselja, 5 km v gozdu skoraj ob meji, sem našel eno izmed postojank, ki je z ostalimi 14 postojankami gradila partizanske bolnišnice, skrite pred očmi sovražnika. Postojanke so bile poimenovane po lokalnih naseljih katere so jih obkrožale. »V tem kraju je delovala v letih od 1943 do 1945 partizanska lekarna Planjava ko se je bližala svoboda je bil na tem mestu ujet in ustreljen 13. oktobra 1994 naš požrtvovalni član tovariš Tone Pintar iz Babnega polja Člani partizanskih lekarn Planjave in Nanosa«. V gozdovih okoli Babnega Polja so bile med 2. svetovno vojno tudi aktivne Snežniške partizanske bolnišnice: PB na Požarju, PB Ute, PB Podgora, PB Soškove, PB

Babno Polje

Lokvice, PB Pudob, PB Stari trg, Pri Mrliču. Pri vsaki postojanki je podobno obeležje, ki vsebuje podatke kaj je bil prostor, ime in čas delovanja med vojno. Primer je bolnišnica Hrib, ki ima zapis »SPB - Slovenska partizanska bolnišnica Hrib od sred. julija 1944 - do konca vojne« (Obrh, 2011).

6. Spomenik Jermendol

Spomenik Jermendol je bil postavljen leta 1956, v spomin, na 9 ustreljenih vaščanov Babnega Polja, katere so italijanski vojaki, pripadniki enote Kravate rose, ustrelili. Te vaščane so Italijani zajeli med košnjo in jih pobili. Na spomeniku je zapisano »29. 7. 1942 je na tem mestu padlo 9 vaščanov Babnega Polja pod krogli italijanskega okupatorja«. Vaščani, ki so bili ubiti v Jermendolu, so mislili, da jih bo italijanski okupator postil na miru, če vidi, da samo delajo. Nobenemu ni bilo prizaneseno (Černetič in drugi, 2023).

7. Kostnica

Pri Županovem lazu je kostnica. Obeležje, ki je pritrjeno na kostnico, vsebuje napis »V spomin na neznane padle borce narodno osvobodilne vojne. Pripadnike notranjskega odreda in na ranjence, ki so umrli v štirih bolnišnicah na Županovem lazu«. Kostnica služi kot počivališče

neidentificiranim borcem, ki so padli v boju in tudi tistim, ki so v prej omenjenih partizanskih bolnišnicah podlegli ranam.

8. Obeležje

Obeležje ob meji med današnjo Slovenija in Hrvaško je posvečeno Antonu Avsecu, ki je bil ubit, ko so belogardisti odkrili taborišče partizanskih družin (Ožbolt, 2022). Obeležje je namenjeno spominu nanj kot žrtvi Belogardističnega napada na civilno taborišče. Vsebuje naslednje besedilo »Na tem kraju so 19. 12. 1942 belogardisti napadli civilni logor in ubili Antona Avsca«.

9. Vražji vrtec

Lega Vražjega vrtca je vzhodno od središča naselja, na hribu obdanem z gozdom. Legenda o Vražjem vrtcu in čarovnicah je za nekatere strašljiva, vendar je dogodek, ki se je zgodil, dejansko resničen in veliko bolj srhljiv. Na območju ležita dva spomenika. Prvi in najstarejši je v globeli, kjer so bili talci postreljeni. Besedilo na spomeniku je naslednje »Tu je padlo 40 talcev pod krogli IT fašistov 30.7.1942«. Med časom italijanske okupacije, so domačini svoje in znance sami pokopali, ko je italijanski okupator zapustil morišče. Drugi in tudi novejši spomenik postavljen 2016, pa pravi

»Ta prostor je posvečen na dogodke 29. in 30. julija 1942 ko so italijanski vojaki pripadniki 54. bataljona črnih srajc ustrelili v Jermandolu 9 in na Vražjem vrtcu 40 talcev iz Babnega Polja Vaščani Babnega Polja 26.7.2016«. Prvi spomenik v globeli so postavili gozdarji, kasneje 2010, so vaščani obnovili kovinski križ in spomenik. Zemlja kjer se je zgodila usmrtitev 40 talcev je danes v zasebni lasti. Lastnik ni prebivalec naselja, vendar je na prošnjo prebivalcev dovolil, da se je območje leta 2012 uredilo, v namen spomina na žrtve. Obrobje globeli je obdano s skalami, ki preprečujejo prehod vozilom in s tem uničenje zemlje. Listje, ki pada iz dreves je pograbljeno in trava pokošena. Gradnja drugega spomenika za žrtve v Jermandolu in Vražjem vrtcu kot tudi častni izgled okolice in vzdrževanje spomenikov je produkt prostovoljnega dela prebivalcev naselja Babno Polje. Na Vražjem vrtcu je 22. julija leta 2012 potekala spominska sveta maša, ki jo je daroval dolgoletni upravitelj župnije Babno Polje, Janez Kebe.

10. Mučilnica

»V stari hiši ki je stala na tem mestu je okupator in domači izdajalec 30.7.1942 obsojal naše ljudi na smrt«. To piše na spominski plošči, ki je locirana na privatni hiši, nasproti gasilskega doma. Zgodba za obeležjem je zanimiva, saj dokazuje, kako je spomin na tako grozni kraj

pomemben za domačine. Po koncu vojne je bil objekt preurejen v industrijske namene. V današnjih časih je bila zemlja prodana v zasebno rabo in objekt zrušen. Trenutni lastnik je na prošnjo domačinov omogočil ohranitev grozovitega vendar pomembnega spomina na trpljenje prebivalcev Babnega Polja v času italijanske okupacije. Na novo zgrajeni objekt je pritrjena spominska plošča.

4. Taborišče na Rabu

Koncentracijsko taborišče Rab je bilo fašistično koncentracijsko taborišče med drugo svetovno vojno. Italijanske fašistične oblasti so ga ustanovile julija 1942 na jadranskem otoku Rab, v bližini kraja Kapor, razpuščeno pa je bilo 5. septembra 1943, po kapitulaciji Italije. Skozi barake in šotore taborišča je šlo kar 15.000 zapornikov, med njimi Slovenci, Hrvati in Judje. Večinoma so bili zaporniki civilisti, med njimi več kot 2.000 žensk in več kot 1.000 otrok. V nečloveških razmerah je v taborišču umrlo več tisoč ljudi, med njimi najmanj 1.490 Slovenk in Slovencev. Po koncu vojne, leta 1953 je bil na območju taborišča zgrajen spominski park. So načrtovalec parka je bil tudi slovenski arhitekt Edvard Ravnikar. Slovenski slikar Marij Pregelj je dodal mozaik v odprtem paviljonu. Spominsko območje so urejali zaporniki iz Golega otoka.

5. Taborišče Gonars

Koncentracijsko taborišče Gonars je bilo eno izmed številnih italijanskih koncentracijskih taboriščih, ustanovljeno 23. februarja 1942 v bližini Gonarsa, v Italiji. Prvi prevoz 5.343 internirancev (od katerih je bilo 1.643 otrok), je prispel, dva dni po njegovi ustanovitvi iz Ljubljanske pokrajine in iz drugih dveh italijanskih koncentracijskih taborišč, Raba in Moniga. Taborišče je bilo razpuščeno 8. septembra 1943, takoj po italijanski kapitulaciji. Vsak trud je bil vložen v izbris vseh dokazov črne pike italijanske zgodovine. Materiali uničenih stavb taborišča so bili uporabljeni za gradnjo vrtca, območje taborišča pa so spremenili v travnik (Vojna potovanja). Našel sem zanimiv članek, ki pripoveduje o obisku kraja Gonars danes (april 2023). Obisk kraja, kjer je nekoč stalo taborišče je opisano »V sklopu stotih italijanskih koncentracijskih taborišč (ki bi jih radi Italijani izbrisali iz svojega spomina in zgodovine) se v Gonarsu ne skriva pod preprogo, kaj vse se je dogajalo. Podžupanja Maria Cristina Stradolini je tudi učiteljica in je povedala, da otroke vsako leto pripeljejo na pokopališče in jih poučujejo o grozotah vojn« (Svobodna Slovenija, 2024). Stanje, v katerem so interniranci prebivali, je opisal Dr. Mario Cordaro, z naslednjimi besedami »Razmere v taborišču Gonars se da

razdeliti na dve različni obdobji«. Obdobje pred prihodom interniranih civilistov in obdobje po njihovem prihodu. Sprva je opazil, da so bile razmere dostojne in v skladu z Ženevskimi konvencijami. Vendar je poročal, da se je po prihodu interniranih civilistov stanje hitro poslabšalo v tisto, kar je opisal kot »žalostni prizor bede in človeškega ponižanja« (European Memories).

6. Spomini danes

Za doseg glavnega namena seminarske naloge, sem po pregledu in opisu zgodovinskih dogodkov, pregledal še sodobne publikacije, dokumentarce in organizirane dogodke, ki opominjajo na dogajanje v Babnem Polju, med italijansko okupacijo v drugi svetovni vojni. V nadaljevanju je poudarek na drugih pristopih, na spominjane zgodovine, sodobnih spominskih praksah in aktualnih objavah, ki ohranjajo spomin na upor in preizkušnje lokalnega prebivalstva ter ceno, ki so jo za to morali plačati.

7. Publikacije, dokumentarci in dogodki

Brestov obzornik številka 105, objavljena 30. junija 1976, je glasilo delavcev podjetja Brest. V

tej številki je na strani 6 omenjen pohod mladih po poteh domicilnih enot Notranjske, ki je potekal med 30. junijem in 4. julijem 1976. Pohod je vključeval tudi obisk Babnega Polja, kjer so se udeleženci srečali z lokalnimi prebivalci in se seznanili z zgodovinskimi dogodki iz obdobja druge svetovne vojne (Enotranjska).

Podobni pohodi so organizirani tudi danes 2024. Krajevna organizacija Združenja borcev za vrednote NOB Loška dolina je pripravila spominski pohod po obeležjih partizanskih bolnic pod Snežnikom. Pohod je bil poklon delu zdravnikov, osebju in solidarnosti vaščanov, ki so oskrbovali bolnice med drugo svetovno vojno. Dogodek se je začel v Babnem Polju, od koder so se udeleženci odpeljali proti Županovemu lazju in obiskali bolnišnice Hrib, Podgora, Pudob in obnovljeno bolnico v Starem trgu. Na vsakem obeležju je bil pohodnikom predstavljen zgodovinski dogodek, ki stoji za njim. Bolnici Podgora in Pudob so Nemci požgali, vendar so se ranjenci pravočasno umaknili. Bolnica Stari trg je delovala do osvoboditve. Pohodniki so se seznanili z natančnim dokumentiranjem pokopov in osebnih podatkov padlih, kar je omogočilo povojna prepoznavanja. Izvedeli so tudi za tragične osebne zgodbe. Na koncu so se pri grobnici s posmrtnimi ostanki 49 neznanih

borcev poklonili s prižigom sveče in minuto molka (Moja občina, 2017).

A) Planinski izlet

Na velikonočni ponedeljek 17.4.2017 je skupina Lazarji obiskala Babno Polje. Na poti so naleteli na izjemno gostoljubne domačine, ki so jih sprejeli z domačimi dobrotami kot so žganje, suho sadje in velikonočna potica. V vasi jim je bila predstavljena zgodovina Babnega Polja, od časov požiga vasi s strani Turkov do izseljevanja prebivalcev v Severno Ameriko, kjer je pisateljval Frank Troha Rihtarjev ter tragedije druge svetovne vojne, ko je kraj dobil ime "vas črnih rut".

B) Komemoracija za žrtve domobranskega napada 13. 3. 1945

Spominska slovesnost v Babnem Polju je bila 13.3.2023 posvečena padlim borcem Notranjskega odreda in rajonskim aktivistom OF Loška dolina, ki so pred 78 leti izgubili življenje pod streli domobrancev Rupnikovega udarnega bataljona. Ti so 13. marca 1945 napadli Babno Polje. Krajša komemoracija, ki so jo pripravili člani Združenja za vrednote NOB Loška dolina in Cerknica, je potekala pred

Babno Polje

spomenikom v čast padlim partizanom Notranjskega odreda in aktivistom OF, ki so se na usodni dan nahajali v Babnem Polju (Mihelčič, 2023).

C) Venec za žrtve taborišča na Rabu

Slovesnost, ki se letno izvaja na Rabu, je namenjena ohranjanju spomina na žrtve vojnega nasilja ter približevanju prijateljstva med slovenskim, hrvaškim in italijanskim narodom, z opominom, da se takšni tragični dogodki ne bi nikoli več ponovili. Slovesnost v spominskem parku Občine Rab organizirajo lokalne oblasti v sodelovanju z združenji, ki ohranjajo spomin na žrtve in vrednote antifašizma (Zveze združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, SABA in ANPI) vsako leto 5. septembra, na dan osvoboditve taborišča. Slovesnosti se pogosto udeležijo visoki politični predstavniki Slovenije in Hrvaške. Italija na slovesnost 9.9.2023 ni poslala predstavnika, na udeležitev dogodka, kljub povabilu (B.V. in J.R., 2023).

Č) Publikacije

Knjiga "Babno Polje in njegovi ljudje v metežu druge svetovne vojne" je monografija dr. Marije

Makarovič, izdana leta 2014. Temelji na številnih pisnih virih, dokumentih in dragocenih pričevanjih še živečih neposrednih udeležencev. Knjiga obsega 557 strani in je bila izdana v sodelovanju Kulturnega društva Notranjska ter Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti, Območna izpostava Cerknica. (BUCA) V njej so predstavljena vojna dogajanja v obdobju od aprila 1941 do maja 1945, povezana z Babnim Poljem in njegovimi ljudmi. Knjiga je bila predstavljena 14. junija 2014 v Babnem Polju (Makarovič, 2014). Vodič po poteh slovenskih partizanskih bolnišnic pod Snežnikom je delo Mitje Jeriča – Dimitrij. Knjižica izdana 2009 je posvečena vsem ranjencem, osebju, pa tudi prebivalcem Babne Police, Babnega Polja, Prezida in drugih krajev ter organizacijam OF slovenskega naroda, ZMS, AFŽ, RK in partizanskim enotam, ki so bolnišnice oskrbovali in varovali. Govori o sistemu vzpostavljenih partizanskih bolnišnic pod Snežnikom. Zabeležena je njihova zgodovina v smislu časa in lokacije (koordinate) vzpostavitve, delovanja in prenehanju delovanja. Drugi del podobno imenske knjižice opisuje tudi partizanske bolnišnice, ki so obratovale na hrvaški strani. Avtor v predgovoru napiše, da se zaveda, da ljudje, ki vedo za BP počasi umirajo. Zato se je odločil ohraniti spomin nanje. (Jerič, 2009 in 2024)

D) Dokumentarni filmi

Kratki dokumentarni film z naslovom: Fašistični zločini, Jermendol 29. 7. 1942, Babno Polje 30. 7. 1942. Dokumentarni film predstavlja zločine storjene s strani Italijanskega okupatorja med 2. svetovno vojno, ko so pri Jermendolu italijanski vojaki usmrtili 9 koscev in v Vražjem vrtcu 40 talcev. Tako je zbran skupek izpovedi ljudi, ki so v otroštvu preživeli grozote vojne (Černetič in drugi, 2021).

8. Krutost vojne

Ko sem razširil svoje vire iz besedil na obstoječih spomenikih in obeležjih na literaturo, sem zaznal zanimivost. Zato sem se ponovno vrnil na proučevanje spomenikov in zapisanih žrtev. V bližini Babnega Polja, čez slovensko mejo v hrvaškem naselju Prezid, sem našel podoben spomenik kot v Babnem Polju. Na spomeniku je izstopalo ime Ivan Troha. Z uporabo Sistorija sem odkril, da je bil Ivan Troha rojen 7.5.1942 v Babnem Polju, odpeljan v italijansko taborišče Gonars, kjer je umrl 19.12.1942. Ivan Troha ni zapisan na glavnem spomeniku kot del 103 žrtev. Njegov oče Anton Troha ni zabeležen kot žrtev, saj je »preživel« vojno in je po prestajanju internacije v taborišču na Rabu preminul doma v Babnem Polju. O Antonu Trohi nisem našel nobenega podatka

več. Besedo preživel, sem cinično dal pod narekovaje. Ker se je večina internirancev, ki so se vrnili domov iz taborišč med 2. svetovno vojno, nazaj vrnilo bolj kot ostanek, ne celota tega kar so bili, preden so bili odpeljani (Dimitrijevič, 2023).

9. Interpretacija besedil

Obdobje 2. svetovne vojne je bilo za prebivalce Slovenije zelo krvavo. Mnogi so doživeli podobno kruto usodo kot prebivalci Babnega Polja. Zanimivo je bilo videti lepoto Loške doline. S težkim srcem sem poslušal in bral o krutosti, ki so jo prestali prebivalci Babnega Polja. Kot spomin na padle in ubite so bili postavljeni spomeniki, obeležja, grobovi in kostnice. Na spomenikih in obeležjih je za namen seminarske naloge najbolj zanimivo besedilo. Na spomeniku ali obeležju nam spremljajoče besedilo pove, kako se je gledalo na pokojne ob postavitvi objekta. Ohranjenost in okrašenost spomenika pa, kako okolica gleda na pokojne danes. V nadaljevanju bi rad izpostavil dva spomenika. Prvi je vseboval zapis »To žrtev borb in zmag je spomenik postoj tovariš spomni se na mrtve vse kar veliko je vzkali iz žrtve in ti ki živ si mrtvim si dolžnik« in tudi zapis iz drugega spomenika »V stari hiši, ki je stala na tem mestu je okupator in domači izdajalec 30.7.1942 obsojal naše ljudi na smrt«.

Babno Polje

Zadnji del prvega zapisa se lahko interpretira na več načinov » In ti ki živ si mrtvim si dolžnik«. Sklepam, da je odvisno od časa, kdaj in kdo je ta napis prebral in tako iz njega pridobil drugačno sporočilo. Moja interpretacija kot študenta obramboslovja je, da sem kot dolžnik, primoran vedeti in si zapomniti, kakšno krutost prinaša vojna in kaj to pomeni za civilno prebivalstvo in narod. Sploh, ko se današnji svet (2024/2025) sooča z vse večjo varnostno nesigurnostjo v mednarodnem okolju (vojna v Ukrajini in Gazi). Za sedanje prebivalce in kot tudi sorodnike, potomce padlih in žrtev zabeleženih na spomenikih pod izvirnim besedilom, pa ima zapis drugačen pomen. Predvidevam, da je že dejstvo njihovega obstoja zasluga požrtvovalnih dejanj njihovih prednikov. Se mi pa zdi pomembno vprašanje, kaj danes posamezniku pomenijo zapisi na spomenikih? Predvidevam, da je njihov odgovor odvisen od njihovega poznavanja zgodovine in aktualnih dogodkov. Drugo besedilo, ki označuje prostor mučilnice, pa je pomembno, ker izpostavi kdo, kaj in koga so najprej mučili (če sklepamo po imenu objekta) nazadnje pa usmrtili. Okupator in domači izdajalec sta naše ljudi obsojala na smrt. Ponovno se pojavi vprašanje, kdo so bili "naši ljudje"? Ali so bili to Babno Poljci oz. vaščani ali so bili to Slovenci ali so to bili borci za svobodo, morda pa se navezuje na vse troje hkrati? Po pregledu literature in datuma na spomeniku lahko sklepam, da se besedilo navezuje na ljudi

ubite v Vražjem vrtcu in tiste, ki so bili odpeljani v taborišča. Taborišče na Rabu in taborišče Gonars sta primera, ki poudarjata medgeneracijske posledice, ki jih pušča vojna na ljudi. Taborišče Gonars, ki ga danes zaznamuje samo spomenik in zelenica je dobri primer mnogih zločinskih dogodkov, ki so bili poskušani prikriti med in po drugi svetovni vojni. Našel sem vir, kjer se tudi na dogodke Gonarsa lokalci spominjajo na grozote, ki so se tam dogajale. Vendar ni razvidno ali so ti dogodki mišljeni za zamejce ali se teh dogodkov v spomin na žrtve udeležujejo tudi lokalni prebivalci. To izpostavljam zato, ker v primeru taborišča na Rabu kjer je dobro ohranjen spomin, letno organizirajo dogodek v namen spomina na internirance. Tukaj se pa jasno pokaže aktualna problematika, ohranjanja dobrih sosedskih odnosov, med Italijani, Slovenci in Hrvati. Odsotnost predstavnikov Italija kaže, da se konflikti iz 2. svetovne vojne še zmeraj niso rešili v očeh politike. Tudi če bi se kazalo zanimanje za učenje zgodovine na Rabu in Gonarsu, kako bi bila Italijanom ta zgodovina predstavljena? Ali bi se dogodki prestavili kot krutost vojne ali kot zločini, ki jih je storil italijanski fašistični režim med 2. svetovno vojno. Zgodovine ne smemo pozabiti in kar se je narodu dogodilo tekom nje, je potrebno zabeležiti in pomniti. Vendar je potrebno namen in način učenja zgodovine nameniti striktno prepričevanju ponavljanja istih grozot

kot so jih doživeli naši predniki med in po vojni. Kateri koli drugi namen bo dosegel samo spor med narodom in sosedi. Torej, če želimo sploh govoriti o zgodovini, jo je potrebno tudi beležiti. Med iskanjem primerne literature za razlago spomenikov in dogodkov v Babnem Polju in drugo svetovno vojno sem ugotovil naslednje. V okolici Loške doline je za starejše domačine pomembno ohranjanje spomina na njihove prednike, padle ali usmrčene med 2. svetovno vojno. Spomin ohranjajo s skrbjo za okolico spomenikov in ohranjanje dostopnih poti do njih. Različne organizacije organizirajo pohode, ki so v osnovi namenjeni domačinom, vendar so dogodki družinske narave in tako primerni za vse generacije. Glede literature, je pa veliko ohranjenega tudi zaradi samoiniciativnosti s strani posameznikov in društev, ki želijo ohraniti antifašistične vrednote. Za konec bi rad izpostavil misel gospoda Jeriča, ko je zapisal, da danes se ljudje, ki so osebno preživeli to temno obdobje vojne vse starejši in veliko jih je že preminulo. Zato imamo kot narod zadnje momente v zgodovini da se zgodbe ljudi zapiše in obravnava na strokovni način, za višji namen ozaveščanja in ne deljenja ljudi. Sploh dogodke, ki so se dogodili v manjših naseljih, ki so včasih zaradi lege ali velikosti spregledana.

10. Sklep

Analiza spomenikov in besedil povezanih z dogodki iz 2. svetovne vojne v Babnem Polju ter okolici razkriva večplastno dinamiko spomina na preteklost. Spomeniki predstavljajo tako simbolični opomnik kot vir zgodovinskega diskurza, ki odraža kolektivno zavest ob postavitvi in sodobni odnos lokalne skupnosti do preteklosti. Primer Ivana in Antona Trohe poudarja krutost vojne in kompleksnost dokumentiranja žrtev. Fizično pomankanje Ivana na seznamu žrtev, na spomeniku, kaže kako težko je bilo v tistih časih pridobiti potrebne informacije za evidentiranje. Besedilo na spomenikih, npr. »In ti, ki živ si, mrtvim si dolжник«, ima različen pomen glede na čas in kontekst. Sodobno interpretacijo povezujem z moralno dolžnostjo ohranjanja spomina, za potomce žrtev pa pomeni zahvalo in odgovornost. Drugi primer, zapis o mučilnici, odpira vprašanje identitete "naših ljudi" in njihovega pomena v nacionalnem spominu. Razlike v ohranjanju spomina na taborišča Rab in Gonars izpostavljajo nepopolno razrešene konflikte ter poudarjajo pomembnost prikazovanja teh dogodkov kot opomnik krutosti vojne. Izogibanje nacionalističnemu

diskurzu je ključno za spodbujanje mednarodnega dialoga. Nujno je zapisovanje in ohranjanje zgodovine, še posebej v manjših naseljih. Aktivnosti, kot so pohodi in skrb za spomenike, prispevajo k ohranjanju kolektivne zavesti. Namen spomina mora biti ozaveščanje in preprečevanje ponavljanja grozot, ne pa ustvarjanje razkola med narodi.

11. Literatura in viri

B., G. (2024). Odtisi: Na koncu taborišča Gonars. Svobodna Slovenija. Dostopno prek: <https://svobodnaslovenija.com.ar/na-kraju-taborisca-gonars/>

Dimitrijević, B. in drugi. (2023). Dileme: Razprave o vprašanih sodobne slovenske zgodovine. (Str. 27) Dostopno prek: <https://www.scnr.si/upload/editor/file/file5e841b91f0124f3.pdf>

Svobodna Beseda (2024). Časopis SB-109, november 2024. Svobodna Beseda. Dostopno prek: <https://www.svobodnabeseda.si/wp-content/uploads/2024/11/casopis-SB-109-nov-2024-WEB.pdf>

Obeležja (2018). Županov Laz – grobnica. Obeležja. Dostopno prek: <https://obelezja.wordpress.com/2018/03/16/zupanov-laz-grobnica/>

Enotranjska (n.d.). Dokument. Dostopno prek: <https://www.enotranjska.si/PortalGenerator/document.aspx?id=51>

Svobodna Beseda (2024). Časopis SB-107, september 2024. Svobodna Beseda. Dostopno prek: <https://www.svobodnabeseda.si/wp-content/uploads/2024/09/casopis-SB-107-sept-2024-web.pdf>

Svobodna Slovenija (2024). Na koncu taborišča Gonars. Svobodna Slovenija. Dostopno prek: <https://svobodnaslovenija.com.ar/na-kraju-taborisca-gonars/>

Slovenska Zgodovina (n.d.). Partizanske bolnice in taborišča v Sloveniji. Slovenska Zgodovina. Dostopno prek: https://slov.si/doc/partizanske_bolnice2.pdf

Obeležja (2021). Vodnik po poteh partizanskih bolnišnic in civilnega taborišča. Obeležja. Dostopno prek: <https://obelezja.wordpress.com/wp-content/uploads/2021/07/210706-vodic-po-poteh-partizanskih-bolnisnic-in-civilnega-taborisca-1.pdf>

Loška Dolina (2011). Glasilo Obrh, št. 3, leto 2011. Loška Dolina. (Str. 33). Dostopno prek: https://www.loska-dolina.si/wp-content/uploads/2023/04/Glasilo_Obrh_st._3_let_o_2011.pdf

Svobodna Beseda (2017). Govor Milana Gorjanca, Babno Polje, 29. junij 2017. Svobodna Beseda. Dostopno prek: <https://www.svobodnabeseda.si/govor-milana-gorjanca-babno-polje-29-junij-2017>

Svobodna Slovenija (2024). Na koncu taborišča Gonars. Svobodna Slovenija. Dostopno prek: <https://svobodnaslovenija.com.ar/na-kraju-taborisca-gonars/>

European Memories (n.d.). Gonars Concentration Camp. European Memories. Dostopno prek: <https://europeanmemories.net/memorial-heritage/gonars-concentration-camp/>

Vojna Potovanja (n.d.). Taborišče Gonars. Vojna Potovanja. Dostopno prek: <https://vojnapotovanja.si/potovanja/italija/304-taborisce-gonars>

Moja Občina (2017). Planinski izlet na Babno Polje. Moja Občina. Dostopno prek: <https://www.mojaobcina.si/horjul/novice/planin-ski-izlet-na-babno-polje.html>

Buča (n.d.). Babno Polje in njegovi ljudje v metežu druge svetovne vojne. Buča. Dostopno prek: <https://buca.si/knjigarna/stvarna-literatura/druzboslovje-humanistika/zgodovina/babno-polje-in-njegovi-ljudje-v-metezu-druge-svetovne-vojne/> Babno Polje (n.d.). O Babnem Polju. Babno Polje. Dostopno prek: <https://babnopolje.wordpress.com/about-2/>

Makarovič, M. (2014). Babno Polje in njegovi ljudje v metežu druge svetovne vojne. Ljubljana: Kulturno društvo Notranjska.

Mihelčič, F. (2023, 13. marec). Komemoracija za žrtve domobranskega napada 13. 3. 1945. Dostopno prek: <https://express.adobe.com/page/Wg5dHk7vIWL3Q/>

Babno Polje

B.V.J.R. (9.9.2023, september). Predsednica Slovenije in predsednik Hrvaške na Rabu položila vence žrtvam taborišča. Dostopno prek: <https://www.rtv slo.si/svet/evropa/predsednica-slovenije-in-predsednik-hrvaske-na-rabu-polozila-vence-zrtvam-taborisca/680821>

Jerič, D. (2024, 18. januar). Vodič po poteh slovenskih partizanskih bolnišnic in civilnega taborišča pod Snežnikom na hrvaški strani meje. Logatec: Samozal. Dostopno prek: https://slov.si/doc/partizanske_bolnice2.pdf

Jerič, D. (2009,). Vodič po poteh slovenskih partizanskih bolnišnic in civilnega taborišča pod Snežnikom. Logatec: Samozal. Dostopno prek: https://slov.si/doc/partizanske_bolnice1.pdf

Černetič, T., Černetič, J. in Makarovič, M. (2021). Fašistični zločini: Jermendol, 29. 7. 1942 Babno Polje, 30. 7. 1942, [Dokumentarni film].

Ožbolt, M. (2022 14. junij). AVSEC, Anton, Notranjci. Dostopno prek: <http://www.notranjci.si/osebe/avsec-anton-/669/>

Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni

Uvod

Narodnoosvobodilna vojna, ki se je v Sloveniji odvijala med drugo svetovno vojno, je bila odločilen trenutek v zgodovini naroda (Čepe, Krivic, v Luštek, 1960). Slovenski partizani so v okviru širšega jugoslovanskega odporniškega gibanja proti nadzoru osi (prav tam) odigrali pomembno vlogo tako v bojnih kot ideoloških spopadih. V tem času so nastali številni junaki, ki so s svojimi dejanji pokazali pogum, nesebičnost in vztrajnost (prav tam). Ti ljudje so desetletja oblikovali kolektivni spomin Slovencev, saj so postali simboli ponosa in identitete.

Posebno mesto v zgodovini Slovenije ima zlasti njeno glavno mesto Ljubljana. Mesto, obdano z bodečo žico in podvrženo stalnemu okupatorjevemu vojaškemu nadzoru in kontroli, se je razvilo v žarišče podzemne odporniške dejavnosti (Mikuž, 1981, str. 5-6). Hrabrost Ljubljančanov in odporniških borcev, ki so koordinirali sabotažne akcije, delovali v tajnih mrežah in tihotapili pomembne obveščevalne podatke, je utrdila njihov status mestnih junakov osvobodilnega boja (prav tam). Njihova dejanja so poleg podpore širšim odporniškim pobudam pustila trajno zapuščino poguma pred krivico (prav tam).

Družbene vrednote in zgodovinsko ozadje so

tesno povezani z idejo junaštva (Rusch in Stormer, 2015). Za junaštvo med vojno so bila pogosto značilna altruistična dejanja, bojno vodenje in podpora osvobodilnemu boju (What makes a hero, n.d.). Toda s spreminjanjem kulturnih, političnih in družbenih spremenljivk se je skozi čas spreminjalo tudi naše razumevanje in dojemanje junaštva (Wright, 2018).

V svojem eseju se bom osredotočil na analizo dejanj ljubljanskih junakov v času narodnoosvobodilne vojne in pri tem raziskal teoretski koncept junaštva. Poleg tega bom v tem eseju na primeru ljubljanskih junakov analiziral tudi sodobni pomen junaštva in njegovo dojemanje danes. S preučevanjem zgodovinskih dosežkov teh osebnosti in njihovim primerjanjem s sodobnimi interpretacijami skuša ta raziskava osvetliti trajno dediščino vojnega junaštva in njegovo vlogo pri oblikovanju slovenske identitete.

Vprašanje, ki usmerja mojo raziskavo, je: „Kako so dejanja ljubljanskih herojev med osvobodilno vojno oblikovala razumevanje herojstva in kako je njihova dediščina dojeta v slovenski družbi?“

Zgodovinski pregled narodnoosvobodilne vojne v Ljubljani

Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni

Posledice prve svetovne vojne so bile plodna podlaga za fašizem, saj države niso bile pripravljene na večstranski svet sodelovanja in so se po veliki vojni osredotočile na oblikovanje svoje notranje politike (The Aftermath of the First World War, n.d.). Uničena Nemčija se je začela graditi od začetka (prav tam). Adolf Hitler je po letih gradnje svoje nacionalistične stranke prevzel vlado in se nazadnje imenoval führer. Njegove ekstremistične ideje, da je nemški narod čist in superioren, so bile vzrok za največja človeška grozodejstva, kar jih je videl svet (Zapata, 2024). Drugo svetovno vojno je začel z napadom na Poljsko, da bi pridobil potreben življenjski prostor za širitev nemške rase (prav tam). V vojni, imenovani „Blitzkrieg“, je začel napadati sosednje države, kar je še dodatno zapletlo odnose v Evropi, do takrat pa sta Velika Britanija in Francija Hitlerju že napovedali vojno (prav tam). Njegovemu cilju so se pridružile še druge države, Italija, Madžarska, Romunija in Bolgarija - os, ki so mu pomagale pri operaciji Barbarossa, s katero naj bi premagal Sovjete (prav tam). Da bi os pridobila pomembno ozemlje in lahko premagala Rdečo armado, je zasedla Balkan kot strateško lokacijo (prav tam). V večernih urah 25. marca je bilo na Dunaju uradno, da je nekdanja Kraljevina Jugoslavija pod vodstvom svojega predsednika vlade Dragiše Cvetkovića podpisala pogodbo o pristopu k paktu (Čepe, Krivic, v Luštek, 1960). V naslednjih dneh se je zgodila vrsta protestov,

študentje, mladina, celo srednješolci so se dvignili, da bi protestirali proti tej odločitvi, vendar zaman (prav tam). Zjutraj 6. aprila je ljubljansko nebo napolnilo nemško letalstvo (prav tam). Dogodke je slikovito opisal Ivan Kreft, ki je opisal, kako je takratna komunistična partija ob ropotanju letal nad glavo spoznala, da je treba nujno odločno ukrepati (prav tam). Menili so, da je treba osvoboditi vse zaprte komunistične delavce in antifašiste, hkrati pa uničiti ključne sodne dokumente, da bi preprečili njihovo zlorabo, če bi Italijani ali Nemci prevzeli upravni nadzor nad Ljubljano in nazadnje nad Jugoslavijo (prav tam). Ta strateški odziv ni bil le obrambni ukrep, temveč tudi premišljeno prizadevanje za zaščito ideološke in operativne celovitosti odporniškega gibanja sredi naraščajoče grožnje okupacije in represije. Partija je vedela, da bo Ljubljana sčasoma padla, in se je na ta trenutek pripravljala že od prej (prav tam). Centralni komite stranke je že pred tem sklical vse prostovoljce in člane stranke na sestanek v Narodnem domu, ki pomeni začetek opozicijskega gibanja. Do 11. aprila, le nekaj dni po sestanku, so Ljubljano uradno zasedle italijanske sile in upravna oblast (prav tam). Ljubljano so celo razglasili za upravno središče dežele ter sedež visokega komisarja fašističnega zveznega in vojaškega korpusa (Ljubljana, mesto heroj, 1970).

Več kot 14 dni po okupaciji je na pobudo

Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni

Komunistične partije potekal ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte, ki so se ga udeležili člani partije, krščanski socialisti, demokratično gibanje Sokol in kulturni delavci (prav tam). Ta skupina se je pozneje poimenovala Osvobodilna fronta (prav tam). V Ljubljani je bila organizacija „Osvobodilne fronte“ najbolj popolna. Njeni člani so hodili od hiše do hiše, ustanavljali raznovrstne odbore, ki so vsi pomagali njihovi stvari, in imeli zelo močan propagandni aparat, s katerim so bili Ljubljanci, ki niso bili člani fronte, na njihovi strani in jih podpirali vso vojno (prav tam). Vsi ljudje so imeli svoj prispevek k osvobodilni vojni, od širjenja in branja ilegalne literature do skrivanja in skrbi za otroke iskanih oseb (prav tam). Tako je Ljubljana postala in ima medaljo za narodnega heroja, Ljubljana je vzgojila in vzgojila junake, ki so dali življenje za domovino in protifašistično gibanje.

Teoretičen pregled heroizma

Pojem junaštva je znan že od nekdaj in je pogosto povezan z izjemnimi dejanji poguma, nesebičnosti in moralne odličnosti v težavah. Čeprav se kulturna in zgodovinska pojmovanja junaštva razlikujejo, sta skupni značilnosti nesebičnost in sposobnost motiviranja drugih. Liki, kot je Ahil iz Homerjeve Iliade, so bili v klasični antiki zgled fizične hrabrosti in

bojevniske spretnosti, vendar so njegovo junaštvo blažile osebne pomanjkljivosti, ki so odražale zapletenost človeškega stanja (Homer, okoli 8. stoletja pred našim štetjem/2013). Podobno tudi hrabrost Johance iz Arka, ki je med stoletno vojno poveljevala francoski vojski, kaže na moralni pogum in vero, čeprav je njena žrtev opozorila na družbene nemire njenega časa (Vale in Lanhers, 2025). Prvi, ki je poskušal razumeti, kaj pomeni biti junak, je bil Aristotel v antični Grčiji (Reeves, 1952). Za junaštvo so po Aristotelu značilni požrtvovalnost, moralna integriteta in prizadevanje za večje dobro, ki ju uravnovešata modrost in zmernost (prav tam). Heroji služijo kot vzorniki, ki navdihujejo druge s tem, da utelešajo najvišje ideale človeškega potenciala in moralne kreposti (prav tam). Aristotelova opredelitev junaštva izhaja iz njegove filozofije etike vrlin, zlasti ideje o doseganju arete (odličnosti) s krepostnimi dejanji (prav tam). V Nikomahovi etiki Aristotel opredeli junaka kot nekoga, ki je zgled poguma, ključne vrline v njegovem okviru (prav tam). Nekoliko pozneje v zgodovini, takoj po drugi svetovni vojni, je Joseph Campbell, ameriški učitelj in pisatelj, napisal knjigo o junaštvu, ki je opredelila študije junaštva (Allison, 2023). Medtem ko so se drugi osredotočali na pogum na bojišču, se je on osredotočil na pogum med junaškim potovanjem (prav tam). Campbell je junaštvo videl kot transformativno potovanje, na katerem se junaki soočajo s preizkušnjami in

Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni

osebnimi izzivi ter se, če imajo srečo, vrnejo z zgodbami, ki jih lahko pripovedujejo naprej (prav tam).

Spreminjajoče se pojmovanje junaštva dokazujejo tudi sodobni primeri. Uspeh nenasilnega upora dokazuje Mahatma Gandhi, ki je vodil boj za neodvisnost Indije, kar je bil izjemen primer poguma in moralnega prepričanja (Mahatma Gandhi Biography, n.d.). Poleg nasprotovanja kolonialni tiraniji je s svojo sposobnostjo, da zbere milijone ljudi za ideala ahimse (nenasilja) in satjagrahe (sile resnice), na novo opredelil junaštvo kot vrsto moralnega vodenja in trdnosti pred krivico (prav tam). Dejanja Oskarja Schindlerja, ki je med holokavstom reševal judovska življenja, pa predstavljajo bolj umirjeno, vendar nič manj pomembno vrsto junaštva, ki temelji na premišljenem tveganju za nasprotovanje družbeni nepravilnosti (Oskar Schindler, n. d.). Oba posameznika utelešata junaštvo kot premišljena dejanja v skladu z večjim moralnim dobrim, kar je v skladu z Aristotelovo teorijo etike vrlin.

Ne glede na to, ali gre za junaštvo na bojišču, v tajnih operacijah ali v civilnem upor, junaštvo preseže čas in uteleša sposobnost človeštva, da se spopade z izzivi in spodbuja spremembe. Z raziskovanjem teh razsežnosti bolje razumemo, kako lahko slovenske, zlasti ljubljanske

odporniške osebnosti umestimo v širše pripovedi o junaštvu in njihova dejanja povežemo z univerzalnimi temami poguma, žrtvovanja in odpornosti.

Narodni heroji

Edvard Kardelj

Med drugo svetovno vojno je imel Edvard Kardelj ključno vlogo pri jugoslovanskih osvobodilnih prizadevanjih, zlasti v zvezi z okupirano Ljubljano. Kardelj, osebni prijatelj Josipa Broza Tita in vpliven član Komunistične partije Jugoslavije, je imel pomembno vlogo pri načrtovanju odporniških akcij proti silam osi (Edvard Kardelj, n.d.). Pomembno je prispeval k tajni mobilizaciji lokalnega prebivalstva med italijansko okupacijo Ljubljane (prav tam). Leta 1941 je sodeloval pri ustanovitvi Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki je organizirala protifašistični odpor v Sloveniji (prav tam).

Kardelj je bil zelo pameten politik. Leta pred začetkom vojne je bil edini, ki je prepoznal naraščajočo moč fašizma v Evropi (Čepe, Krivic, v Luštek, 1960). Začel je brati različne knjige, ki bi pomagale oblikovati osvobodilno in odporniško fronto proti fašistični oblasti. Bral je knjige in se izobraževal o organizacijski taktiki (prav tam). Ko so v Ljubljano prišli okupatorji, je

Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni

bil Kardelj že pripravljen, s tem pa je bila pripravljena tudi Komunistična partija Slovenije. Kardeljevo znanje je vodilo partizansko gibanje vedno korak naprej (prav tam). Njegova prva naloga je bila oblikovanje Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Osvobodilna fronta je med ljudmi, ki niso bili vključeni v partijo ali fronto, pridobila veliko priljubljenost, in je bila to vse njegova zamisel (prav tam). Verjel je, da se morajo vsi ljudje združiti, da bi premagali agresorja, vedel je, da potrebujejo vse do zadnjega človeka (prav tam). Edvard Kardelj je imel ključno vlogo pri širjenju propagande komunistične partije, ki je učinkovito mobilizirala navadne ljudi za podporo partizanski stvari (prav tam). Njegova prizadevanja so vključevala razvoj prefinjenih tehnik dokumentiranja in sodelovanje z visoko organizirano obveščevalno službo, ki je varovala pred provokatorji, odkrivala izdajalce in zbirala pomembne obveščevalne podatke (prav tam). Njegove sposobnosti in strateška bistrornost so mu prinesle napredovanje v organizatorja političnega dela v Komunistični partiji Jugoslavije (prav tam). Zaradi te vloge je Kardelj veliko potoval po okupirani Jugoslaviji, kjer je večkrat le za las ušel nacističnim oficirjem, sodeloval v oboroženih spopadih v Srbiji in ustanavljal nove osvobodilne fronte v različnih regijah (prav tam). Do konca okupacije Ljubljane je bil ključen pri organizaciji Osvobodilne fronte, zaradi svojih izkušenj pa je ljubljansko

odporniško fronto naredil za najmočnejšo v Jugoslaviji (prav tam).

Kardeljeva pot je podobna potovanju junaka Josepha Campbella. Njegov „klic k dejanjem“ se je začel z zgodnjo zavezanostjo komunistični stvari, ko je sprejel izziv mobilizacije odpora proti silam osi. Njegove „preizkušnje“ so vključevale nevarnosti organiziranja političnega odpora pod stalno grožnjo aretacije, izdaje in smrti, pa tudi neposredno udeležbo v oboroženih spopadih. Kardeljevo sposobnost združevanja različnih skupin pod Osvobodilno fronto in širjenja partizanske ideologije lahko razumemo kot njegov „blagor“ ali prispevek k družbi - dediščino, ki je pomembno vplivala na končno osvoboditev Jugoslavije.

Česnik Milan

Milan Česnik je bil kot študent mladinski borec Osvobodilne fronte (Jeršek et al, 1963). Rodil se je v Ljubljani Milan Česnik, mladinski borec Osvobodilne fronte, je posebej poudarjal pogum in odločnost slovenskega odporniškega gibanja med drugo svetovno vojno (prav tam). Milan je bil rojen v Ljubljani železničarju, njegova pot v aktivizem pa se je začela v srednješolskih letih, ko se je vključeval v različne mladinske klube in gojil strast do revolucionarnih idealov (prav tam). Po vpisu na Fakulteto za kemijo in

Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni

tehniške vede je nadaljeval z aktivizmom s sodelovanjem v organizacijah, kot sta Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) in pozneje Komunistična partija Slovenije (KPS) (prav tam). Njegova glavna vloga je bila širjenje partijske literature in novic, ki so bile ključne za ohranjanje morale in širjenje idealov osvoboditve (Čepe, Krivic, v Luštek, 1960). Milan se je pojavil kot vodja bojne skupine na Viču, ki je organizirala prizadevanja za nabavo in distribucijo orožja (prav tam). Prve misije so vključevale napade na skladišča, ki jih je zapustila jugoslovanska vojska, pozneje pa je koordiniral drzne operacije za odvzem orožja in streliva italijanskim okupatorjem (prav tam). Bojne skupine so izvajale tudi sabotažne akcije, katerih tarča so bili industrijski objekti, železnice in bencinske črpalke, ki so bili ključni za okupatorjevo vojna prizadevanja (prav tam). Ta dejanja so pokazala Milanovo sposobnost, da navduši in mobilizira svoje vrstnike, kar je odražalo ključno vlogo mladih pri upiranju fašističnim silam (prav tam). Poleg bojnih operacij si je Milan neutrudno prizadeval za povezovanje mladinskih organizacij s širšo Osvobodilno fronto (Jeršek idr., 1963). Kljub stalni grožnji aretacije je še naprej vodil in organiziral, tudi ko je bil prisiljen pobegniti v Moste, kjer se je pridružil regionalnemu odboru KPS (prav tam). Zaradi Milanove predanosti stvari je bil osumljen, da je organiziral atentat na fašistično voditeljico žensk, Ariello Reo - to

trditev je izdelala lokalna policija, da bi upravičila njegovo aretacijo (prav tam). Nazadnje je Milana na ulici prepoznal policist in ga pri poskusu pobega ustrelil (prav tam). Čeprav je bil hudo ranjen, se je uprl in tako utelešal nepopustljivega duha upora (prav tam). Še isto noč je podlegel ranam in za seboj pustil dediščino poguma in predanosti (prav tam). Zgodba Milana Česnika je zgled odpornosti slovenske mladine med osamosvojitveno vojno in prikazuje junaštvo, ki so ga v izjemnih časih izkazovali običajni posamezniki. Njegovo življenje se ujema s teorijami, kot je Campbellovo Potovanje junaka, kjer njegove žrtve in neomajna predanost predstavljajo arhetipskega junaka, ki se spopada s preizkušnjami za večji cilj.

Belič Malči

Belič Malči se je rodil na Viču kot četrta hči v delavski družini (Živkovič, 1975). Tudi njena družina je bila del Osvobodilne fronte in je pogosto skrivala druge člane, tu se je začela njena kariera z odporom (prav tam). Malči Jožefa Belič, znana po svoji zavzetosti za humanitarno delo in odpor, je bila med osvobodilno vojno znana slovenska aktivistka (prav tam). Malčijevo vodstvo je obsegalo tudi organizacijo podpornih mrež, ki so zagotavljale ključne vire, vključno s hrano, oblačili in

Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni

medicinskimi pripomočki, zaprtim ali prizadetim v vojni (Malči Jožefa Belič, n. d.). V začetku leta 1942 je postala sekretarka odbora OF za četrt Vič - Bonifacija (Živkovič, 1975). Razporejena je bila v sektor za oskrbo ujetnikov in internirancev pri Okrožnem odboru Slovenske narodne pomoči na Viču (prav tam). V času boja proti fašističnemu okupatorju je bila Beličeva sekretarka okrožnega odbora Osvobodilne fronte, namestnica komandanta Narodne zaščite in vzdrževala intendantsko zvezo z Dolomitskim odredom (prav tam). Shodi februarja 1943, ko so se ženske, med njimi tudi Malči, zbrale in zahtevale boljše ravnanje s političnimi zapornicami, ki jih je okupator zaprl v Ljubljani, so najočitnejši primer njenega prispevka (Čepe, Krivic, v: Luštek, 1960). Rezultat teh protestov, ki so potekali pred vojaškim štabom na Kongresnem trgu, so bile pisne zahteve, ki so zahtevale zamenjavo oblačil zapornikov, pravico do pošiljanja paketov in humane razmere (prav tam). Razmere zapornikov so se naslednji dan izboljšale zaradi vztrajnosti protestnikov ob zgodnjem nasprotovanju (prav tam). Da bi ljudi spodbudil k pridružitvi upor, je Malči pošiljal tudi pisma, v katerih je poudarjal solidarnost in trdnost (prav tam). Njene pripombe so služile kot poziv k ukrepanju za vse in so povzemale moralno potrebo po upiranju nepravčnosti. Pomagala je ustvariti podporne mreže, ki so posameznikom, ki jih je prizadel konflikt, zagotavljale zaloge in

moralo, s čimer je dokazala, da je njeno sodelovanje preseglo proteste (prav tam). Ta besedila so vsebovala moralno potrebo po boju proti nepravčnosti in so služila kot taktični instrumenti za krepitev morale in motiviranje za ukrepanje, poleg tega pa so bila tudi pozivi k enotnosti (Malči Jožefa Belič (1908 - 1943), b.d.). Njene pripombe so svetilnik upanja v času teme, saj dokazujejo njeno globoko zavedanje psiholoških in čustvenih potreb posameznikov, vključenih v odpor. Njeno delo je bilo v tistem času izjemno pomembno, majhna dejanja, ki jih je izvajala proti zatiralcem, so bila ključna v širši sliki vojne. Njeno junaštvo lahko pripišemo njenemu pogumu, pa tudi njenemu mehkeemu srcu, kot so jo opisovali ljudje. Opisovali so jo kot pozitivno osebo, ki je ljudem in članom Osvobodilne fronte dajala upanje, ko so ga najbolj potrebovali (prav tam).

Vida Janežič – Lučka

Podatke o Vidi Janežič smo pridobili po spominu slovenske slikarke in članice Osvobodilne fronte Alenke Gerlovič, ki je med vojno tesno sodelovala s partizanskim gibanjem (Gerlovič, 1960). Začne razlagati svoj zadnji spomin na Vido Janežič. Vida je bila tajnica okrajnega odbora v Šiški, katerega članica je bila tudi sama. Nekoč so se pozno v noč zadržali pri organizaciji, kako bodo praznovali oktobrsko revolucijo. Ker nista živeli v Šiški, sta morali tik pred policijsko uro peš domov. Alenka se spominja, da je bila prestrašena, vendar je

Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni

vedela, da se ne bo nič zgodilo, če bo Vida ob njej. Vida ji je takrat rekla: „ Akcije se morava udeležiti tudi medve in to prav tu v Šiški! Bila bi sramota, če se rajonski aktivisti ne bi pokazali na terenu, kjer delajo!“ Srečale so se z nekaterimi drugimi dekleti iz Spodnje Šiške in na zidove in ulice s črno barvo napisale „TITO!“ in „OF“. Vida je bila sirota. Ko je bila majhna, ji je umrl oče, kmalu zatem pa tudi mama. Tolažbo je našla v levičarskih gibanjih in partija je bila njen dom že od šolskih let. Alenka piše, da je vse, kar je imela, posvetila boju. Imela je službo, ki je bila zelo slabo plačana, in vsak dan je jedla polento. Ko je postala begunka, se je preselila k družini Gaberšek, kjer so jo imeli radi kot svojo. Opustila je službo in se začela neutrudno truditi za stvar. Nato je postala tajnica rajha na Viču. Brez denarja, a z velikim srcem se je pridružila vsakemu sestanku, širila je literaturo in dokumente, mobilizirala nove borce, zbirala denar, hrano in obleko, njeno delo je bilo zelo pomembno. O njej piše Alenka: „Sekretarka rajona, članica komiteja - suhoparne besede, a za njih boja polno življenje in strašna smrt!“. Vidi je začel slediti policist 24. februarja 1944. Tistega dne so jo aretirali in zaprli v zapor. Tam so jo mučili, da bi dala informacije o partiji, na vprašanja, na katera ni nikoli odgovorila. Pozneje so jo poslali v koncentracijsko taborišče Hallein v Salzburgu. Tam je nekaj časa delala, medtem ko so jo vsak dan zasliševali. Ker so videli, da iz nje ne morejo ničesar izveči, so ji

hoteli dati droge, da bi morda pod vplivom kaj povedala. Namesto tega je razbila steklo, v katerem so bile droge, in si prerezala žile. Odpeljali so jo v bolnišnico, kjer so jo lahko ozdravili, nato pa jo ponovno mučili, da bi dobili odgovore. Mesec dni v bolnišnici je bil po mnenju Nemcev dovolj, da si je povrnila moč, in odpeljali so jo nazaj v zapor. Bila je zelo šibka, ni jedla in ni pila vode. Ko je ležala na hladnih cementnih tleh, jo je videla druga zapornica in Vida ji je boleče rekla: „Veš, mi smo temelj na katerem se bo zgradil svet!“ Zapornike so ponoči iz zapora odpeljali na policijsko postajo na zaslišanje. Neke noči je bila zelo šibka, ni mogla hoditi in se zgrudila na mrzla zasnežena tla, kjer je končno našla mir in ni nikoli izpustila nobene informacije.

Sodobni pogled na ljubljanske heroje

Sodobno dožemanje junaka vključuje veliko stvari. Ali so junaki samo superjunaki? Ali so starši junaki? Ali morda voditeljica, ki navdihuje mlada dekleta? Za zaključek svoje raziskave bom uporabila podatke iz vprašalnika, ki se osredotoča na sodobni pomen junaka.

Podatki v vprašalniku razkrivajo veliko različnih pogledov na to, kaj pomeni biti junak. Pri vprašanju: „Katere lastnosti po vašem mnenju določajo junaka?“ so ljudje uporabili različne

Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni

pridevnike za opis lastnosti junaka. Veliko ljudi je uporabilo besedi „ljubezen do domovine“ in „čast“. Čeprav je več ljudi, starih 51 let in več, uporabilo besedo „požrtvovalnost“. Starostna skupina od 18 do 25 let je uporabila besede „empatija“, „navdih“ in „moralna načela“. Najpogostejša beseda v vseh starostnih skupinah pa je bila „pogum“. Iz zbranih informacij je mogoče sklepati, da se definicija junaka v različnih starostnih skupinah spreminja. Drugo vprašanje „Kje ste najpogosteje slišali ali izvedeli o teh zgodovinskih junakih?“ razkriva, da različne starostne skupine različno odkrivajo nacionalne junake, zlasti slovenske. Starejše generacije so odgovorile „V zgodovinskih učbenikih“, mlajše „V dokumentarnih ali filmskih oddajah“, manjši odstotek mešanih generacij pa je odgovoril „Na javnih spominih ali dogodkih“. Na vprašanje: Na vprašanje „Ali so vam znani slovenski narodnoosvobodilni junaki?“ je 80 % ljudi odgovorilo „Da“, na vprašanje „Koliko in katere ljubljanske junake so vam znani?“ pa je bilo 20 % ljudi, ki junakov niso poznali po imenu, 50 % pa jih je od 192 narodnih junakov napisalo dva ali tri (Živkovič, 1975). Drugemu vprašanju „Ali menite, da se danes ustrezno spominjamo in spoštujemo dediščino slovenskih junakov druge svetovne vojne?“ je sledilo drugo vprašanje „Ali menite, da se danes ustrezno spominjamo in spoštujemo dediščino slovenskih junakov druge svetovne vojne?“ „je približno 76 % vprašanih

odgovorilo, da se o herojih premalo govori oziroma da v sodobni slovenski družbi niso bili prikazani kot heroji in da so bili pogosto spolitizirani, ne glede na njihove navdihujoče zgodbe in delo, ki so ga opravili za svobodno Slovenijo.

Moje mnenje o tematiki slovenskih junakov je zelo kompleksno. Brati različne zgodbe dvajsetih ljubljanskih junakov in poskušati izbrati nekaj za analizo je bilo zelo težko, saj je vsak od njih pomembno prispeval k narodnoosvobodilni vojni. Ne glede na velikost njihovih dejanj je bilo ključno, kaj so storili v Ljubljani. Tako veliko, tako organizirano in tako natančno načrtovano gibanje si zasluži svetovno priznanje. Zasluži si pozornost. Med raziskovanjem sem naletela na toliko sovražnih člankov o ljudeh, ki smo jih prej imenovali junaki. To je v moji duši povzročilo velik nemir. Kljub politični pripadnosti, ki so jo preživeli člani Osvobodilne fronte imeli po vojni, so to ljudje, ki so se borili proti večjemu, močnejšemu zlu, ki ni poznalo meja. Menim, da je politizacija teh ljudi, ki so dali življenje za svobodo vsega človeškega rodu, diskreditirala njihova dejanja. Glavna težava, ki sem jo opazil med svojo analizo, je, da mlajše generacije niso slišale teh zgodb, ne poznajo ljudi, ki so temelj, na katerem je bil zgrajen naš demokratični, novi svet.

Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni

Sklep

Zaključimo lahko, da so dejanja ljubljanskih herojev v času narodnoosvobodilne vojne pomembno vplivala na razumevanje herojstva v slovenski družbi. Obravnavani teoretični okvir herojstva poudarja značilnosti, kot so pogum, nesebičnost in moralna integriteta, ki jih slikovito ponazarjajo dejanja osebnosti, kot so Edvard Kardelj, Milan Česnik, Malči Jožefa Belič in Vida Janežič. Kardeljeva strateška spretnost in vodstvo pri organizaciji Osvobodilne fronte, Česnikov mladostni pogum pri sabotažnih akcijah, Beličeva človekoljubna prizadevanja in Janežičeva največja žrtev med mučenjem ponazarjajo vsestransko naravo herojstva.

Te zgodovinske osebnosti ne utelešajo le Aristotelovih vrednot poguma in moralne odličnosti, temveč se ujemajo tudi s konceptom junaškega potovanja Josepha Campbella, kjer se je vsak heroj soočal s pomembnimi preizkušnjami in prispeval k večjemu dobremu. Njihova dejanja med okupacijo Ljubljane so predstavljala temelj odporiškega gibanja in pokazala, da herojstvo ni omejeno le na bojišče, temveč vključuje tudi dejanja moralno-političnega in državljanskega poguma.

Sodobno dojemanje herojstva, kot ga razkrivajo podatki iz vprašalnika, kaže spremembo v smeri prepoznavanja empatije, navdiha in moralnih

načel poleg tradicionalnih pojmov žrtvovanja in poguma. To spreminjajoče se razumevanje poudarja trajno dediščino ljubljanskih vojnih junakov, katerih zgodbe še vedno inspirirajo in oblikujejo slovensko identiteto.

S povezavo med teoretičnimi perspektivami in konkretnimi dejanji teh narodnih herojev ta raziskava poudarja, kako je njihova zapuščina zaznana danes. Kljub politizaciji njihovih zgodb so temeljne vrednote, ki jih predstavljajo, še vedno aktualne in nas opominjajo na pomen spomina in spoštovanja tistih, ki so se borili za svobodo in pravico. Tako so dejanja ljubljanskih junakov med narodnoosvobodilno vojno močno vplivala na kolektivni spomin in razumevanje junaštva v slovenski družbi.

Viri

Čepe, M., Krivic, V. in Luštek, M. (1960). *Ljubljana v ilegali 1, V odločilnih dneh*. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Homer. (2013). *Илијада* (Жарко Стефановски, Trans.). Тримакс. (Originalno delo izdano ca. 8. stoletja pred našim štetjem)

Jeršek, D., Kacin, M. in Nedog, A. (1963). *Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941-1945*. Centralni komite: Zveza omladine Slovenije, Ljubljana.

Ljubljanski heroji: Pogum in dediščina v narodnoosvobodilni vojni

Krivic, V. (1967). *Ljubljana v ilegali. 3, Mesto v žici*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Krivic, V., Seljak, I. (1961). *Ljubljana v ilegali. 2, Država v državi*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Ljubljana, mesto heroj. (1970). Mestna konferenca SZDL

Mahatma Gandhi Biography. (n.d.). Social Justice and Special Assistance – Government of Maharashtra.
<https://sjsa.maharashtra.gov.in/en/mahatma-gandhi-biography>

Malči Jožefa Belič (1908 - 1943). (n.d.).
<https://www.kamra.si/en/digital-collections/malci-jozefa-belic-1908-1943/>

Mikuč, M. (1981). Ljubljana - Mesto heroj. *Zgodovinski Časopis*, 35(1-2).
<https://zgodovinskicasopis.si/zc/article/view/1536>

Oskar Schindler. (n.d.).
<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/oskar-schindler>

Rusch, H. In Stormer, C. (2015, marec 23). *An Evolutionary Perspective on War Heroism*

Vale, M. G.A. and Lanhers, . Yvonne (2025, januar 7). *St. Joan of Arc*. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/biography/Saint-Joan-of-Arc>

Wright, J. (2022, August 18). How modern wars are changing the definition of heroism. *Air Force Times*.
<https://www.airforcetimes.com/opinion/commentary/2018/09/21/how-modern-wars-are-changing-the-definition-of-heroism/>

Vloga Žrtev v Drugi Svetovni Vojni - Marjan Štoka

Uvod

Marjan Štoka, mladi partizan iz Proseka, je s svojo tragično usodo postal simbol neomajne pogumnosti in zvestobe idealom svobode. Njegovo življenje in smrt sta globoko zaznamovala kraj, kjer je končal svojo življenjsko pot, in pustila neizbrisen pečat v spominu ljudi, ki še danes obujajo njegovo zgodbo. Zgodba o Marjanu Štoki je zgodba o mladem fantu, ki je pri komaj petnajstih letih zapustil dom in se pridružil partizanom, ter o njegovi tragični usodi, ki razkriva krutost vojne, a hkrati poudarja moč človekovega duha. V naslednjih vrsticah bom podrobneje opisala njegove zadnje dni, okoliščine njegove smrti in spomin, ki ga je pustil za seboj.

Metodologija

Raziskava zgodbe o Marjanu Štoki temelji na kvalitativnem pristopu, za ta namen sem uporabila metodo intervjuja (primarni vir). Izvedla sem intervju z osebo, ki je bila v času dogodka stara šestnajst let in je bila aktivna udeleženka partizanskega gibanja. Intervjuvanka je bila kurirka in je Marjana osebno poznala. Pri intervjuju je prisostovala oseba, ki je zgodbo poznala in dopolnila manjkajoče informacije. S pomočjo intervjuja sem pridobila dragocena osebna pričevanja, ki

dopolnjujejo zgodovinska dejstva z vidika neposrednega očividca. Intervju je bil izveden na način polstrukturiranega pogovora, kar je omogočilo prilagoditev vprašanj in podrobnejše raziskovanje pomembnih tem. Pogovor je bil z dovoljenjem intervjuvanke zvočno posnet in nato prepisan za natančno analizo. Za potrebe podrobnejše raziskave sem se poslužila tudi analize sekundarnih virov. Pri raziskovanju sem upoštevala etična načela raziskovanja, vključno s spoštovanjem soglasja intervjuvanke za snemanje in uporabo njenih besed v raziskavi. Za pridobitev osnovnih informacij o dogodkih, povezanih z življenjem in smrtjo Marjana Štoka, sem uporabila spletne vire ter avtorsko delo Matevža Hreščaka Štorje: "Štorje o Štorcih in Štorjah". Knjiga je ponudila zgodovinsko ozadje, podrobne opise dogajanja in pričevanja vaščanov, kar je omogočilo boljše razumevanje okoliščin in konteksta dogodkov. Ta metodološki pristop mi je omogočil, da sem zgodbo o Marjanu Štoki raziskala iz različnih perspektiv, kar prispeva k celovitemu razumevanju zgodovinskih dogodkov ter njihovega vpliva na lokalno skupnost.

Omejitve v raziskovanju

Pri raziskovanju tega dogodka sem se soočila z več težavami, ki so vplivale na obseg in kakovost podatkov. Prva težava je bila pomanjkanje

Vloga Žrtev v Drugi Svetovni Vojni - Marjan Štoka

primarnih virov, ker je od dogodka minilo že več kot osemdeset let in so posledično neposredni pričevalci zelo redki ali pa morda niso več živi. Prav tako lahko pričevanja oseb, ki so doživele dogodke, vsebujejo pomanjkljivosti zaradi časovne distance, selektivnega spomina ali pa zaradi subjektivnih interpretacij. Pojavljajo pa se lahko tudi možne geografske omejitve zaradi majhnosti kraja in izoliranosti v času vojne. Prav tako so pogosto dogodki v manjših vaseh zanemarjeni v širšem zgodovinskem kontekstu, kar otežuje njihovo umestitev v zgodovinske vire.

Marjan Štoka

Marjan Štoka se je rodil 15. julija leta 1928 na Devinščini pri Proseku. Po kapitulaciji Italije se je pri petnajstih letih priključil Južnoprimorskemu odredu. Po pripovedi Marjanove mlajše sestrice je bil 6. januarja še doma na Proseku, 7. januarja leta 1944 pa je vstopil med partizane in bil dodeljen v prvi bataljon Kosovelove brigade. Nemški vojaki so mladega Marjana v Štorjah 8. januarja prijeli in ga naslednji dan, 9. januarja, obesili na telegrafski drog. Osmega januarja leta 1944 sta bila 1. in 2. bataljon Kosovelove brigade, ki sta se nahajala na Velikem Polju, obveščena, da v Štorjah ni več Nemcev in da se v vasi lahko izvede mobilizacija. Komandant Kosovelove

brigade je ukazal 1. bataljonu, naj pošlje četo v Štorje, ki bo to opravila. Četa je zatem imela namen iti še v sosednjo vas Podbreže (Hreščak, 2021).

Intervjuvanka, ki je bila ob času tega strašnega dogodka stara šestnajst let, je bila tudi sama partizanka. Opravljala je kurirska dela. Povedala mi je, da so tistega večera nesli partizanom hrano na Veliko Polje, nato pa se je skupaj s četo odpravila en del poti do Majcnov, oni pa so nato šli naprej proti Štorjam. Po poti sta se z Marjanom pogovarjala, med drugim ga je vprašala iz kje je, na kar ji je odgovoril da je doma iz Proseka. Spominja se tudi, da jo je vprašal, če slučajno ve, ali bi lahko kje dobil nove čevlje ker so ga tisti, ki jih je prejel od domačih, bili premajhni in so ga tiščali. Svetovala mu je, naj vpraša v Štorjah, saj je ta vas velika in morda bo kdo imel par za posoditi. Po nekaj časa so šli vsak v svojo smer in rekla je, da ga ni več videla. Medtem, ko so pripravljali večerjo za partizane, se spominja, da so v Majcne iz Štorij slišali strele in hitro pospravili kuhinjo, da jih ne bi Nemci zalotili. Takrat so Marjana, ki se je ravnokar skupaj s tovariši vračal iz Podbrež, ulovili Nemci.

Tisti dan so Nemci odšli iz Štorij, zato so partizani v štorski šoli priredili sestanek in na cesti pred šolo kurili fašistične knjige. Vaške aktivistke so skupaj z mladino glavno cesto

Vloga Žrtev v Drugi Svetovni Vojni - Marjan Štoka

porisale z rdečimi partizanskimi simboli. Pozno zvečer je skozi vas prijezdila nemška konjeniška enota, vaščani pa so nemudoma o tem obvestili partizane, ki so se poskrili. Četo, v kateri je bil Marjan, in ki se je v tem času ravnokar vračala skozi Vince v Štorje, pa ni nihče obvestil o Nemcih. V Hreščakovi knjigi je po spominu vaščanov napisano, da je četa brezskrbno korakala skozi vas, ko pa so prišli mimo vogala hiše, so se srečali s skupino Nemcev. Partizani so se razbežali, nemški vojaki pa so ujeli Marjana Štoka. Poleg Marjana so v vasi ujeli še enega partizana, ki jim je v zmedi uspel pobegniti. Če noč so Marjana zaprli v Bratožovo hišo, zjutraj pa so ga začeli nečloveško trpinčiti. Nemški vojaki so zbrali skupino domačinov, ki so bili prisiljeni gledati mučenje. Marjana so zvezani na leseno mizo na dvorišču in ga pretepali z železnim drogom ter mu lomili prste na rokah. Želeli so, da izda lokacijo svojih partizanskih soborcev. Domačini so pripovedovali, da je bilo njegove krike slišati po celi vasi. Kričal je: *"Lasciatemi, non ho fatto niente* (pustite me, nič nisem naredil)". Kljub prošnjam se niso ustavili in ga na koncu celo obesili na telegrafski drog ob hiši. Ko je bil na robu smrti, ga je nemški oficir s pištolo ustrelil. Nemci so nato domačinom ukazali, da ga morajo pustiti gor kot svarilo drugim, da bodo videli, kaj se zgodi, če bodo poskušali vstopiti med partizanske vrste. Marjan je na drogu visel dva dni preden so domačini sklenili, da ga

morajo pokopati. Sneli so ga z droga in ga 11. januarja 1944 pokopali na štorskem pokopališču. Pokopali so ga brez duhovnika, le v krogu domačinov, ki so ob pokopu peli partizanske pesmi. medtem , ko so peli, je mimo pokopališča prišel nemški vojak, ki pa se je raje le obrnil in odkorakal v drugo smer. Po vojni, so ga svojci prišli iskati in ga prekopali na domače pokopališče v Proseku (Hreščak, 2021).

Marjanu Štoka so svojci ob pomoči štorskih domačinov v Štorjah postavili spomenik, pred katerim se vsako leto januarja odvija svečana proslava v spomin na Marjanovo hrabrost. Spomenik v marmorju in v obliki droga in ovite vrvi spominja na trpljenje in smrt mladega partizana. Vsako leto je v njegov spomin organiziran tudi 20-kilometerski pohod od Proseka do Štorij (Knez, b.d.).

Viri in literatura

Knez, O. (b.d.). Obletnica usmrtitve Marjana Štoke. *Svobodna beseda*.
<https://www.svobodnabeseda.si/obletnica-usmrtitve-marjana-stoka/>

Hreščak, M. (2021). *Štorje: "Štorje o Štorcih in Štorjah"*. Štorje: v samozal. M. Hreščak.

Vloga Žrtev v Drugi Svetovni Vojni - Marjan Štoka

Priloga 1: Intervju.

Intervju je bil izveden 4. januarja 2024. Obe sodelujoči osebi sta se odločili za anonimnost. Naslavljal ju bom kot "Oseba 1" in "Oseba 2". Transkripcijo zvočnega posnetka zapisala in nekoliko prestavila v književno slovenščino Nina Svetina

Oseba 1: Tisti dan smo šle (*s kolegico*) iz Majcnov, zraven so prišle še Zmaga in Dragica Kosova, nesle smo nahrbtnike polne hrane na "Pulne", kjer so se nahajali partizani. Bila jih je cela brigada. Ko je bilo kasno zvečer, približno okoli desete ure, smo predale hrano, malo zaplesale (*imeli so godbo*), in se odpravile domov.

Nina Svetina: To je bilo tri dni preden so Marjana obesili, kajne?

Oseba 1: Da, to je bilo tri dni preden so ga obesili. Še dva dni prej (*torej 5 dni pred dogodkom*) je partizan iz Gorenj zaklal enega prašiča pri Francinovih z namenom priprave večerje pri Majcni. Tisti dan na Pulnh, to je bilo potem čez dva dni odkar je bil ubit tisti prašič, smo mi nesli hrano tja, nekaj je bilo mesa, nekaj pa smo mi dodali kruha in marmelade. Vsega, kar se je imelo, se je dalo. Dalo se je tudi nekaj rokavic, šalov in drugih stvari, ki smo jih poštrikali in imeli doma. In ko smo šle mi tam okoli desete ure iz Puln so šli tudi fantje, ki so rekli da gredo v Štorje in Podbreže mobilizirati. Šli smo iz Puln dol po "klancu" za Grižne, ampak nismo šli skozi Grižne...šli smo dol po vrth, nismo šli skozi vas. Ko prideš iz Puln dol po klancu pri cerkvi smo zavili malo dol. Že prvi so zavili, mi smo bile zadaj v koloni. S tem fantom (*Marjanom*) sva šla eden zraven drugega, nismo nič govorili ampak potem po poti sva se nekaj pogovarjala. On je spregovoril in sva se pogovarjala skorej dokler nismo prišli do Grižn. Ko sva se pogovarjala sem ga vprašala: "Ma od ki si ti?", ker je tako lepo govoril. "S Proseka." je rekel. Potem sva se še malo pogovarjala, in me vpraša: "Ma čuj tovaršica, jst te bi nekej vprašu." "Ja, reči." sem mu odgovorila. "Mi ku gremo, kam gremo pravzaprav?". Sem mu odgovorila: "Kolikor jaz vem, greste mobilizirat v Štorje in Podbreže. Ma saj skoraj nimaste kaj.". V Štorjah je bil Stane Štefinken in drugega ni bilo. V Podbrežah je bil samo Miro Vanetov. Ti fantje so imeli od zdravnika (*opravičilo*) in niso šli nikamor. Jaz potem nisem govorila naprej, ker se me ne tiče, če gredo pa naj gredo. Vprašal je: "Ma je dosti razdalje eden od drugega?". Rekla sem: "Ne, do Štorij in potem iz Štorij

Vloga Žrtev v Drugi Svetovni Vojni - Marjan Štoka

boste šli v Podbrežje in ko boste šli nazaj boste imeli večerjo pri nas pri Majcnih.". "Ma veš kaj, kaj bi se dobilo kaj tukaj kamor gremo kakšne 'čičme'. Jaz imam nove 'čičme', so mi jih poslali od doma ampak so mi poslali premajhne in me tiščijo in ne morem hoditi". Sem rekla: "Ja, veš kaj, to je pa malo težko. V naši vasi ne boš dobil, ker jih ni. Fanta ni nobenega takega, da bi kaj nosil takega in saj veš, ti starejši, ki so, tisto kar imajo, tisto obujejo. Drugega nimajo.". Rekel je: "Pa v Štorjah?". "Ma v Štorjah tudi bolj težko. Ampak vas je velika, morda bi se dobilo. Ma veš, moraš vprašat. Jaz ne grem v Štorje. Mi gremo do Majcnov in tam se ustavimo. Mi bomo napravile vse kar je za napraviti za večerjo in vi, ko se boste vračali nazaj, boste povečerjali in boste šli nazaj po svoje.". In to je bilo vse kar je bilo in so šli. In sem mu rekla: "Ma moraš vprašati, če ne boš vprašal, ti ne bo nobeden nič ponudil, veš, ker še tako boš težko dobil.". Potem jaz ne vem ali je vprašal, ali ni vprašal. Veš kako je, težko je vprašati. No, in potem se nisva več videla. Oni so šli naprej v Štorje, mi smo pa hitele napraviti pršut in hrano v kuhinji in napraviti mizo in klopi okoli. Hitele smo skuhati pašto, golaž je bil narejen, pripravile smo vino, kozarce, krožnike in ostalo 'ropotijo'. In jih ni. In jih ni. Ma zdaj bi morali priti. Saj bo že polnoči. Od tam bi morali priti, kaj hočejo delati v Podbrežah. Več kot pogledati okoli in se s kom pomeniti, saj se niso imeli s kom veliko za se meniti. Milota Štakarjevega ni bilo, pri Olerjevih je bil samo eden in pri Vanetovih je bil Janez in Miro. Ni bilo. Ni bilo ljudi. In potem res, se je slišalo, da gredo. Ker jih je bilo precej in ko so šli naravnost tukaj dol proti cerkvi, se jih je slišalo. Mirna noč je bila, lepa noč, veš, lepa. Zdaj pa menda gredo. In kmalu kmalu zatem slišimo streljanje. Kaj je pa to. Potem ne vem kdo je prišel, ali je bil kakšen partizan, ali ne vem, ker so se razbežali potem. Ta fant, vsi so prišli dol do Francetovih in drugi so postali tam, čakali, in ta Marjan je šel na izvidnico na cesto. In ko je prišel na cesto, tako do ga 'čopnli'. In potem so se tisti drugi razbežali. Mi smo hitele razkopati vse, vse raznesti. Bale smo se. Kaj hočeš, če jih je dosti, gredo hitro okoli. Kdo je vedel, kdo je. Potem čez nekaj časa je prišel en moški in povedal. Moral je biti en partizan, ne vem kdo, ker smo začele vse raznašat in pospravljat in poslušat vse kaj se dogaja v Štorjah. Ma kaj pa boš slišala, več kot toliko. Res, da je bilo mirno, streljanje je bilo slišati, ampak drugega ni bilo nič slišati. Vse mirno, vse tiho. Vsi so se razbežali in midve smo šle tudi vsaka k sebi spat. Jaz nisem spala, in sem vsake toliko časa poslušala in šla v vrt in sem slišala nekaj kričanja. Da bi slišala besedo, ne, da bi vedla kaj je. In potem sem si rekla: "Pojdi lepo nazaj spat.". Šla sem nazaj spat. Zjutraj smo zvedli, kaj se dogaja; da so ga dobili in so ga začeli mučiti. Mučili so ga dva dni, tretji dan so ga obesili. Pavla Dolganova, ki so bili v hiši Bratoževi, je pa imela skritega enega partizana.

Vloga Žrtev v Drugi Svetovni Vojni - Marjan Štoka

Nosila mu je za jesti, v takem 'kalavniku', ki je za prašiče, da ga je ohranila (pri življenju) in da je srečno šel skozi, da mu ni bilo nič.

Oseba 2: Bil je v eni 'špajzi' in so založili vrata s 'kosnom', da ni bilo videti da je noter. V enem 'kalavniku' je tudi nosila od njega, kar je bilo sanitarnega.

Nina Svetina: Tista dva dni, ki so mučili Marjana, ali veste, kje so ga držali?

Oseba 1: Držali so ga noter v Bratoževem, ampak ne vem točno kje. Navadno so šli v tisto sobo, ki je bila prazna. Kadar so ga precej namučili in pretepli, so ga obesili. In potem je vsak, ki je šel mimo, moral pogledati tja. Ampak tisti, ki je vedel, ni šel mimo.

Oseba 2: Tudi so zbirali ljudi, da pridejo gledati, vendar ni šel nobeden. Brajthov je šel po cesti in so ga prisilili da je gledal, drugega ni bilo.

Oseba 1: Jaz sem šla v Štorje, ampak sem šla zadaj okoli pri Šušterjevih in sem šla h Dragi Lahovi.

Oseba 2: Potem so šli drugi dan drugi Nemci mimo s četo konjev, in in je glavni rekel: "Ojoj joj, kaj so naredili, tako mladega fanta so obesili!".

Oseba 1: No, potem sem šla jaz tak okoli, in sem pri Dragi zvedla, da so ga obesili. "Drugega ne vem tudi jaz, bojim se iti ven." je rekla.

Oseba 2: Vsi so se držali v hišah, ni bilo nobenega zunaj.

Oseba 1: Samo jaz sem vseeno šla. Šla sem okoli in nisem videla nobenega.

Nina Svetina: Koliko pa ste bili takrat stari?

Oseba 1: Šestnajst let.

Nina Svetina: Le eno leto starejši kot Marjan.

Vloga Žrtev v Drugi Svetovni Vojni - Marjan Štoka

Oseba 1: Drugače jaz in Elica Zajcova smo bile kururke in kamor smo šle so nas spraševali kako je bilo. Nekaj vem, več kot toliko pa ne. Saj pravim, midva sva šla od polovice Puln do Grižn in dol do Raše. Pri Maščvh smo namesto iti pri hiši, šli dol, kjer je en zid, približno štiri metre visok, in me je prijel za roko in rekel: "Tovaršica, tukaj bova pa morala skočiti.". Ko sva skočila, me je pridržal in smo šli dalje. Mi smo potem šle h Jeriševim, da bomo napravile (za večerjo) in potem je nastalo tako, da ni bilo nič. Jaz potem nisem bila zraven, rekla sem da ne želim videti. Se ga spomnim, ko sva šla skupaj in sva se pogovarjala, ampak ga ne bi rada videla. To so naredili tisti imenovani 'kernarci', ki so bili najbolj grozni. Oni so imeli to čez (pod kontrolo), te divjake. Bili so naseljeni v Tomaju. To so bili tisti, ki so prišli s konji in ga ulovili.

Drča, spomenik padlim v NOB

Spomenik Drča, simbolni prostor za ohranjanje kolektivne identitete

Photo with
Copyright

Vir: Fotolik Ceje, 1960

Pisatelj Grabeljšek je leta 1968 (str. 126) zapisal: »Na nasilje naših sovražnikov je bil en sam odgovor, še bolj stisniti pesti, še več delati, da si bomo čim prej priborili svobodo. Za to se ne bomo ustrašili nobenih žrtev.« Prav tem žrtvam v poklon so partizani z lastnimi rokami in voljo postavili mogočno grobnico in spomenik, Drča.

Drča je simbol moči, srčnosti in poguma borcev, ki so se borili za našo svobodo. Predstavlja ljubezen do slovenskega naroda in slovenskega jezika ter spominja na izjemen odpor majhnega naroda na izjemno zahtevnem geostrateškem položaju. Brez velikega poguma in ljubezni v srcih mladih deklet in fantov, ki so leta 1941 zapustili svoje domove in odšli v gozdove, brez aktivistov OF, ilegalcev ter srčnih ljudi po kmetijah, vaseh in mestih, nas danes ne bi bilo. Drčaje pomnik humanosti in spoštovanja do vseh padlih borcev, ki so za naš narod dali največ – svoja življenja. (Klobučar, 2025).

Posebna vrednost tega spomenika je v tem, da so ga lastnoročno in s skromnimi sredstvi postavili partizani in aktivisti. Večina denarja za izgradnjo je bila zbrana s prostovoljnimi prispevki, kar je v partizanskih letih, ko je pomanjkanje zaznamovalo vsakdanje življenje, predstavljalo izjemno požrtvovalnost (Fefer, 2015, str. 8-19).

Drča, spomenik padlim v NOB

Od svoje izgradnje do danes Drča vsako leto združuje ljudi v znak hvaležnosti do tistih, ki so s svojim pogumom in srčnostjo omogočili življenje v svobodi. Ob tem pomembnem spomeniku se z besedo, pesmijo in iskreno hvaležnostjo spominjamo daru njihovega življenja (Klobučar, 2025). Drča 6. maja vsako leto s svečanim polaganjem venca na grobnico znova oživi duh poguma, ponosa in spoštovanja. Vendar pa ostaja ključen izziv, kako ta spomin, moč skupnosti, pomen vrednot, ki omogočajo preživetje, in čisto srce uspešno prenesti na prihodnje generacije, da se spomin na te srčne ljudi in partizanske vrednote nikoli ne izgubi.

V grobnici, ki se nahaja pod samim spomenikom počivajo ostanki 47 domačih borcev, dveh Hercegovcev, ki sta dala življenje za osvoboditev Vrhnik, dveh nosilcev partizanske spomenice, ki sta umrla po vojni ter dveh internirancev, pokopanih blizu Reke (Fefer, 2015, str. 12). Vrhniko je osvobodila 29. Hercegovska divizija (Ferenc, 1960, str. 77). Ostali padli tovariši na območju Vrhnik so na željo svojcev ali drugih okoliščinah pokopani drugje, vseeno pa so zapisani na spomeniku (Štupica, 2025).

V času druge svetovne vojne so na Vrhnik beležili podatke o padlih borcih in civilnih žrtvah. Med vojno so v Ligojno pripeljali skupino

talcev, ki so jih na tem območju usmrtili. Njihove posmrtno ostanke so plitvo pokopali njihovi soborci, prav tako ujetniki, ki so jih nato prepeljali nazaj v Ljubljano. Po odhodu ujetnikov so domačini označili lokacijo pokopa tako, da so uporabili steklenico, v katero so vstavili listek z imeni vseh pokopanih. Ta način označitve je omogočil kasnejšo identifikacijo in ohranitev podatkov o žrtvah. Eden izmed talcev je bil pozneje prekopan in pokopan v Radomljah, kamor so ga odpeljali svojci. Nekatere so prav tako prepeljali na domača pokopališča, medtem ko so nekatere pokopali na Drči (Štupica, 2025).

V začetku oktobra 1945 se je začelo izkopavanje padlih borcev in njihovo pripravljanje za pokop na pokopališču. Delo sta organizirala Viktor Klobučar in Franc Garofolj, pri tem pa sta sodelovali tudi Lavrenci Brenčič in Zalka Grom (Brcetova). Do 26. oktobra je bilo pripravljenih 24 krst z ostanki borcev in bork, ki so jih nato položili na oder v takratnem Domu JNA (današnji Dom krajevne skupnosti). Vrhničani so se od pokojnih poslovili v žalnem mimohodu 25. oktobra, dan pozneje pa je žalni sprevod krenil od Doma JNA proti pokopališču. Na čelu spreveda je godba na pihala igrala žalne koračnice, sledile so krste na lafetah, za njimi pa svojci, šolska mladina in drugi občani. Padli so bili pokopani v skupni grob, ob tem pa se je že pojavila zamisel o gradnji grobnice, kjer bi lahko

Drča, spomenik padlim v NOB

pokopali vse padle (Fefer, 2015, str. 7).

Organizirane so bile skupine popisovalcev padlih, ki so bile zadolžene za različna območja Vrhnik in okoliških krajev. Na območju Brega so podatke zbirale Minka Popit, Danica Štular in Malči Jerman; na Vasi Angela Grom, Franc Garafolj in Fanči Košmerl; na Hribu Minka Grabeljšek, Marija Pušnik in Mara Kranjc; v Verdu Marija Opeka, Alojzija Rihar in Ivan Kenk; v Podlipi–Zaplani Ivan Malavašič in Eleonora Berginc; ter na Stari Vrhniki Viktor Grom in Jože Petkovšek (Fefer, 2015, str. 7).

Poleg zbiranja podatkov so borci iskali tudi pogrešane grobove in si prizadevali za dostojen pokop preminulih. To je bilo vezano tudi na obljubo med partizani, ki je bila sprejeta v času vojne, da bodo po koncu vojne naredili grobnico, kjer bodo dostojno pokopali tovariše, ki ne bodo/ niso preživeli. Med tistimi, ki so sodelovali pri tem zahtevnem in čustveno obremenjujočem delu, je bil tudi Viktor Klobučar – Kragulj, partizan in kurir obveščevalcev. Kragulj je izkopaval posmrtno ostanke in jih skrbno polagal v krste, pri čemer je pogosto doživel pretresljive trenutke. Eden izmed njih ga je spremljal vse življenje: ko je k eni od krst pristopila družina padle partizanke – njen mož in štirje otroci – so ga otroci s solznimi očmi prosili: »Stric, pazite, prosimo, pazite, da mamici ne polomite kosti.« Te besede so mu

ostale globoko v spominu in bolečina tega dogodka ga je spremljala vse življenje. Medtem ko je ogromno časa s tovariši predano opravljal to težko delo, so mu partizanke pogosto prinašale hrano, vendar jo je zaradi predanosti delu pogosto zavračal. Izgube tovarišev in tovarišic med vojno ter delo, ki ga je opravljal po njej, so v njem pustile globoke rane. Kljub tem za nas težko predstavljamim okoliščinam je ohranil pogum, dobrosrčnost in izjemno voljo do življenja. Svojim otrokom in mladim generacijam je srčno predajal vrednote partizanstva. Doma in v družbi svojih tovarišev je pogosto govoril o strahotah vojne, o izgubah soborcev in o bolečinah, ki jih je vojna pustila za seboj. Svoji hčerki Katji, že kot majhni deklici, poleg številnih nauk, zgodb in vrednot, zaupal tudi posebno nalogo, skrb za grob na Trčkovem griču. S tem ji ni predal le praktične odgovornosti, temveč tudi globoko simbolno sporočilo o pomenu spoštovanja do žrtev. Grob na Trčkovem griču je bil zanjo ne le prostor spomina, temveč tudi eden izmed načinov, kako ohranjati in izražati hvaležnost do tistih, ki so svoje življenje dali za svobodo in domovino. Katja je z vso skrbnostjo izpolnjevala očetovo željo, grob redno obiskovala, ga ohranjala in prinašala rože, kar je bilo zanjo izraz časti, za njenega očeta pa dokaz, da bodo vrednote, ki jih je živel, živele naprej (Klobučar, 2025).

Zaupati skrb za ta grob svoji hčerki je globoko

Drča, spomenik padlim v NOB

simbolno dejanje, ki presegazgolj ohranjanje spomina. Pomenilo je prenos vrednot na naslednjo generacijo in učenje, da žrtve nikoli ne smejo biti pozabljene. S tem je Kragulj izkazal, da spoštovanje žrtev ni le del zgodovine, ampak trajna vrednota, ki mora preživeti v srcu vsake nove generacije.

Te vrednote, tradicije in spomine je s ponosom ohranila tudi njegova hči, ki jih je z enako predanostjo prenesla na svoje otroke. Redno obujajo spomine na njegova dejanja in pogum, s katerim je ključeval najtežjim časom. Tudi ko so bili otroci še majhni, so se doma pogosto pogovarjali o partizanstvu, spominih na vojno in vrednotah, ki so jih partizani živeli. Skupaj so obiskovali partizanske proslave, kjer je hči ponosno pela vse partizanske pesmi, ki jih pozna do zadnje. Vsako leto so se odpravili na obisk bolnice Franje, kjer so otroci lahko začutili veličino zgodovine in pomen solidarnosti. Na ta način je Viktorjeva hči poskrbela, da spomin na partizanski boj in vrednote ostaja živ, hkrati pa je svoje otroke vzgajala v duhu poguma, vztrajnosti in spoštovanja do preteklosti in vseh, ki so se na pravični strani borili za domovino (Klobučar, 2025).

Marca 1946 je na Vrhniki potekala slovesnost ob prekopu osmih borcev, ki so bili izkopani iz drugih krajev in prinešeni v domači kraj. Po vojni je bila na pobudo OF ustanovljena organizacija,

ki je skrbela za ohranjanje spomina na padle. 1. junija 1946 je bil sklican sestanek borcev in aktivistov, kjer so izvolili odbor za izgradnjo grobnice. Predsednik je postal Adolf Malavašič, tajnik Janez Ceme, podpredsednik Ignacij Grom in blagajnik Stanko Jernejčič. V širšem odboru je sodelovalo še 16 članov, med njimi Ivan Maček, Franc Žitko, Viktor Demšar in Julka Grom. Oblikovali so tudi propagandni odbor za širjenje zavesti o pomembnosti projekta, finančni odbor za zbiranje sredstev in nadzorni odbor za spremljanje gradbenih del. Odbor je dobil nalogo, da zbere prostovoljne prispevke in organizira prireditve, s katerimi bi pridobili potrebna sredstva za gradnjo grobnice. Septembra 1946 so prejeli uradno dovoljenje za zbiranje sredstev v višini 100.000 dinarjev. Poleg skrinjic, ki so jih postavili pri trgovcih in gostilničarjih, so člani odbora obiskovali hiše in zbirali denar s pomočjo nabiralnih pol (Fefer, 2015, str. 7).

Iskanje primerne lokacije za grobnico je trajalo več let. Sprva so predlagali, da bi bila grobnica postavljena na Trojici, vendar se je kasneje izkazalo, da to ni ustrezna lokacija. Leta 1947 so dokončno izbrali Drčo, kjer je bilo zemljišče v lasti Turističnega društva Vrhnika. Načrte za grobnico je izdelal inženir Kobe, osnutek za spomenik pa kipar Kalin. Gradbena dela so potekala s pomočjo vojakov, častnikov in prostovoljcev iz lokalne skupnosti. Organizacija

Drča, spomenik padlim v NOB

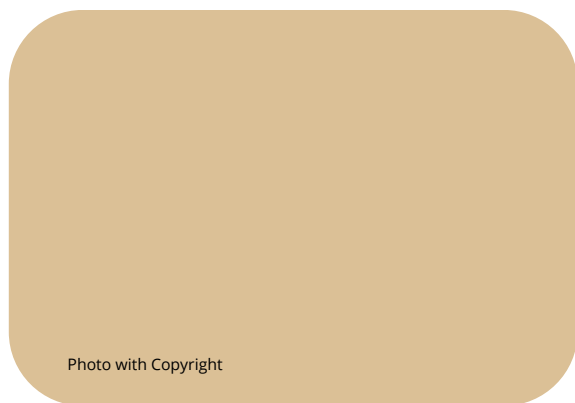
dela je bila večkrat ocenjena kot zelo uspešna, kljub zamikom, ki jih je povzročil tesen časovni razpored (Fefer, 2015, str. 8-10).

Kosti izkopanih na območju Vrhnik in drugih krajev so bile spravljene v zaboje, ki so jih izdelali borci in aktivisti. Ti zaboji so bili zbrani v prostorih današnjega Študentskega kluba na Vrhniku. Ko so zbrali vse posmrtno ostanke, so jih skupaj prepeljali do Drče in položili v grobnico. Na kamnu ob Drči so zapisana imena vseh, ki tam počivajo, vključno z nekaterimi posamezniki, ki so zaradi posebnih zaslug pokopani na drugih lokacijah. Med njimi sta Bermež Marjan in Rode Franc, katerih imena so zapisana na treh različnih lokacijah, tudi na dveh poleg Drče. V krstah so pokopani Leskovec Matevž, Karel Grabeljšek in Viktor Klobučar, njihova imena so bila naknadno dodana na spominski kamen. Ostali posmrtni ostanki so položeni v zaboje. Med njimi počiva tudi pisatelj Ivan Rob (Štupica 2025). Vsi vrhniški spomeničarji so pokopani na Drči, kjer njihovi grobovi predstavljajo pomemben simbol spomina in spoštovanja (Štupica 2025).

borce. Ob tej priložnosti je bilo v grobnico prenesenih vseh 47 domačih borcev, dva Hercegovca in dva interniranca. Komemoracija, ki se je nadaljevala v večernih urah v Cankarjevem domu, je simbolizirala zaključek pomembnega poglavja v procesu ohranjanja spomina na narodnoosvobodilni boj (Fefer, 2015, str. 10-12). Od takrat naprej je Drča postala osrednji kraj, kjer se vsako leto 6. maja, na dan osvoboditve Vrhnik, odvija svečana komemoracija. Kljub temu pa se dogodkov ne udeležuje dovolj mladih, saj Osnovna šola Ivana Cankarja na Vrhniku ne kaže interesa za sodelovanje pri teh aktivnostih. Na drugi strani pa Osnovna šola Antona Martina Slomška prispeva svoj del in je med drugim v prejšnjem letu omogočila sodelovanje otrok z recitacijami, s čimer so obogatili program komemoracije (Štupica, 2025).

27. novembra 1949 je na Drči potekala slavnostna otvoritev spomenika in grobnice. Slovesnost je privabila množico ljudi, ki so prišli počastiti spomin na padle

Drča, spomenik padlim v NOB



Vir: Logar, n.d.

Leta 1949 je odbor Zveze borcev Vrhnika sprejel sklep, da je grobnica na Drči odprta tudi za pokop po vojni umrlih spomeničarjev z območja Vrhniške. To se je realiziralo dvakrat. Ta sklep je sprožil številne razprave, ki so trajale več desetletij. Leta 1984 so sprejeli sklep, da je pokop v grobnico možen le za najuglednejše prvoborce, ki so se izkazali kot uspešni organizatorji narodnoosvobodilnega boja ali poveljniki večjih vojaških enot (Fefer, 2015, str. 52-66).

Predsedstvo OK SZDL je na svoji seji 24.10.1984 sprejelo predloženi sklep, ki se glasi: »V PARTIZANSKO GROBNICO NA DRČI JE MOŽNO IZJEMOMA POKOPATI PRVOBORCE, KI IZHAJAJO IZ ŠIRŠEGA OBMOČJA VRHNIŠKE IN SO SE POSEBNO IZKAZALI KOT ORGANIZATORJI

NOB, KOT USPEŠNI KOMANDANTI VEČJIH PARTIZANSKIH ENOT, TER PO VOJNI KOT POPULARIZATORJI IN DOSLEDNI BORCI ZA REVOLUCIONARNE PRIDOBITVE V ŠIRŠEM SLOVENSKEM PROSTORU.

O POKOPU V PARTIZANSKO GROBNICO NA DRČI ODLOČA ODBOR ZA POGREBNE SVEČANOSTI, KI SE FORMIRA OB SMRTI NAJUGLEDNEJŠIH BORCEV IN JE SESTAVLJEN IZ PREDSTAVNIKOV V VSEH DRUŽBENO POLITIČNIH ORGANIZACIJ IN DRUGIH DRUŽBENIH ORGANOV, V SOGLASJU S SVOJCI ALI NA IZRAŽENO ŽELJO POKOJNIKA. ZAŽELJENA JE UPEPELJITEV« (Fefer, 2015, str. 87).

Grobnica na Drči je bila večkrat obnovljena, kar odraža pomen, ki ga ima kot simbol spomina in spoštovanja do padlih. Leta 1998 je bila obnovljena s podporo županov in kulturne skupnosti, kasneje pa so bila leta 2007 zaključena večja obnovitvena dela, ki jih je podprl Zavod Ivana Cankarja. Pri obnovi napisov na grobnici so pomemben prispevek dodali tudi svojci pokopanih (Fefer, 2015, str. 179-192).

Pred osamosvojitvijo so učenci Osnovne šole na Vrhniku pogosto obiskovali Drčo in pomagali pri ohranjanju njenega okolja, vključno s čiščenjem. Po osamosvojitvi se je ta tradicija prekinila, kar predstavlja izgubljeno priložnost za prenos kolektivnega spomina in vrednot na mlade. Hči

Drča, spomenik padlim v NOB

enega izmed partizanov, ki je s ponosom ohranjala vrednote svojega očeta, poudarja, da je nujno mladim približati sporočilo, da so padli in umrli, katerih imena so zapisana na Drči, ključni del naše identitete in temelj današnje svobode. Pomembno je, da mladim posredujemo pomen svobode in jih spodbudimo k razmisleku o tem, kaj bi se zgodilo, če bi zmagali sovražniki. Drča bi morala predstavljati simbol identitete in ponosa za mlade generacije. Hkrati je dokaz, da smo kot narod uspeli izboriti svobodo v boju, ki je bil human – skrbelo se je za ranjence in dostojno pokopalo padle tudi po vojni. Oživitev tradicije obiskov in vzgoje o vrednotah, ki jih Drča simbolizira, je ključnega pomena za ohranjanje tega pomembnega dela naše zgodovine (Klobučar, 2025).

Drča ni zgolj materialni spomenik, temveč simbolni prostor, ki ohranja in utrjuje kolektivno identiteto slovenskega naroda. Predstavlja kraj spomina na partizanski boj, pogum, odpornost in humanost, ki so omogočili, da danes živimo v svobodi. Njena simbolika presega njeno fizično obliko, saj povezuje preteklost s sedanjostjo in prihodnostjo. Ohranjanje Drče, redno obeleževanje spomina na padle ter medgeneracijski prenos vrednot, ki jih pooseblja, so ključnega pomena za zagotavljanje kontinuitete narodne identitete in kolektivnega spomina. Primeri iz zgodovine, kot

je Generalštab v Beogradu, kažejo, da materialna okolja, ko so obogatena z zgodovinskimi pomeni, služijo kot "ontični prostori," ki stabilizirajo občutek pripadnosti in identitete naroda (Ejdus, 2017).

Podobno je Drča več kot zgolj prostor za spomin – je kraj, kjer se srečujejo zgodovina, vrednote in narodna zavest. Njena ohranitev ni zgolj fizični izziv, temveč tudi družbeni in kulturni projekt, saj je njena simbolika bistvena za ohranjanje vrednot, kot so solidarnost, pogum in humanost, ki so bile ključne med partizanskim bojem. Letne komemoracije in sodelovanje družin, kot je družina Klobučar, ki aktivno prenaša pomen tega prostora na mlajše generacije, dokazujejo, kako pomembna je Drča za medgeneracijski dialog in krepitev narodne zavesti.

V prihodnosti bi morala Drča postati še bolj osrednje mesto, kjer se mladi učijo pomena svobode, cene, ki je bila zanjo plačana, in vrednot, ki jih je ta boj oblikoval. Prizadevanja za njeno ohranjanje in vključitev v izobraževalne ter družbene prakse so nujna, da se spomin na borce nikoli ne izgubi. Drča mora ostati kraj, kjer se preteklost oživlja, prihodnost oblikuje, in kjer se kolektivna identiteta naroda nenehno utrjuje.

VIRI

Ejdus, F. (2017). 'Not a heap of stones': material environments and ontological security in international relations. *Cambridge Review of International Affairs*.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09557571.2016.1271310>

Fefer, V. (2015). *Kronika Združenja borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Vrhnika: Od osvoboditve 1945 do 2008* (Uredil J. Kikelj, Priprava M. Šešet). ZB NOB Vrhnika.

Ferenc, T. (1960). *Zaključne operacije za osvoboditev naše domovine. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 8(2). Ljubljana.
https://www.sistory.si/media/legacy/publikacije/44001-45000/44012/kronika_8_1960_2.pdf

Klobučar, K. (2025, 7. januar). Intervjuvala T. Abdaković [govor v zapisniku]. Projekt o žrtvah 2. svetovne vojne v Sloveniji, Fakulteta za družbene vede. Vrhnika.

Štupica, M. (2025, 7. januar). Intervjuvala T. Abdaković [govor v zapisniku]. Projekt o žrtvah 2. svetovne vojne v Sloveniji, Fakulteta za družbene vede. Vrhnika.

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

1 UVOD

Spomeniki in spominska obeležja, postavljena v času po drugi svetovni vojni, so pomemben del kulturne dediščine, saj nosijo zgodovinski spomin na dogodke, osebe in skupnosti, ki so zaznamovale težke čase vojne in okupacije. V občini Domžale, kjer je med drugo svetovno vojno prišlo do številnih pomembnih dogodkov in spopadov, je ohranjenih veliko spomenikov, ki opozarjajo na žrtve vojne, odporniška prizadevanja in uničujoče posledice okupacije. Vendar pa ti spomeniki niso zgolj pričevalci preteklosti, temveč so tudi ključni elementi kolektivnega spomina, ki se v sodobnosti soočajo z izzivom ohranjanja svoje vloge in pomena.

V okviru te raziskave je bila predvsem raziskana zgodovinska zapuščina 2. sv. vojne v obliki spomenikov, ter seveda tudi zgodb povezanih z njimi. Pri tem pa proba raziskovalna naloga odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja: "Kako se opazi kulturna dediščina 2. svetovne vojne in predvsem žrtev te vojne v Domžalah in okolici? Kakšne so zgodbe, ki spremljajo ta spominska obeležja? Kje in kako pa so vidni spomini na druge žrtve, ki niso deležni spomenika? Za namene raziskave je bil izveden temeljit pregled zapuščine spomenikov druge svetovne vojne v Domžalah, ki vključuje tako terensko delo kot analizo različnih virov, prav

tako pa je bil opravljen intervju.

2 METODOLOGIJA

Za namene raziskave je bila predvsem uporabljena metoda raziskave na terenu (predstavljena v prilogi A), ki je potekala glede na pridobljeno literaturo na 3 različne datume, in sicer so bili sprva glede na Excel tabelo (Univerza v Ljubljani, b. d.) in glede na turistični vodnik Domžal (Roškar, 2013) 30. novembra 2024 obiskani spomeniki/spominske plošče, ki so v prilogi A označeni z rumeno oznako, nakar je bila 14. decembra 2024 raziskava glede na podatke pridobljene preko registra nepremične kulturne dediščine (Direktorat za kulturno dediščino, b. d.) razširjena še na spomenike/spominske plošče označene z rdečo oznako (glej prilogo A), nazadnje pa sta bila 26. decembra 2024 zaradi pomembnosti (v primeru Spomenika padlim na Oklem) in zaradi dodatnih podatkov pridobljenih iz Geopedije (b. d.) (o tem kasneje pod poglavjem 3.5 Skupinski spomeniki) dodana še spomenik in spominska plošča, ki sta v prilogi A označena z modro oznako. Prav tako je treba omeniti, da po ZZB NOV Domžale (1989), Direktoratu za kulturno dediščino (b. d.) in Geopediji (b. d.) niso bili raziskani vsi spomeniki v občini Domžale, saj so bili zaradi pomanjkanja dostopa do prevoznega sredstva raziskani le tisti, do katerih se da priti v

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

razumnem času peš.

Veliko znanja je v tej raziskavi povzeto iz analize lokalnih primarnih in sekundarnih virov, kateri so dostopni ali v lokalni knjižnici ali pa mi jih je na voljo dala Zveza borcev za vrednote NOB Domžale in g. Franci Gerbec, predsednik Zveze borcev Vencija Perka Domžale, s katerim je bil 26. decembra 2024 tudi opravljen intervju. V tem kontekstu pa je treba opozoriti na problem pristranskosti v omenjenih virih, in sicer je to posebej opazno pri delu Domžale – mesto pod Goričico (Stražar, 1999), ki jo je napisal lokalni zgodovinar Stane Stražar. Namreč že tekom branja je več kot očitno nakazana pristranskost Domžalskim domobrancev, in sicer v smislu večinskega prikazovanja partizanskih zločinov ter interpretaciji dogodkov (o tem tudi malo kasneje), na kar je tudi opozoril Gerbec (osebni intervju, 2024, 26. december), hkrati pa razlaga, da je kljub temu večina podatkov in dogodkov, ki jih opisuje Stražar (1999) resničnih, prav tako pa je bilo njegovo delovanje ključno za sestavo seznamov žrtev 2 svetovne vojne, pomembnih za postavitev spomenikov, med njimi tudi Spomenik borbi in delu.

Prav tako so mi pri tej raziskavi izredno pomagali že ohranjeni intervjuji preživelih Domžalčanov, ki so zbrani v delu Svoboda (Skok in drugi, 2017).

3 DOMŽALE IN 2. SVETOVNA VOJNA

Prvi napad na Domžale se je zgodil 11. aprila 1941 (Stražar, 1999), ko so nemška jurišna letala (štuke) bombardirala radijsko oddajno postajo, ki pa zaradi razpada jugoslovanske vojske nekaj dni prej ni bil branjen kljub bližnji prisotnosti protiletalskega topa. Posledično sta bili za porušenje stolpa potrebni le 2 bombi, smrtnih žrtev pa ni bilo. Domžale in okolico so sprva okupirali tako Nemci kot Italijani, meja med okupacijskima conama pa je potekala po glavni cesti med Virom in Dobom. To je bilo sicer dokaj sporno med lokalno populacijo, saj je v Domžalah živela tudi velika manjšina Tirolskih Nemcev (okoli 86 leta 1931 po Stražar (1999)), med njimi tudi veliko število tovarnarjev, posledično pa je veljalo prepričanje, da je nemška okupacija boljša kot pa italijanska. 18. aprila 1941 pa se je nato meja med okupacijskima conama premaknila na reko Savo, posledično pa je celotna današnja Domžalska občina bila pod nemško okupacijsko cono (Ferenc, 1979; Vidali, 1979; Stražar, 1999). V Domžalah pa so bili po Ferenc (1979) tako nastanjeni 171. nemški rezervni policijski bataljon (od začetka okupacije naprej), 538. bataljon nemške vojske (od leta 1941 naprej), 93. nemški rezervni policijski bataljon (od leta 1943 naprej), prav tako pa je bila 8. avgusta 1944 v Domžalah ustanovljena domobranska postojanka, hkrati pa so bili tam nastanjeni tudi

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

nekateri pripadniki gestapa in SS.

V letu 1941 se je v okviru kamniškega območja organizirala tudi Domžalska bojna skupina, katera naloga je bila, da naj bi po Vidali (1979) v noči iz 27. na 28. julija 1941, (ki pa je bila sicer udarna noč, ko so se začele izvajati partizanske sabotažne akcije v kamniškem območju), zažgala skladišče bencina, uničila most čez Kamniško Bistrico in onesposobila cesto proti Moravčam, ampak se zaradi prevelikega patroljiranja Nemške vojske domžalska bojna skupina sploh ni sestala. Kasneje so bile vse bojne skupine na tem območju združene v Kamniški bataljon (Vidali, 1979) oz. kasneje Kamniško-zasavski odred.

Zaradi visoke prisotnosti tako nemške okupacijske sile kot tudi partizanskega delovanja je v Domžalah in okolici tako prišlo do mnogih spopadov, zased, sabotaž, likvidacij in protipartizanskih akcij s tem pa posledično do mnogo žrtev na obeh straneh. Za ohranjanje spomina na te žrtve, pa je bilo tako v povojnih letih postavljeno mnogo spomenikov, katere bi lahko glede na to kaj opominjajo (kakšen spomin je vezan na le te) razvrstili na 5 različnih vrst: splošni, skupinski in individualni spomeniki, spomeniki posebnih dogodkov ter grobišča.

3.1 Splošni spomeniki

V Domžalah sta postavljena dva splošna, lahko bi rekli tudi obširna spomenika: Spomenik borbi in delu ter Spomenik žrtvam druge svetovne vojne. Le te dva naj bi spominjala na večino in/ali vse žrtve, ki naj bi izgubile svoje življenje ali bile kako drugače oškodovane kot rezultat nemške okupacije Domžal in okolice.

Spomenik borbi in delu (Priloga B1) stoji v parku ob pošti na Ljubljanski cesti v Domžalah in je posvečen 922 padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja v občini Domžale in je delo kiparja Toneta Svetine in Petra Lobode (ZZB NOV Domžale, 1989; Roškar, 2013), odkrit pa je bil ob 30- obletnici osvoboditve 22. junija 1975). Sprednja stran je narejena iz enega kosa kamna na katerem je napisano:

“V letih 1941-1945 je 922 borcev in aktivistov naše občine darovalo življenje za našo svobodo” ter napis “Smrt je manjše zlo kakor suženjstvo / kdor upa v boju, vztraja v uporu / kdor vztraja, zmaga” . Ta napis je ustvaril kipar T. Svetina sam (glej prilogo B1).

Zadnja stran spomenika pa je zgrajena iz kosov pušk, mitraljezov in tovarniških strojev (glej prilogo B2), katere je skupaj zavaril Gregor Rettinger iz Domžal, ljubiteljski izdelovalec ikon (Gerbec, osebni intervju, 2024, 26. december).

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Veliko večjo pomembnost pa ima po Gerbec (osebni intervju, 2024, 26. december) spomenik žrtvam druge svetovne vojne (glej priloge C1, C2, C3 in C4), saj predstavlja tudi ne-smrtne žrtve nacističnega nasilja. Spomenik sta ustvarila kiparja Peter Loboda (iz Domžal) in Frančišek Smerdu, za sam material za gradnjo spomenika pa je poskrbel kamnosek Franc Mežnar iz Domžal (Roškar, 2013). Odkrit je bil 15. avgusta 1954 (Avbelj in drugi, 1979), sestavljajo pa ga kamniti podstavek, na katerem stoji 5 kipov, ki upodabljajo upornika, borca, mater, interniranca in ubežnice iz nemškega taborišča, zraven in/ali pod kipom, pa je vklesana kitica Mileta Klopčiča, katere lahko sestavimo skupaj v naslednjo pesnitev:

*”Rdeči venec je odcvetel,
in ni ga, ki med nas sejal je smrt
in narod, ki je vstal in krvavel,
živi in v luč mu je pogled uprt.”¹*

*Doslej neznano grozo zrle so oči.
Goreča vas, ki živi v nji ljudje gorijo.
Obsojence, ki sami kopljejo si grob,*

*Žene in starce, ki pred puškimi stojijo.
Materi so pred očmi ubili hčer,
Človeku ukazuje človek – zver.
Ti, ki si toliko krvi prelił,
Si se zares iz matere rodil”²*

*Izbrisal bom tvoj rod in tvoj spomin,
Je rekel tujec – in bom živel tod.
In davnih dni se je domislil rod,
Ko je nastopil čas gorja in bolečin.
Spet je odmeval davni klic: le vkup.
In narod vedel je: boj je edini up”³*

*Srce preživo v mraku štirih sten.
V njem neugasljiva želja vzplapolava,
Pred vrati mrzla smrt, njegov je čar
In v srcu duh vseh dni prišepetava:
Prišla bo ura – zadonela
Trobeta zlata bo čez svet,
Ječar in ječa bosta v nič zgrmela,
Od hribov do morja bo maj razpet.”⁴*

*O gore, polja, o trate rosne!
Prišel je tujec in nas je ukral,
Ubil pravico je in zdaj nas žene
V neznani svet iz domačih tal.
O mrzli kamen, vpij, gore grmite,
Ugasni sonce, vode usahnite!
Predraga prst domača, koder bom hodila,
S seboj kakor zaklad te bom nosila.”⁵*

1 Kitica pod kipom upornika

2 Kitica pod kipom matere

3 Kitica pod kipom borca

4 Kitica pod kipom interniranca

5 Kitica pod kipom ubežnice

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Ta pesnitev zelo lepo nakaže grozote 2 svetovne vojne, hkrati pa tudi opominja na žrtve, ki niso upodobljene s kipi kot so postreljeni talci (*žene ... puškami stojijo*), prav tako pa na bratomorstvo druge svetovne vojne: *ti, ki prelil, si se ... rodil* (močna naveza na domobranstvo).

Zgodbe internirancev, zaprtih, civilistov in invalidov niso velikokrat upoštevane v spomenikih, vsaj napram partizanskim bojnim žrtvam, kar naredi ta spomenik tudi malo unikaten. O teh žrtvah priča Frančiška Huth (Skok in drugi, 2017), ki pomni kako so avgusta 1944 Nemci požgali sosedovo domačijo (Bognarjevi), s čimer pa so tudi zažgali mater, tri hčerke in dva sinova, katere dva sta sicer bila v partizanih, pri tem pa Huth pove da je očitno šlo za izdajo.

Podobno zanimivo je tudi pričanje Staneta Klopčiča (Skok in drugi, 2017), ki pove kako so Nemci 2. avgusta 1942 prišli k njim na vas, požgali 6 domačij, nakar pa so začeli postopoma izseljevati družine. Intervju Klopčiča (Skok in drugi, 2017) pa tudi nakaže nemški odnos do partizanskih trupel, namreč Nemci naj bi prisilili njega, očeta, strica in sosedovega poba, da so šli v lokalni gozd, kjer so našli mrtvega partizana, ki je padel v zasedo. Ukazali so jim naj skopljejo pol metra globoko jamo, ko pa so ga (oče, stric in poba) hoteli položiti v le to jamo, pa je eden izmed Nemcev zavpil, da je

treba truplo v jamo kar zakotaliti. Podoben odnos je taisti Nemec pokazal, ko je oče hotel natrgati nekaj vejic, da bi jih položil partizanu čez obraz, Nemec pa tudi tega ni dovolil, posledično pa so ga kar na golo pokopali. Kmalu po tem so celotno Klopčičevo družino in druge vaščane izgnali v cerkev v Trnovčah, nakar pa so jih s tovarnjaki odpeljali v škofove zavode za dober mesec, nato pa so nekatere peljali nekam na Bavarsko (usoda katerih je po Klopčiču (Skok in drugi, 2017) neznana) nekatere (med njimi Klopčičevo družino) pa v delovno taborišče St. Gertraud v Avstriji, v katerem je imel Stane Klopčič nalogo tlačenja koruzne silaže. Klopčiči so nazaj domov prišli šele leta 1947, kjer so našli svojo domačijo popolnoma podrto, saj so jo Nemci minirali. Klopčič (Skok in drugi) pa nadaljnje pove, da je bilo vzdušje v taboru takšno, da je prepričan, da če bi Nemci v vojni zmagali, bi Klopčičeve definitivno umorili.

Še bolj tragična zgodba pa se najde v družinski kroniki, ki jo je uredil in večinsko napisal Franci Gerbec (Gerbec in drugi, 2022) in sicer o njegovem stricu Stanetu Podbevšku. On se je namreč leta 1941 v tovarni Induplati pridružil partijski celici in postal terenec, 24. februarja 1944 pa se je znašel na Oklem, kjer pa se je zgodila bitka na Oklem (o tem malo kasneje), katero pa je preživel. 15. marca 1944 pa so gestapovci iz Kamnika vdrli v hišo

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Podbevškovich, kjer so našli nekaj partizanskega pisma in pošte, posledično pa so Staneta odpeljali v Kamnik na zaslišanje, od tod pa najprej v Begunje, nato pa v uničevalno taborišče Coroneo (Rižarna), od koder pa so ga 3. junija 1944 odpeljali v Mauthausen. Nazadnje pa je bil 1. decembra 1944 odpeljan še v uničevalno koncentracijsko taborišče Auschwitz. Edino kar pa je znano o usodi Staneta po tem pa je, da je preživel taborišče, ko ga je 27. januarja 1945 osvobodila Rdeča armada, ampak je bil nekje na poti domov 15. aprila istega leta ubit (ustreljen) (Gerbec, osebni intervju, 2024, 26. januar).

Podobne zgodbe o izselitvi in posledičnem interniranju pa imajo tudi Jožefa Žebovec (interniranka v Škofovih zavodih), Stanka Osolnik (sosedo odpeljali v Dachau), Ivanka Mežnar (zaprta v Begunjah, mučena in obsojena na smrt – smrtno obsodbo preživela) in Ivanka Klopčič (internirana v grad Niedernfelds) (Skok in drugi, 2017).

3.2 Spomeniki posebnih dogodkov

Posebna pozornost je v Domžalah namenjena talcem, katere so Nemci postrelili z namenom ustrahovanja partizanov. Tako je bil prvim pobitim talcem namenjen spomenik in spominske plošče (Priloga D1 – D3). Na prvi

plošči so napisana imena teh 10 talcev, spodnja plošča pa vsebuje popravek: saj je na prvi plošči omenjen Lovrenc Dragar, ki pa ni bil ustreljen na isti dan kot drugi, ampak že par dni prej in sicer 29. avgusta 1941. Do napake na spomeniku je prišlo zaradi iste napake na okupatorjevem letaku (Priloga D4). Ozadje tega spomenika pa je po Stražar (1999) ter Avbelj in drugi (1979) tako: Namreč borci mengeško-moravške čete so 1. septembra 1941 v zasedi ustrelili in ubili nemškega carinika Johanna Wutteja, posledično pa so Nemci po principu "10 talcev za enega Nemca" (Stražar, 1999) 3. septembra 1941 ustrelili 10 talcev. Anica Smolnik se po Skok in drugi (2017) spomni, kako so talce z odprtim tovornjakom odpeljali mimo Zornove tovarne (kasnejše TOKO), prav po isti cesti, ki se trenutno imenuje Cesta talcev (malo drugačna oblika spomina), med njimi tudi Slovenca ki ga je poznala. Trije talci so bili iz Domžalske občine, in sicer Andrej in Pavel Korošec, ter Mirko Pirnat, 2 talca sta bila še iz okolice Kamnika, ostalih 5 pa jih je bilo iz koroškega (prej delali v dravograjski elektrarni). Skupno jim je bilo, da so podpirali partizane z nošenjem hrane in razstreliva, uničili par nemških kažipotov ter raztresali letake (Avbelj in drugi, 1979). Na mestu ustrelitve (kjer je spomenik) so jih privezali na kole in ustrelili, nakar pa so trupla stražili do noči. Za tem pa so privedli dva kmeta, ki sta trupla z vozom odpeljala do Škocjana, kjer pa so domačini

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

izkopali veliko jamo, kamor so jih pokopali (Gerbec, osebni intervju, 2024, 26. december).

Pomemben je tudi spomenik padlim na Oklem (Prilogi E1 in E2), ki obeležuje dogodek, ki pa je znan tudi kot "tragedija na Oklem" in je tako posvečen borcem Kamniško-zasavskega odreda in pripadnikov Varnostno obveščevalne službe (VOS). Namreč po Vidali (2019) in po Vidali (2018) so se 24. februarja 1944 na Oklem zaradi namena nadaljnje mobilizacije v partizanske vrste sestali Kamniško-zasavska četa, novo-mobiliziranci, nekaj članov okrožne VOS in okrožnega komiteja KPS Kamnik, skupaj 105 pripadnikov NOV, od tega le 63 oboroženih. Ponoči 24. februarja pa je v Ihan (pod Oklem) prišlo od 80 do 120 težko oboroženih (z avtomatskim orožjem in minometi) nemških policistov, gestapovcev in raztrgancev, ki so nato v jutranjih urah iz ugodnega položaja napadli partizane, posledično pa se je vnemela silovita bitka, v kateri je po Vidali (2019) in Vidali (2018) umrlo 48 partizanov (Četa, novo-mob. in VOS) ter 9 članov okrožnega komiteja KPS Kamnik, na nemški strani pa je umrlo 10 ljudi. Velika večina umrlih partizanov je bila kasneje pokopana na grobišču v Ihanu.

Okoli tega dogodka pa prav tako pridejo do izraza različne interpretacije o tem, zakaj je partizane nemški napad presenetil. Po Stražar (1999) naj bi bili glavni krivci za to partizani

sami, saj niso upoštevali opozoril lokalnih vaščanov in terencev o bližajoči se nemški sili, medtem ko Almira Zemljič (Skok in drugi, 2017) in Gerbec (b. d.) trdita da je šlo za izdajo, Vidali (2018) in Avbelj (1979) pa razlagata da je bilo glavni razlog za poraz odsotnost velike večine poveljstva čete. Meni najbolj razumno razlago pa poda Vidali (2019), ki zapiše, da so bili vzroki mnogi, in sicer slabo obrambno podkovano in pomanjkljivo v številu poveljstvo čete, ki ne le da je zanemarilo vse običajne varnostne ukrepe razen straž, ampak tudi da je izredno slabo organiziralo obveščevalno službo na terenu, enako pogubni pa naj bili naslednji vzroki: prisotnost velikega števila novo-mobilizirancev in drugih neoboroženih pripadnikov, podcenjevanje nasprotnika in precenjevanje zmožnosti Kamniško-zasavske čete ter slab obrambni položaj (kar Oklo je). Glede izdaje pa Vidali (2019) opomni, da je glede na znanje o dogodku in podatkih nemogoče odločilno trditi, da je do izdaje sploh prišlo, kaj šele kdo naj bi partizane izdal.

Po Almiri Zemljič (Skok in drugi, 2017) so Nemci nekaj pobitih partizanov iz Okla odpeljali v Ihan, od koder so jih ponoči svojci odpeljali. Almiri je na Oklem umrl brat, truplo katerega je njena mati našla v gozdu, ponoči pa so skupaj z domačini, ki so jim zaupali, prenesli njegovo truplo na Trojico, kjer so ga sprva pokopali brez krste. Malo pozneje pa je mati naročila krsto,

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

nakar so ga izkopali, ter ga nazadnje dostojno pokopali ponoči na pokopališču Trojica zraven cerkve.

Gerbec (osebni intervju, 2024, 26. december) pa pove še naslednjo zanimivost. Sprva je spomenik na Oklem imel napis, da je posvečen 72 padlim partizanom, kar pa se je kasneje pokazalo kot napaka, saj je bilo relativno malo število točnih podatkov o usodah preživelih, posledično pa so potem morali zamenjati ploščo na spomeniku.

3.3 Grobišča

Grobišče (pokopališče) v Domžalah (glej prilogi F1 in F2) je bilo sprva narejeno specifično z namenom pokopa partizanov. Svojci so 24. novembra 1946 skupaj s trškim ljudskim odborom Domžale ter takratnim župnikom Francetom Bernikom organizirali prekop partizanov, ki so padli v NOB v letih 1941 do 1945. Gerbec (osebni intervju, 2024, 26. december) pove, da je ta pokop eden izmed bolj unikatnih, saj so bili partizani krščansko pokopani. V soboto 23. so krste z njihovimi trupli sprva zbrali na meščanski srednji šoli Domžale, čemur je sledila žalna proslava v Godbenem domu, nakar pa so jih naslednji dan, v nedeljo 24. novembra, gasilci z vojaškim spremstvom prenesli skozi cele Domžale. Po

Gerbec (osebni intervju, 2024, 26. december) so na čelu spreveda partizani nosili brezov križ, ob prihodu na pokopališče pa je župnik Bernik blagoslovil celo novo pokopališče. Na pokopališču je v dveh vrstah razvrščeno 40 nagrobnikov z imeni 45 padlih partizanov.⁶

Na Grobišču v Ihanu (glej prilogi G1 in G2) pa so pokopani padli partizani iz prej omenjene tragedije na Oklem, in sicer na njem stoji obelisk in šest plošč z imeni 42 partizanov ter tudi nagrobnik dvema neznanim partizanom italijanskega rodu. Gerbec (osebni intervju, 2024, 26. december) pove, da to ni nič presenetljivega, saj so v Kamniško-zasavskem odredu bili organizirani tudi nekateri Italijani (Po Vidali (2018) je italijanski partizan Del Bello eden izmed preživelih tragedije na Oklem), prav tako pa na hitro pove da so v partizanih delovali tudi predstavniki drugih narodnostih, ene par je bilo Rusov, ki so dezertirali nemško vojsko.

3.4 Individualni spomeniki

V Domžalah stojijo tudi spomeniki namenjeni individualnim osebam, in sicer spomenik Stanki Varšek – Liji (glej prilogo H), ki je bila aktivistka OF in ustreljena 6. 1. 1945 v Rudniku (je pokopana na Domžalskem pokopališču), spominska plošča Antonu Mavsarju, s partizanskim imenom Tomo (glej prilogo I),

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

člana Varnostno obveščevalne službe, kateri se je sam ustrelil, preden bi ga lahko Nemci prijeli v hiši, v kateri se je poskušal skriti in na katero je plošča tudi pritrjena (Vidali, 2018). Prav tako bi morala biti na hiši (Perkova 16 v Rodici, glej prilogo J) obešena spominska plošča Jožetu Skoku, prvemu aktivistu OF iz tega področja, ampak je bila hiša prodana in je v prenovi, posledično pa na njej ni več plošče (Geopedija, b. d.).

3.5 Skupinski spomeniki

Nadaljnje je v Domžalah kup skupinskih spomenikov, ki so bili postavljeni s strani ali pa na pobudo družbenih skupnosti, taki pa so spominska plošča padlim gasilcem v Študi ⁷ (glej prilogo K1), spominska plošča gasilcem v Ihanu (glej prilogo L), spominska plošča gasilcem v Viru (glej prilogo M), spominska plošča godbenikom (glej prilogi N1 in N2), spomenik delavcem tovarne TOKO, takrat Zornarjeva tovarna (glej prilogo O) in spominska plošča delavcem tovarne barv Medić - Zankl. ⁸ Gerbec (osebni intervju, 2024, 26. januar) pove, da so vsi omenjeni na teh skupinskih spomeniki umrli ali zato ker so se pridružili partizanom, ter tako kasneje umrli v bitki, ali pa zato ker so kako drugače pomagali partizanom, pa so jih ali zaradi izdaje ali nesreče odkrili, posledično pa so jih ubili Nemci/domobranci. Pomembno je

omeniti tudi, da so delavci tovarn, kot so prej omenjene Zornova tovarna, tovarna barv Medić-Zankl, in tovarna Induplati v Jaršah, na veliko poskrbeli za materialno oskrbljenost partizanov. Nadaljnje je po Stražar (1999) Domžalska godba prva 3 leta okupacije redno nastopala, najprej na proslavah in zborovanjih, pozneje pa le še pri pogrebih Nemških vojakov, nazadnje pa je godba igrala 1944 pri pogrebu Nemcev v Kranju, po čemer pa so godbeniki svoje inštrumente sami uničili in/ali poškodovali. Po Stražar (1999) so tudi gasilci v Domžalah in okolici tekom okupacije delovale normalno, z izjemo dodatnih zahtev okupatorja za gašenje požarov, ki so jih zanetili partizani in z izjemo dejstva, da je okupator združil gasilske čete iz Domžal, Stoba in Štud v eno društvo.

6 Geopedija (b. d.)* in Direktorat za kulturno dediščino (b. d.) imata naroben podatek, saj je tudi iz priloženih prilog razvidno, da je nagrobnikov več kot pa 31 (podatek, ki ga prej omenjena vira navajata). * Geopedija (b. d.) v opombah popravi podatek.

7 Zaradi prenove fasade (glej prilogo K2) trenutno plošča ni izobešena, bo pa po pogovoru z lokalnimi gasilci dokaj kmalu nazaj

8 Spominska plošča je bila prestavljena na novo lokacijo v poslopju Heliosa (Količevo 65, Domžale), posledično pa je podatek na Direktoratu za kulturno dediščino (b. d.) naroben, saj sam zemljevid prikaže lokacijo spominske plošče kot ulica Nikole Tesle 17 (priloga P3), pod opisom pa prikaže lokacijo kot Ljubljanska cesta 114 (priloga P2), Geopedija (b. d.) sicer ima

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

3.6 Druge pomembnosti in zanimivosti v Domžalah

Zgodba Jožefe Žebovec – Pepca (Skok in drugi, 2017) pa prikazuje odnos Nemcev do slovenskih trupel. Namreč, ko je bila internirana v gradu Goričane, so se proti koncu aprila 1945 pripeljali gestapovci iz Šentvida, ki so nato mladim fantom v zavodih dali lopate in krampe, nakar pa so jih s tovarnjaki peljali do nekega mesta v gozdu, kjer so Nemci od kolaboranta izvedeli, da se nahajajo trupla slovenskih izdajalcev, katerim so sodili ter ustrelili partizani. Gestapovci so fante prisilili, da so v zaboje z golimi rokami naložili že razpadajoča trupla, nakar so le te zaboje namestili pod okna gradu Goričane, nakar so prisilili vse internirance, da naj imajo konstantno odprta okna. Cilj le tega naj bi bil, da bi se "vsi banditi okužili in pocrkali" (besede gestapovca po Skok in drugi (2017)), čez par tednov pa so nato trupla odvozili neznano kam.

Kakor že prej povedano je bila v Domžalah 8. avgusta 1944 ustanovljena močna domobranska postojanka. Po Stražar (1999) naj bi bili v domobranski postojanki sami domačini, na vrhu moči pa naj bi bilo v njen prisotnih okoli 120 domobrancev, opremljenih z lahko strojnico, par desetimi brzostrelkami in puškami. Edini vir⁹, ki govori o usodi le teh domobrancev je Stražar (1999), saj je tudi edini

lokalni zgodovinar, ki je to raziskal. 9. maja 1945 so domobranci zgodaj zjutraj zapustili postojanko, nakar pa so odšli proti Mengšu na Gorenjsko ter naprej na Koroško (usoda večine je neznana). Veliko domobrancev, ki pa so ostali v Domžalah pa so partizani zajeli, jim sodili, ustrelili in pokopali v skupni grob – jamo Zaspanico nekje v oklovskem gozdu.

27. februarja 1945 so Domžale bombardirala zavezniška letala (titovci), cilj le katerih je bila domobranska postojanka in nemška opazovalnica, natančnost le tega bombardiranja pa ni bila visoka, saj je povzročilo smrtne žrtve tako med civilnim prebivalstvom kot med nemškimi vojaki (Roškar, 2013; Vidali, 2018). Stražar (1999) natančneje opredeli, da so bili kot rezultat tega bombardiranja ubita najmanj 2 nemška vojaka in točno 11 civilistov.

pravilni opis in prikaz lokacije, ampak je podvojen; tako kot Direktorat KD (b. d.) isto kaže lokacijo spominske plošče na njeni prejšnji poziciji, posledično pa bi bilo potrebno da se ta stari podvojeni prikaz zbriše, ali pa da se posodobi shemo tega podvojenega prikaza (iz rdeče zvezdice v zeleno).

9 Zaradi pomanjkanja virov o domobrancih in Domžalah in odkriti pristranskosti Stražarja, je nujno treba biti do podatkov in dejstev od te opombe dalje vsaj malo skeptični.

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Stražar (1999) pa je tudi edini vir, iz katerega lahko zasledimo naslednje podatke o Domžalah: Okoli 35 Domžalčanov, ki so bili mobilizirani v nemško vojsko, je padlo ali pa so pogrešani, prav tako pa je 18 potrjenih padlih/pogrešanih Domžalskih domobrancev, 10 ljudi pa naj bi partizani po krivem likvidirali, med njimi tudi sestro Pavle Peterke (Skok in drugi, 2017) in več funkcionarjev OF. Tem žrtvam v Domžalah ni posvečen noben spomenik/spominska plošča.

Eden izmed omenjenih mobilizirancev je stric Gerbeca (osebni intervju, 2024, 26. december), (ime stricu Anton Gerbec) ki se je že poleti 1941 pridružil partizanom, jeseni istega leta pa se je vrnil domov, nakar pa je bil konec junija 1943. leta prisilno mobiliziran v nemško vojsko. Najprej je bil nastanjen v vojašnici v Leobnu v Avstriji, nakar so ga premestili v Trauenstein (med Salzburgom in Münchnom), po tem pa v mesto Gapp v južni Franciji, kjer so začeli z usposabljanjem. Tri mesece po prisilni mobilizaciji je Anton dezertiral iz nemške vojske in se pridružil francoskim partizanom, ampak je bil 29. januarja 1944 ujet v ofenzivi nemške vojske, nakar so ga naslednji dan obsodili na smrt, odpeljali v zapor v Lyon in ga nato 3. marca 1944 ustrelili. Pokopan je na vojaškem pokopališču v kraju Dagneux pri Lyonu (priloga R1), prav tako pa mu je posvečen spominski križ na grobišču 750 francoskih partizanov (priloga

R2), katerega si sicer deli še z soborcem Rudijem Kleindienstom, navsezadnje pa je vsem partizanom, ki so padli v prej omenjeni nemški ofenzivi posvečen tudi večji spomenik v vasi Malleval (priloga R3).

3.7 Ključne ugotovitve in opombe

Domžale imajo dokaj popolno in obsežno kulturno dediščino, ki opozarja na žrtve druge svetovne vojne. Če sem malo banalen imaš v Domžalah na vsak kilometer vsaj en spomenik, da ne govorim o drugih oblikah spomina (kot je prej omenjena cesta talcev, prav tako pa je tudi omembe vredna Osnovna šola Vencija Perka, ki ima ime po enem izmed aktivistov OF, ki so ga ustrelili domobranci, in za ohranitev imena katere se je zelo trudil Franci Gerbec (osebni intervju, 2024, 26. december)). Ampak mi predvsem po Domžalah manjka snovi, saj imajo le redkokateri spomeniki v Domžalah tudi napis, ki bi jih lahko kontekstualiziral v dogodke 2. svetovne vojne. Veliko zgodb spomenikov je ostalo le še v spominu starejših občanov, osebnih arhivih in arhivih zveze borcev, po pogovoru s kolegom iz Velenja pa sem tudi izvedel, da pomanjkanje konteksta spomenikov ni univerzalno po Sloveniji, saj imajo tam kar podrobne napise. Posledično bom bil malo predrzen in predlagal, da bi ohranjanje spomina na žrtve 2. sv. vojno v Domžalah izboljšali z enim

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

preprostim načinom: da bi zraven spomenikov dodali še informacijske tabele na princip muzejev. Je pa tudi res, da je spomin zaenkrat v Domžalah še vedno močan, saj poleg prireditve ob pomembnih obletnicah je že iz prilog vidno, da noben izmed spomenikov ni zanemarljiv ter da vsako leto vsaj nekateri ponovno budijo spomine (kakor je razvidno iz mnogih vencev in sveč, videnih tudi v prilogah). Meni osebno pa je to raziskovanje naše lokalne preteklosti vsekakor pomembno, in se popolnoma zavzemam za ohranjanje spomenikov in druge kulturne dediščine.

Prav tako bi še rad tukaj nakazal še eno zanimivost, na katero sem naletel tekom raziskovanja, in sicer je velika večina smrtnih žrtev padla v letih 1944 in 1945, kar je več kot očitno razvidno iz spomenikov. Vzroki za to pa so naslednji: Stražar (1999) navaja da so bila leta 1942 in 1943 za Domžale dokaj mirna, saj so okoliški partizani leta 1942 doživeli dokaj hud poraz, Vidali (2018) navaja, da pa se je Kamniško-zasavski odred resno organiziral šele v začetku leta 1944 in s tem povečal svoje delovanje, kar pa je tudi posledično zvečalo absolutno število partizanskih žrtev na leto, Gerbec (osebni intervju, 2024, 26. december) pa glavni vzrok pripiše vzpostavitvi domobranske postojanke leta 1944 in povečanju števila izdajalcev.

4 ZAKLJUČEK

Kulturna dediščina druge svetovne vojne (predvsem žrtev) je v Domžalah mnoga in raznolika. Opaženi so bili številni spomeniki, grobišča in spominske plošče, ki se nahajajo po celotni občini. Ti obeležujejo različne vrste spomina, od splošnih spomenikov do tistih, ki so posvečeni specifičnim dogodkom, skupinam ali posameznikom. Poleg fizičnih spomenikov dediščino dopolnjujejo tudi pripovedi, osebni arhivi in zgodovinski zapisi, ki omogočajo vpogled v preteklost, kljub temu pa pogosto manjkajo dodatne informacije ali kontekst, ki bi te spomenike učinkoviteje povezali z zgodovinskimi dogodki.

Ko pa se le dokoplješ do zgodb, ki spremljajo spominska obeležja v Domžalah, naletiš na raznolike in tragične pripovedi, ki segajo od osebnih tragedij, kot je izselitev in internacija družin, do pomembnih dogodkov, kot so bitke, usmrtitve talcev in organizacija odpora. Splošnim spomenikom je sicer bolj težko pripisati neko specifično zgodbo, ampak imajo pa veliko prednost v tem, da lahko opominjajo na širok spekter žrtev. V Domžalah pa je (poleg splošnih) najpomembnejši spomenik le ta na Oklem, ki osvetljuje tragedijo iz leta 1944, hkrati pa interpretacija le tega v lokalni zavesti zgodovinarjev deluje kot nek kamen spotike, saj vključuje tako vojaške neuspehe kot očitke o izdaji.

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Spomini na žrtve, ki niso neposredno napisani ali upodobljeni na spomenikih, pa so večinoma ohranjeni v osebnih arhivih in literaturi. Takšne žrtve v Domžalah predvsem vključujejo likvidirane civiliste, mobilizirance v nemški vojski in pa domobranci, čeprav bi se lahko reklo, da si nekatere te skupine spomenika ne zaslužijo.

5 VIRI IN LITERATURA

Avbelj, F., Stipolovšek, M. in Vidali, I. (1979). *Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Domžalski občini*. Kulturna skupnost Domžale

Direktorat za kulturno dediščino. (b. d.). *Register nepremične kulturne dediščine* [podatkovni portal GiskD]. Ministrstvo za Kulturo. <https://geohub.gov.si/ghapp/giskd/>

Ferenc, T. (1979). Vstaja na domžalskem in kamniškem območju- V Gedrih, J., Gestrin, F., Lenič, J., Marinič, M., Melik, V., Stipolovšek, M. in Žontar, J. (ur.), *Zbornik občine Domžale* (str. 171-221). Kulturna skupnost Domžale.

Gerbec, F. (ur.), Benko, M., Mihelič, B., Gerbec, R., Zakotnik, B., Zakotnik, I., Mraz, A., Kern, S., Grm, M., Radmelič, N., Gerbec, I in Cotman, M. (2022). *Utrinki iz skrinje spomina Jakopovih in Podbevškovih z Rodice ter Mljačevih iz Lokve*. Profundis d.o.o.

Gerbec, F. (b. d.). *Kronika 2. svetovne vojne, odnosno okupacije po Hitlerju na Gorenjskem od 1941. do 1954.: Vojni dnevnik dr. Cirila Komotarja iz Lukovice*. Franci Gerbec (osebni arhiv).

Gerbec, F. (2024, 26. december). [osebni intervju]. Intervjuval T. Zupanc Mušič.

Geopedija. (b. d.). *Partizanski spomeniki* [Podatkovni portal Geopedija]. https://www.geopedia.world/?locale=hr#T279_L2518_x1625943.8361217768_y5802863.266198372_s14_b362

Roškar, S. (2013). *Mesto Domžale, sprehod skozi prostor in čas*. Komisija za turizem občine Domžale.

Skok, J., Ulčar, M., Gerbec, F., Vojska, V. in Majhenič, M. (ur.). (2017). *Svoboda: plačilo za žrtve*. Združenje borcev za vrednote NOB Domžale

1Stražar, S. (1999). *Domžale – mesto pod Goričico*. Kulturno društvo Miran Jarc Škocjan.

Univerza v Ljubljani. (b. d.). *Partizanski spomeniki*. [Excel tabela]. Univerza v Ljubljani. https://slov.si/doc/partizanski_spomeniki_rkd.xlsx

Vidali, I. (1979). Vstaja na domžalskem in kamniškem območju- V Gedrih, J., Gestrin, F., Lenič, J., Marinič, M., Melik, V., Stipolovšek, M. in Žontar, J. (ur.), *Zbornik občine Domžale* (str. 151-170). Kulturna skupnost Domžale.

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Vidali, I. (2018). *Kamniško-Zasavski Odred*. Franci Gerbec.

Vidali, I. (2019). *Usodni dogodki na Oklem*. Občina Domžale

ZZB NOV Domžale. (1989). *Vodnik: Po poti spominov NOB občine Domžale*. Kulturna skupnost Domžale

Žebovec, V. in Gerbec, F. (ur.). *Avtobiografija in življenjska pot po vojni Vinko Žebovec – Vilko*. Združenje borcev za vrednote NOB Občine Kamnik

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

6 PRILOGA

Priloga A: Zemljevid obiskanih spomenikov

Photo with Copyright

Vir: Lasten zemljevid ustvarjen s pomočjo programa Google Earth (2024)

Priloga B1: Spomenik borbi in delu



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga B2: Spomenik borbi in delu



Vir: Osebni Arhiv

Priloga C1: Spomenik žrtvam druge svetovne vojne



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga C2: Spomenik žrtvam druge svetovne vojne



Vir: Osebni Arhiv

Priloga C3: Spomenik žrtvam druge svetovne vojne



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga C4: Spomenik žrtvam druge svetovne vojne



Vir: Osebni Arhiv

Priloga D1: Spominski kamen talcem



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga D2: Spominska plošča talcem



Vir: Osebni Arhiv

Priloga D3: Spominska plošča talcem



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga D4: Okupatorjev letak o ustrelitvi desetih talcev

Photo with Copyright

Vir: Avbelj, F., Stipolovšek, M. in Vidali, I. (1979). Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v Domžalski občini. Kulturna skupnost Domžale

Priloga E1: Spomenik padlim na Oklem



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga E2: Spomenik padlim na Oklem



Vir: Osebni Arhiv

Po sledah spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga F1: Pokopališče v Domžalah



Vir: Osebni Arhiv

Priloga F2: Pokopališče v Domžalah



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga G1: Grobišče v Ihanu



Vir: Osebni Arhiv

Priloga G2: Grobišče v Ihanu



Vir: Osebni Arhiv

Priloga H: Spomenik Stanki Varšek – Liji



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga I: Spominska plošča Antonu Mavsarju - Tomu



Vir: Osebni Arhiv

Priloga J: Perkova 16 v Rodici



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga K1: Spominska plošča gasilcem v Študi

Photo with
Copyright

Vir: Google zemljevidi

Priloga K2: Trenutno stanje gasilskega doma v Študi



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga L: Spominska plošča gasilcem v Ihanu



Vir: Osebni Arhiv

Priloga M: Spominska plošča gasilcem v Viru



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga N1: Spominska plošča godbenikom



Vir: Osebni Arhiv

**Priloga N2: Spominska plošča
godbenikom**



Vir: Osebni Arhiv

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga O: Spomenik delavcem tovarne TOKO



Vir: Osebni Arhiv

Priloga P1: Spominska plošča delavcem tovarne barv Medič - Zankl

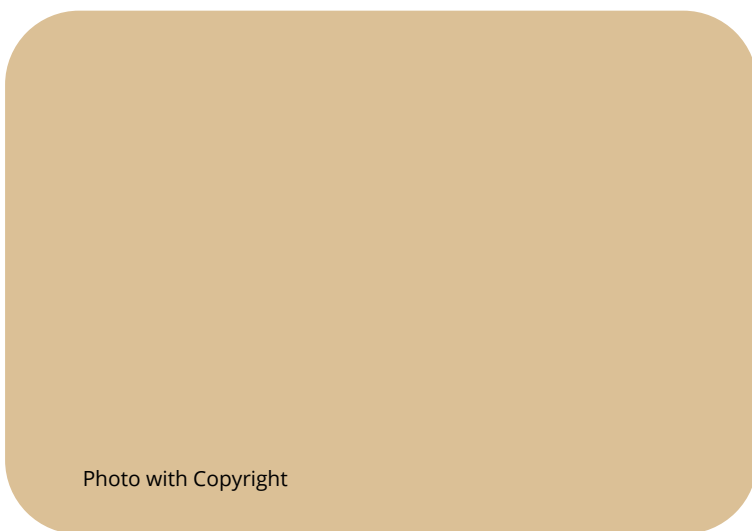


Photo with Copyright

Vir: Geopedija. (b. d.). Partizanski spomeniki [Podatkovni portal Geopedija].
[https://www.geopedia.world/?
locale=hr#T279_L2518_x1625943.8361217768_y5802863.266198372_s14_b362](https://www.geopedia.world/?locale=hr#T279_L2518_x1625943.8361217768_y5802863.266198372_s14_b362)

Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

Priloga P2: Ljubljanska cesta 114



Vir: Osebni Arhiv

Priloga P3: Ulica Nikola Tesla 17



Vir: Osebni Arhiv

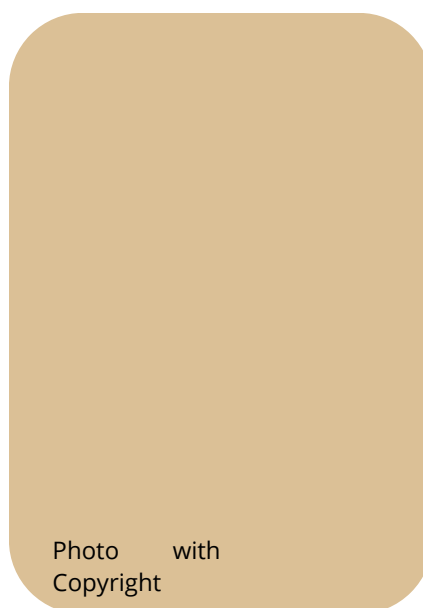
Po sledih spomina 2. Svetovne vojne v Domžalah

**Priloga R1: Franci Gerbec pri
nagrobniku Antonu Gerbcu
(Dagneux pri Lyonu)**



Vir: Gerbec, F. (ur.), Benko, M., Mihelič, B., Gerbec, R., Zakotnik, B., Zakotnik, I., Mraz, A., Kern, S., Grm, M., Radmelič, N., Gerbec, I in Cotman, M. (2022). *Utrinki iz skrinje spomina Jakopovih in Podbevškovih z Rodice ter Mljačevih iz Lokve*. Profundis d.o.o.

**Priloga R2: Spominski križ na
grobišču partizanov**



Vir: Gerbec, F. (ur.), Benko, M., Mihelič, B., Gerbec, R., Zakotnik, B., Zakotnik, I., Mraz, A., Kern, S., Grm, M., Radmelič, N., Gerbec, I in Cotman, M. (2022). *Utrinki iz skrinje spomina Jakopovih in Podbevškovih z Rodice ter Mljačevih iz Lokve*. Profundis d.o.o.

Priloga R3: Spomenik padlim partizanom v mestu Mallevall

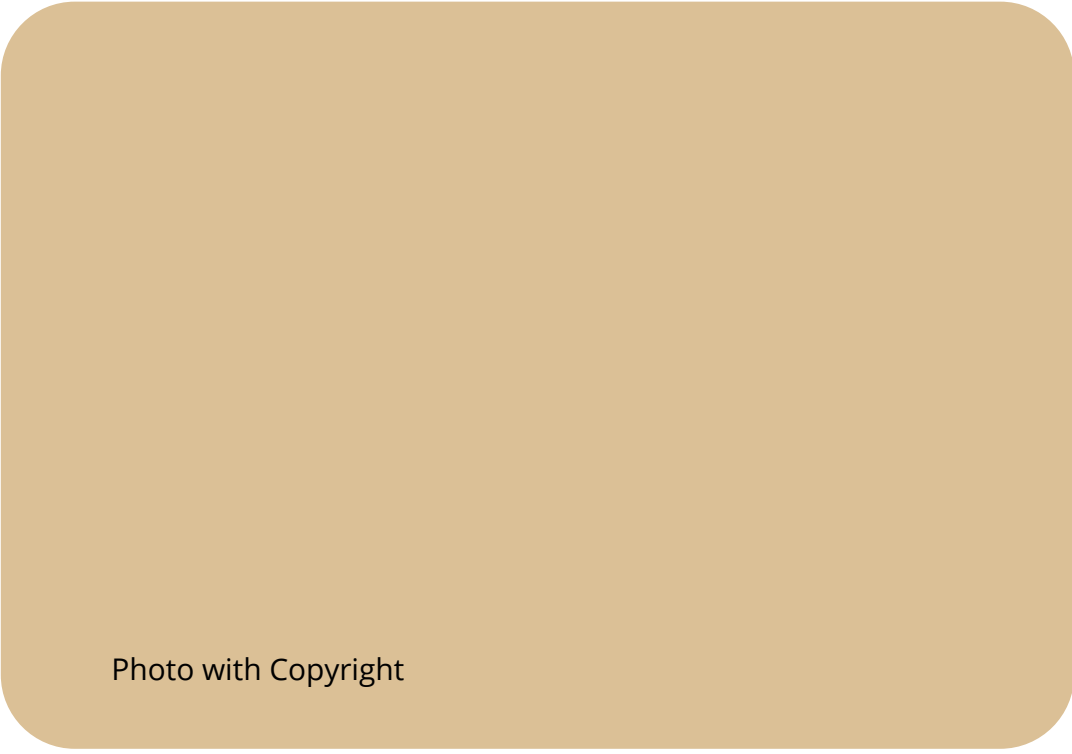


Photo with Copyright

Vir: Musée de la Résistance. (b. d.). Sculpture-monument "Le gisant" de Mallevall, Vercors isérois.
<https://museedelaresistanceenligne.org/media4425-Sculpture-monument-Le-gisant-de-Mallevall-Vercors-iserois#fiche-tab>

Spomeniki Druge Svetovne Vojne V Občini Velenje

Refleksija

Za raiskovanje spomenikov v Velenju sem se odločil, ker, kolikor sem sam opazil, imamo teh v našem mestu kar nekaj, in kar je najbolj pomembno, za njih lepo skrbijo. V drugi svetovni vojni Velenje ni igralo večje vloge, saj takrat še ni obstajalo, zato imamo spomenikov relativno malo, ampak vseeno so ti spomeniki veličastni in je zanj lepo poskrbljeno. Moje zdajšnje zanimanje za spomenike prihaja že iz otroštva, ko sem kot majhen rad opazoval mesto in njeno socialistično arhitekturo in visoke, bronaste skulpture, katero obdajajo socialistični brutalistični bloki. Vedno me je pritegnila skulptura, tako imenovane »okamenele puške« kot jim pravijo domačini oziroma »onemele puške«. Ta skulptura se nahaja sredi Titovega trga, glavnega trga v mestu, in obstaja v obliki visoke stebraste strukture, katero obdaja lovorov venec in vodnjak, pred njo, se nahaja ducat betonskih kock, na desni strani pa najdemo velik monolit na katerem je zapisanih več sto imen padlih borcev. Skozi odraščanje in moje izobraževanje o turističnih atrakcijah v občini, sem se bolj spoznal s spomeniki v naši dolini, a vseeno, po terenski raziskavi, ugotavljam da moje znanje ni bilo popolno. Spomeniki v naši dolini so zelo pomembni, saj se nam pomagajo spominjati grozot, ki so raztrgale mnoge družine in uničile

milijone življenj pod nogami fašizma pred skoraj stoletjem. Ti spomeniki, kot že pravi njihovo ime, držijo spomine za naše generacije in za zanamce naših generacij. Spomenike je treba ohranjati in jih spoštovati. Ko sem bil mlajši, sem pogosto poslušal zgodbe mojih starih staršev, ki so preživel 2.sv, o tem kako je bilo takrat in da tega nesmem pozabiti. Spomenike v Velenju sem večkrat srečeval skozi svoje celotno življenje, in čeprav sem se od majhnih nog zanimal za drugo svetovno vojno, svoje pozornosti nisem pretirano posvetil samim spomenikom, saj mi nikoli niso bili predstavljeni kot nek velik zgodovinski pomen, ampak so tam samo obstajali v mojih očeh kot nek del mesta. Šele ko sem se začel ukvarjati z to nalogo, sem uvidel, kako so ti spomeniki dejansko pomembni in kako ignoranten sem bil do njihovega pomena. Le nekaj metrov od mojega doma, se nahaja spomenik, skozi katerega sem pogosto hodil v šolo, ampak nikoli nisem prebral dejanskega teksta, ki se na samem spomeniku nahaja. Vsakič ko se peljem v mesto, se peljem po cesti talcev, ampak se nisem zavedal zakaj se imenuje cesta talcev. O spomenikih sem povprašal svoje stare starše, med drugim tudi Dedija, ki je bil v Jugoslaviji v takratnem Titovem Velenju policist, ter ga zaprosil, če mi lahko pove lokacije spomenikov v Velenju. Z skupnimi močmi sva se spomnila samo treh, čeprav sem jih v svoji raziskavi našel 11. Posvetoval sem se tudi z očetom, ta pa mi je pomagal najti še dva. Skozi raziskavo za to

Spomeniki Druge Svetovne Vojne V Občini Velenje

nalogo sem o svoji dolini in o njeni obrambi izvedel več, kot pa sem prej vedel ali si predstavljal, sploh o svojem kraju, ki pravzaprav takrat še ni obstajal v takem obsegu. Moj kraj, Pesje, je sicer starejši od samega Velenja, in je bil ključen pri razvoju premogovnika Velenje, je za razliko od Velenja že obstajal med drugo svetovno vojno, Velenje pa so ustanovili leta 1959.

1.1 Potek raziskave

Uporabil sem primarne vire, spomenike katere sem fizično obiskal in sekundarne vire, katere sem našel na spletu. Pred odhodom na teren, sem na spletni strani mestne občine Velenje poiskal vse označene spomenike ki se nahajajo v Velenju in si zapisal njihovo lokacijo. Izbral sem spomenike, ki se nahajajo v mestni občini Velenje, izločil pa sem tiste ki spadajo pod občino ampak se ne nahajajo v samem mestu. Zjutrat sem se zbudil in se peš odpravil do mojega prvega spomenika na seznamu, spomenik žrtvam internacije in padlim v drugi svetovni vojni. Ko sem spomenik fotografiral in dokumentiral, sem se vrnil do doma in se z avtom odpravil do drugega spomenika na seznamu, spomenik talcem, ki so padli 25.1.1944, v starem Velenju. Nato sem se peš odpravil do titovega trga, kjer sem najprej fotografiral kip »Onemele puške«, nato pa še plaketo oziroma monolit z imeni padlih v boju

proti fašizmu. Pri raziskovanju tega spomenika, sem izvedel da se ta spomenik dejansko imenuje »onemele puške« in ne »okamenele puške« kot so mi to razložili starši. Prav tako sem bil prepričan, da je to spomenik osvobodilni vojni za slovenijo, in ne drugi svetovni vojni. Nato sem prečkal trg in se ustavil pri spomeniku Maršala Josipa Broza Tita, katerega spomenik sem tudi dokumentiral, čeprav ta spomenik ni izrecno namenjen spominjanju druge svetovne vojne, je omenjena oseba imela v tej vseeno velik prispevek, tako da ta spomenik povezujem z svetovno vojno. Nato sem mimo sodišča šel do spomenika partizanov, kateri ima zelo brutalistični stil. po fotografiranju teh sem se vrnil do avta in se odpravil do rolkarskega parka pri avtobusni postaji, kjer so nedavno postavili rdečo zvezdo sredi parka. Ta zvezda, sicer kontroverzna izgradnja, čeprav ni očitno postavljena za spomin žrtvam druge svetovne vojne, se lahko s tem asociira, zato sem se odločil to vključiti. Naslednja destinacija je bila spomenik Miha Pinter toledu, pri istoimenski šoli. Tudi šolo bi tako vključil kot spomin drugi svetovni vojni. Odpravil sem se tudi do tanka M4A3 sherman, ki je parkiran na vrhu doline, a je ta spomin osamosvojitveni vojni in sem ga zato spustil iz raziskave. Po MPT sem šel še do spomenika gasilcem ki so padli med 2.sv, pri gasilskem domu Velenje, nato pa še do pokopališča podkraj, kjer so grobovi Karla Destovnika Kajuha, slovenskega pesnika, ubitega v boju, in

Spomeniki Druge Svetovne Vojne V Občini Velenje

bratov Mravljak, katera sta padla v boju, poleg njih pa so pokopani tudi trije drugi padli borci. Kot zadnje sem fotografiral še spomenik Edvarda Kardelja, katerega štejem enako kot Tita.

2. Opis Spomenikov žrtvam.

Spomenik v Pesju, se nahaja pred domom krajanov Pesje, nasproti trgovine, čez cesto od avtobusne in železniške postaje Pesje. Spomenik je viden takoj v vstopu v naselje, katerega zamejuje na južni strani hrib in na severni strani cesta. Spomenik je sestavljen iz bele betonske špice, katera in pet krakov, kraki se prekinajo za pešpot in nadaljujejo v špici. Na vsakem od notranjih krakov najdemo spominsko tablo, na strani spomenika, kateri je obrnjen proti domu krajanov pa najdemo rože, katere nekdo od domačinov zaliva in skrbi zanj. Spomenik je v dobrem stanju, urejen in vzdrževan. Pred nekaj leti prebarvan. Spominske plošče berejo: Umrli v internaciji, sledi 26. imen žrtev, med drugimi družine Špegel, po katerih je poimenovana moja ulica. Druga plošča bere: »V tej hiši je bil od marca do maja 1930 ilegalni sedež Biroja Centralnega Komiteja Komunistične partije Jugoslavije, To je bilo v Kavretovi hiši«, sledi plošča z besedilo: »Pred II. svetov. vojno je v tej hiši SKOJ koval mlade kadre za našo revolucijo in bil žarišče naprednega dela za bližnjo in daljno okolico, to

je bilo na Melanšekovi hiši«. Nad besedilom najdemo rdeč simbol »SRP in KLADIVO«. Sledi besedilo »padli v borbi« in 25. imen padlih borcev. Naslednja plošča se glasi: »Druge žrtve med NOB« in 10 imen žrtev. Poslednja plošča pa ima naslov »ustreljeni kot talci« in 23 imen talcev, več sorodnikov tistih ki so umrli v boju in internaciji. Sodeč po napisih pod ploščami, za spomenike skrbi odbor zveze borcev Pesje. Spomenik mi osebno pomeni precej, saj je v mojem domačem kraju edini spomenik, pravtako pa drži spomin na prednike mojih sosedov in prijateljev in ima za moj kraj velik pomen. Sama skulptura spomenika nima takojšnjega vtisa, da je spomenik padlim v drugi svetovni vojni, ampak definitivno pritegne pozornost vsakega, ki gre mimo.



Photo with Copyright

Spomenik je bil postavljen 4. julija 1986. (Združenje borcev za vrednote NOB Velenje)

Spomeniki Druge Svetovne Vojne V Občini Velenje



Naslednji spomenik je spomenik, ki se nahaja na cesti talcev v Velenju, in je kot že ime pove spomenik petnajstim talcem ki jih je nemški okupator ustrelil 25. januarja 1944 in desetim talcem, ustreljenih 18. decembra istega leta. Spomenik sestavlja betonski steber z spominsko plaketo, katerega krasi rdeča zvezda, odban je z negovanimi grmi in rožami, venci. Spomenik stoji na platformi in je sorazmerno vzdrževan, čeprav kaže znake delovanja narave. Na spomenik osebno nisem vezan, a se mi vseeno zdi kot pomemben kos zgodovine kraja, katerega je treba ohraniti.

Naslednji spomenik je spomenik partizanom. Spomenik je edini v Jugoslaviji, katerega je postavil tuji umetnik. Spomenik se nahaja nasproti sodišča, za kulturnim domom velenje. Spomenik je v obliki desetih vojakov, vsi enotne oblike in drže, razlika je samo v njihovi velikosti, razporejeni pa so v obliki črke V. Spomenik je betonski na podlagi. Ta spomenik me je vedno pritegnil kot otroka, a ga nikoli nisem razumel, saj je dokaj abstraktne oblike in ni nikjer nobene plakete, ki bi označevala njegov pomen ali motiv. Spomenik je lepo vzdrževan. Spomenik je zasnoval in ustvaril italijanski avtor Valerio Miroglio. Postavljen leta 1977, je posvečen skupnemu boju jugoslovanskih in italijanskih partizanov. (velenje.si) Spomenik je meni pomemben, saj se spominja partizanov, kateri so dali svoja življenja za našo svobodo, pravtako pa je spomenik, kateri se mi je zelo vtisnil v spomin kot otroku.



Spomeniki Druge Svetovne Vojne V Občini Velenje

Spomenik »onemele puške« pritegne pozornost, saj je visok, abstrakten steber, sredi vodnjaka, katerega je skoraj nemogoče spregledati. Večino svojega življenja sem mislil, da se spomeniku reče »okamenele puške« saj je spomenik iz kamna. Spomenik je v obliki navzdol obrnjenih pušk, na vznožju katerih stojijo ljudje na podstavku iz lovorovega venca. Okoli spomenika se nahaja vodnja, spomenik stoji na platformi, pod platformo pa najdemo ducat betonskih kock, katere ponujajo, poleg spomenika padlim žrtvam tudi sedišče sprehajalcem. Na desni strani spomenika se nahaja monolit, za 668 imeni žrtev in borcev proti fašizmu v občini Velenje. Na vrhu monolita najdemo nedavno dodano rdečo zvezdo. Spomenik se nahaja na Titovem trgu, med občino in kulturnim domom. Pred spomenikom je v adventnem času postavljen napis »VELENJE«, pred njem pa stoji srce. Gre za največji, v kvadratnih metrih, od raziskovanih spomenikov. Spomenik je za Velenje zelo prepoznaven, saj je v samem centru mesta in je ves čas v centru dogajanja v mestu.



Rdeča zvezda v Urbanem parku. Dva metra velika rdeča zvezda v rolkarskem parku. Ta zvezda je bila postavljena letos, 2024, in gre za najmlajši spomenik v tej kategoriji. SDS Velenje je pozvalo k umiku in uničenju te zvezde, odgovor pa je bil, da je to nemogoče. Izbris spomenikov, zaradi takšni in drugačnih razlogov je precej občutljiva tema in pogosto škodljiva za spomin na žrtve. (T.G. 2024)



Spomeniki Druge Svetovne Vojne V Občini Velenje

3. Spomeniki oseb

Josip Broz-Tito. Spomenik je bil postavljen leta 1977, po spomeniku naravne velikosti v kumrovcu, so v Velenju postavili spomenik v nadnaravni velikosti. Gre za največji spomenik Tita na svetu. Spomenik se nahaja na koncu Titovega trga, pred kulturnim domom in občino, in gleda na mesto. Kip ima sklonjeno glavo, in nekateri odrasli s katerimi sem imel stik med odraščanjem pravijo, da ima sklonjeno glavo ker ga je sram kakšen svet je danes. Kip je lepo vzdrževan in njegova okolica je urejena, ni vandaliziran ali poškodovan. Kip ima v Velenju poseben pomen, saj je mesto imelo nekoč ime Titovo Velenje. Res je, da med 2.SV, Josip Broz Tito ni imel pomembnega vpliva na mesto, a je vseeno bil pomemben karakter v tistem času. Večkrat slišim, da želijo kip uničiti ali prestaviti, nekateri se ga sramujejo nekateri pa ga slavijo. Mene kip ne moti, menim pa da je del velenjske zgodovine in da ga je treba ohraniti.

Edvard Kardelj. Kip stoji na Kardeljevem trgu, kip je malo večji od naravne velikosti, sedi v sproščeni pozi z knjigo v rokah. Dedi mi je kot otroku razložil, da so Kardeljev trg in kip postavili tam, zaradi tega, ker je med drugo svetovno vojno čez ta del pred nemci bežal Kardelj, kar pa nisem mogel potrditi ali zanikati, tako da to ostaja kot zgodba in ne kot dejstvo.

Miha Pinter Toledo je bil med drugo svetovno vojno partizan in je padel v boju v Lokovici pri Šoštanju, 3. junija 1942. Kip stoji pred istoimensko šolo. Spomenik meni osebno ne pomeni veliko, ampak razumem njegov pomen, pravtako razumem pomen poimenovanja šole po njem.

Karel Destovnik Kajuh, partizan in pesnik, ima spominski grob na pokopališču podkraj, poleg bratov Mravljakov.

4. Zaključek

Za zaključek bi rad dodal, da sem skozi to raziskavo ugotovil veliko o svojem kraju in mestu Velenje. Pred raziskovanjem nisem vedel o izvoru imena moje ulice, nisem vedel za brate Mravljak, nisem vedel za Miha Pinter Toledo, nisem vedel da se spomenik onemele puške tako imenuje. Žal mi je, da se o tem ne učimo kot otroci, sem pa zelo srečen da ti spomeniki obstajajo. Prepoznavam pomen spomenikov in se zavedam njihovega pomena in pomembnosti. Razumem tudi polemiko o obstoju nekaterih spomenikov, naprimer spomenik Tita in Kardelja, ampak večinoma se mi ostali spomeniki ne zdijo sporni, čerpav veliko mojih sorodnikov misli drugače. Spomeniki obeležujejo naše prednike, ki so za nas dali tisto najbolj sveto- svoje življenje za naše. Hvaležen sem za to nalogo in za te osebe in spomenike.

Spomeniki Druge Svetovne Vojne V Občini Velenje

Viri:

Avtorske pravice fotografij: Valter Kolenc

Velenje, (b.d.) Dediščine, dostopno preko:
<https://www.velenje.si/o-velenju/dediscina/javni-spomeniki/#javni-spomeniki>

Združenje borcev za vrednote NOB Velenje, (b.d.). Spomeniški kompleks žrtvam fašizma iz Pesja, dostopno preko: <https://www.zb-nob-velenje.si/portfolio/spomenik-zrtvam-iz-pesja/>

Združenje borcev za vrednote NOB Velenje, (b.d.). Spomenik v spomin na skupne boje jugoslovanskih in italijanskih partizanov, <https://www.zb-nob-velenje.si/portfolio/spomenik-v-spomin-na-skupne-boje-jugoslovanskih-in-italijanskih-partizanov/>

T.G. (2024), Urbani park in rdeča zvezda, dostopno preko:
<https://nascas.si/clanek/novice/druzba/66506e327daa7/urbani-park-in-rdeca-zvezda>

Ostale podatke sem pridobil skozi terensko raziskavo spomenikov.

Spomenik žrtvam Štajerskega bataljona in Bračičeve brigade na Sveti Heleni, Javorje

Spomenik žrtvam Štajerskega bataljona in Bračičeve brigade na Sveti Heleni, Javorje.

Izhajam iz krajev, kjer "Bohor šumi, Bohor žari." S Kozjanskega, kjer je čas narodnoosvobodilnega boja najbolj zaznamoval Kozjanski odred. Četudi dogodki, povezani z njegovim pohodom močno prednjačijo v lokalni zavesti, ne gre izpustiti tudi kar nekaj drugih, morda manjših dogodkov, ki pa so življenja prebivalcev med kladivom in nakovalom časa močno zaznamovali, danes pa nanje in žrtve opozarja nekaj obeležij.

Na območju meni domače Krajevne skupnosti Gorica pri Slivnici ni tako veliko spomenikov, ki bi bili povezani z narodnoosvobodilnim bojem. Seznam žrtev, ki so izhajale iz teh krajev, je izklesan v plošči na fasadi Osnovne šole Slivnica pri Celju in tako simbolno nove rodove opominjajo, kako brezrazumno je biti nerazumen. Pred stavbo pa stoji doprsni kip Franja Vrunča - Buzde, po katerem se je šola imenovala do leta 1991, ko si je znova nadela predvojno ime.

Tretji spomenik stoji v kraju Javorje, v delu, ki se po bližnji romarski cerkvi imenuje Sveta Helena. Postavljen je v čast štirih borcev I. Štajerskega bataljona, ki so bili ustreljeni med begom, 1. novembra 1941. Bataljon je imel nalogo preprečiti izselitev 34.000 prebivalcev med Sotlo

in Savo, to je tako imenovano območje Obsotelja in Kozjanskega. K spomeniku je dodana tudi posvetitev Bračičevi brigadi, ki je na Kozjanskem leta 1944 med drugim osvobodila Kozje in Planino pri Sevnici, med borci pa so bili seveda tudi domačini.

Štajerski bataljon pod vodstvom Franca Rozmana Staneta je v vas Javorje prišel iz smeri Dramelj, in sicer v noči na 1. november 1941. Kronisti pišejo o močnem sneženju tega dne, borci so se zatekli v senik ene od kmetij pod cerkvijo sv. Helene, vas pa zastražili. Okoli 10. ure je bila orožniška postaja v Gorici pri Slivnici obveščena o prisotnosti partizanov. Komandant Stane je v izvidnico poslal Angela Besednjaka – Dona in Cirila Curka. Na poti sta srečala domačina, ki naj bi ovadil partizansko enoto in ga razorožila. Pri tem je prišlo do strellov, ki so aktivirali tudi preostanek partizanov. Med umikom proti gozdu so nanje streljali vermani, enega od njih so partizani ubili, nekaj pa jih zajeli. Kmalu za tem so na območje že prišli tudi orožniki, celjsko motorizirano orožništvo in nekaj vodov policije. Štajerski bataljon je med umikom padel v obroč, ki so se ga odločili prebiti. Med begom po hribu navdžol so bili ustreljeni štirje borci: Angel Besednjak-Don, Peter Šprajc-Jur, Alojz Juvan-Jovo in neznan medicinec Marjan iz Celja, ujet pa je bil Jakob Vreča-Tomiks, nekaj dni kasneje ustreljen v Mariboru. Krajan Javorja Jožef Artnak – Pepi se spominja, da naj bi se eden od borcev zatekel v

Spomenik žrtvam Štajerskega bataljona in Bračičeve brigade na Sveti Heleni, Javorje

kapelo, iz katere je streljal, in bil kmalu obkoljen. Storil naj bi samomor. Tri žrtve so bile tudi na nemški strani, prav tako en ranjenec. Trupla je moral eden od vaščanov prepeljati v Gorico pri Slivnici, v takrat imenovano Kranjčevo hišo, danes znano pod imenom Aureja. Nato so bila pokopana izven pokopališča na Slivnici pri Celju in nato prekopana k spomeniku na Sveti Heleni. Sogovorniki domnevajo, da so bila trupla kasneje znova prekopana, kam in kdaj ne vedo. Kmalu po koncu vojne je bila na mestu današnjega spomenika postavljena spominska plošča, katere natančne vsebine moji sogovorniki niso poznali, a predvidevajo, da je bila podobna zdajšnji.

Danes stoječi spomenik je bil postavljen na pobudo več krajanov, postopke pa je koordiniral tedanji predsednik krajevnega združenja borcev za vrednote NOB Jože Vodeb. Kot izhaja iz njegovih zelo doslednih zabeležk, ki jih skupaj z velikim delom arhiva hrani njegova hči Nadja Bevc, so se poleti leta 1975 začeli prvi izkopi za postavitev novega in večjega spomenika žrtvam v Javorju. Pri tem so po Vodebovih zapisih sodelovali številni krajan, denar so prispevala vsa takrat delujoča društva v krajevni skupnosti, pri izkopih pa je pomagalo tudi 18 mladincev.

Odprtje spomenika je potekalo 4. julija 1976. Pripravili so veliko slavlje s kulturnim delom, med programom so prizorišče preletela tudi

bojna letala. Obeležitve so nato potekale vsako leto in večkrat letno, na nekaterih obeležitvah so sodelovali tudi svojci padlih. Kasneje se je število obeležb nekoliko zmanjšalo, je pa spomenik še vedno redno oskrbovan in urejen. Zanj vestno skrbijo člani krajevnega odbora Gorica pri Slivnici, ki hranijo tudi del dokumentacije tistega časa.

Tehnične podrobnosti

Spomenik je sestavljen iz osrednjega, približno meter in pol visokega obeliska iz pohorskega granodiorita, granitu podobni kamnini, ki pri spomeniških obeležjih v teh krajih niti ni tako redka, hkrati pa nosi sporočilnost lokalnosti. Kamen je bil pripeljan iz kamnoloma Cezlak pri Oplotnici, obdelan pa pri tedaj znanem kamnoseku Pevcu v šentjurskem Zgornjem trgu, ki je izdeloval tudi nagrobne spomenike.

Kamen ima obliko nekakšne gore, morda celo plamena. Na vrhu se konča v špico, na katero je nameščena pozlačena peterokraka zvezda. Spodaj je vklesan napis *"1941-1945. Vsejano seme zlati sad rodi, iz mrtvih je svoboda zablestela, glas padlih borcev govori: umrli smo, da domovina večno bi živela."* Na manjši pravokotni kamniti plošči na dnu osrednjega kamna je napis *"Grobišče borcev 1. Štajerskega bataljona 1941 in Bračičeve brigade 1944."* Na spomeniku torej ni navedenih imen žrtev.

Spomenik žrtvam Štajerskega bataljona in Bračičeve brigade na Sveti Heleni, Javorje

Pred spomenikom je kamnit podij za odlaganje cvetja in sveč. Okoli je postavljena nizka ograjica s črno kovinsko verigo, ki so jo glede na zapise g. Vodeba izdelali v Železarni Štore. Do spomenika vodijo štiri kamnite stopnice, saj je nekoliko dvignjen od nivoja ceste.



Žrtve (izhajajoč iz zapisov v Novem tedniku)

Angel Besednjak - Don: Leta 1914 se je rodil v Braniku pri Novi Gorici, nato pa se kot ključavničar zaposlil v Mariboru. Po njem se imenuje tudi znano mariborsko društvo KUD Angel Besednjak, ki obstaja od leta 1921, prav tako Osnovna šola v Mariboru. Bil je član Komunistične partije Slovenije in član rajonskega komiteja Maribor desni breg, organizator vstaje, borec Pohorske čete in mitraljezec Štajerskega bataljona. Kasneje je bil razglašen za narodnega heroja.

Peter Šprajc - Jur: Rodil se je leta 1901. Deloval je kot rudar v Migojnicah v Spodnji Savinjski dolini. Iz virov je še moč izvedeti, da je bil član Komunistične partije Slovenije organizator »Vzajemnosti«, borec Savinjske čete in vodja Radio tehnike Okrajnega komiteja KPS za Savinjsko dolino. Po njem se je imenovala osnovna šola v Žalcu, danes I. osnovna šola Žalec.

Alojz Juvan - Jovo: Rojen je bil leta 1921. Bil je rudar, skojevec iz Trboveljske in Revirske partizanske čete.

Jakob Vreča - Tomiks: Rodil se je leta 1911. Delal je kot krojaški pomočnik iz Gornje Radgone. Bil je simpatizer komunistične partije, borec Pohorske partizanske čete. Sam ni bil ubit med begom, temveč ujet in prepeljan v Maribor. Tam so ga 15. novembra 1941 ustrelili na dvorišču sodnih zaporov. Bil je prva talec z Radgonskega v drugi svetovni vojni.

O medicincu Marjanu iz Celja, ki je prav tako padel pod streli, natančnejših podatkov nisem našel.

Iz pogovorov s sogovorniki sem lahko začutil, da odnos do žrtev, padlih na Sveti Heleni, kljub preteklim desetletjem še vedno zelo sočuten, tudi zelo poln spominov o določenih podrobnostih poboja, tudi določenih besed. Iz časov svoje osnovne šole se ne spomnim, da bi

Spomenik žrtvam Štajerskega bataljona in Bračičeve brigade na Sveti Heleni, Javorje

bili konkretnije podučeni o informacijah glede dogodkov na Sveti Heleni, razen v času, ko smo kot učenci sodelovali na komemoracijah. Morda nekoliko ohlapnejše znanje pripisujem temu, da noben od ubitih borcev ni bil krajan okoliških krajev in da so bili kasneje domnevno trupla prekopana, zaradi česar je emocionalna vez s tem posledično morda nekoliko manj trdna.

Opazil sem tudi zanimivo, lahko rečemo pravno dejanje krajanov, ki so dogajanje spremljali nekoliko bolj. Člani lokalnega odbora ZZB NOB in ostali sogovorniki namreč ne navajajo identitete krajana, ki je ovadil partizansko četo, saj da z zgodovinskimi težnjami ne želijo obremenjevati nove generacije dotične rodbine.

Na spomeniku imen žrtev ni napisanih, prav tako naključnemu mimoidočemu morda sama po sebi tudi ne bi povedala veliko. Menim, da bi bil za spomin na žrtve in pravzaprav boljšo percepcijo celotnega dogajanja smiselno v bližini dodati kakšen zapis o tem. K temu lahko dodam, da spomenik morda danes izpade nekoliko izven fokusa, saj ga obdaja kar nekaj ostalih objektov, predvsem smerokazov.

Ob koncu bi želel podati nekoliko splošnejši pogled na spominjanje žrtev iz časa druge vojne. V številnih krajih sem kot moderator, pisec, deklamator, glasbenik in še kaj sodeloval na različnih slovenostih v počastitev žrtev

narodnoosvobodilnega boja. Menim, da te ponekod (ne povsod!) vse težje nagovarjajo splošnejšo in predvsem mlajšo javnost, saj se omejijo na neposredno povezane in že ozaveščene ljudi ter lokalne funkcionarje. Kot dandanašnji celotna družba deluje drugače, hitreje in manj navezano na kaj ali koga, tako bi se morale razvijati tudi obeležitve. Ne govorim o popuščanju dejanski vsebini in rokohitrskih revitalizacijah, temveč o tem, da se bo morala tudi forma nekoliko prilagoditi. Dolgometražne slovesnosti, dolgi in številni nagovori, preveč točk včasih vodijo v prenasičenost in nevablјivost, pogosto lahko tudi izgubimo stik s tem, česar bi se naj dejansko spominjali, saj je zmožnost pozornosti človeka danes bornejša kot nekdaj. Namesto tega priporočam, in tako skušam delovati tudi sam, da se v komemoracijski program vključi nekoliko manj naštetih elementov in da se zato vsako leto osvetli kak drug aspekt dogajanja ali vrednot, ki jih NOB predstavlja. Tako obeležitve ne bi izpadle preveč splošne, bile bi tudi bolj izvirne in nekoliko krajše.

Večkrat sem namreč ob prireditvah zaznal, da so obiskovalci bolj kot o tem, kaj jim želi slovesnost sporočiti, razmišljali, kdaj se bodo lahko presedli z žgočega sonca, iz vroče dvorane, ali o kakšnem delu neuradnega programa. Zaznal sem že tudi komentarje v stilu, da saj je bila prireditev "dobra, a dolga." Mislim, da to ni pravi učinek, ki bi ga želeli

**Spomenik žrtvam Štajerskega bataljona in Bračičeve brigade
na Sveti Heleni, Javorje**

doseči, da se nekdo le iz običaja prisiljuje v spremljanje dogodkov (s tem ne mislim le obeležb NOB) in si ga žrtve tudi ne zaslužijo. Ko pa percepcija postane splošno mišljena, torej, da so komemoracije nekaj, kar nas dolgočasi in ne nekaj, kar čutimo kot poklon preteklosti za našo sedanjost, potem začnejo nove generacije izgubljati stik z dediščino. In s tem s pomenom žrtev. In to je razlog, zakaj moramo razmišljati bližje novim rodovom.

Moji viri: Nadja Bevc, Florjan Potrata, Jože Artnak starejši in Jože Artnak mlajši, Ferdinand Frece – Nandek, Novi tednik.

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan Ljubljanski med 2. sv. vojno

1. Uvod

Projekt Vloga in položaj žrtve v slovenski družbi se osredotoča na preučevanje usod posameznikov in skupin, ki so bili tekom druge svetovne vojne izpostavljeni represiji, nasilju ali drugim oblikam trpljenja. V tem kontekstu je ključnega pomena vključitev in obravna dr. Jure Adlešiča (1884–1968), ki je bil župan oz. predsednik Ljubljane med leti 1935 in 1942, v obdobju, ki je zaznamovan z velikimi političnimi in družbenimi pretresi. Dr. Adlešič je pomembna zgodovinska osebnost zaradi svojega vodenja Ljubljane v času italijanske okupacije ter odločitev, ki jih je sprejemal v izjemno zahtevnih okoliščinah, kot tudi zaradi naprednih in inovativnih idejah, ter idealov. Vključitev njegove zgodbe v projekt omogoča boljše razumevanje političnih, etičnih in družbenih dilem, s katerimi so se soočali mestni voditelji med drugo svetovno vojno, kot tudi stiske in komplekse, ki jih zapuščina zgodovinskih oseb, pusti na sorodnike, kot tudi sorojake, ki so izgubili vzornika. Raziskava bo osvetlila Adlešičev vpliv na življenje prebivalcev Ljubljane, njegov odnos do okupacijskih oblasti, politične opozicije, socialnih problematik in morebitne posledice njegovih odločitev v širšem kontekstu slovenskega odporiškega gibanja ter poveljne obravnave. S tem želimo prispevati k celovitejšemu razumevanju zgodovine Ljubljane in Slovenije v tem ključnem obdobju, kot tudi nerazrešenih vprašanjih zapuščine

druge svetovne vojne in naslednjega režima, ki je povzročil zmedo in prizadetost sorodnikom, kot tudi sorojakom z njegova rojstnega kraja, ter širše okolice.

1.1 Potek raziskave

Za nalogo sem uporabil metodo analize primarnih in sekundarnih virov, ter metodo intervjuja. Nekaj literature sem pridobil od none Vesne, nato sem uporabil digitalno knjižnico, kjer sem brskal teme in relevantno literaturo na podlagi njegovega imena, ki predstavlja večino, nekaj literature sem dobil preko spleta v obliki bodisi spletnih strani, ter nazadnje sem obiskal NUK oz. Narodno univerzitetno knjižnico v Ljubljani, ki jo je dal zgraditi sam Jura. Slednja je bila imenitna izkušnja, ki je imela zaostren postopek prijave na način, da nisi mogel dokončati registracije oz. vpisa v knjižnico brez vrsto potrdil in dokumentov. Posebnost je, da je nekatera literatura dostopna zgolj tam recimo starejši zapisi ali članki, ki so na voljo zgolj s predhodno rezervacijo, kar razpoloži dano vsebino bodisi v veliki čitalnici bodisi v časopisni čitalnici. V časopisni čitalnici sem preživel svoj čas, ker sam nimam spodobne IKT tehnologije za prepis vsebine, ročno pisanje pa bi bilo mučno, saj so tam na voljo računalniki. Moram priznati da do tedaj, nisem imel tolikšnega strahospoštovanja do bibliotekarjev, ki so tvorili asortiment obsojajočih ogledov. Gre za zelo

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

zaprt sistem, ki ne dovoljuje uporabo USB ključkov, kar me preseneča, saj smo v srednji šoli na Vegovi že imeli programsko zaščito Deep freeze, ki je izbrisala morebitne spremembe, ki so se zgodile po vklopu oz. vzpostavitve privzetega stanja. Ravno tako me je presenetilo dejstvo, da so tudi nekatere elektronske vsebine bile na voljo zgolj v NUK. Če temu dejstvu namenimo logičen premislek bomo videli, da NUK financira davkoplačevalski denar in da ni razloga, zakaj bi morala biti nekatera vsebina dostopna zgolj tam, če je že v elektronski obliki in bi lahko bila prosto dostopna.

2. Življenjepis



Photo with
Copyright

Slika 1: dr. Juro Adlešič (1935)
Vir: Digitalna knjižnica Univerze v Ljubljani

Juro Adlešič, po domače Tojagin Jura, se je rodil 7. maja leta 1884 v Adlešičih, leta 1904 je diplomiral na klasični gimnaziji, nato nadaljeval študij v Pragi in na Dunaju, kjer se je tudi ukvarjal s publicistično dejavnostjo in prispevki v katoliških glasilih. Leta 1913 je aktivno sodeloval na slovensko-hrvaškem katoliškem shodu, ki je bil v Ljubljani, kjer je tudi opozarjal na nevarnosti emigracije v ZDA. Kljub temu, da je politično nasprotoval tej odločitvi je ni zatiral in si je kot pravnik prizadeval za izboljšanje organizacije izseljevanja (Drnovšek, str. 832, 2010). Poklicno pot je pričel kot odvetniški pripravnik v Trstu in leta 1918 v Ljubljani odprl odvetniško pisarno. Poleg se je ukvarjal s študijem gospodarskih in političnih vprašanj.

Privlačila ga je tudi kulturna dediščina, zato je napisal narodopisno delo *Belokrajina*, ki pa je ostalo zgolj v rokopisu. V Orlovski zvezi (telesnovzgojna organizacija) je bil podpredsednik, takrat so, med drugim, gradili Bežigranski stadion. Bil je predsednik Družbe sv. Rafaela v Ljubljani, to je bila cerkvena organizacija za pomoč izseljencem. Funkcijo ljubljanskega župana je pričel opravljati leta 1935, takrat imenovano kot predsednik ljubljanske občine. Do takrat je Ljubljana veljala za »liberalno utrdbo« in je bila v izredno slabem finančnem stanju, kar je Jurova uprava tudi popravila. Takrat je bila Ljubljana najbolj zadolženo mesto v državi. Med prvimi nalogami je bila urbanizacija »velike« Ljubljane. Ob

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

pričetku spopadov na naših mejah, v času druge svetovne vojne, je Juro preko radija pozival prebivalce, naj verjamejo v vojsko, da poslovanje ostane neprekinjeno, pozval obveznike pasivne zaščite k izpolnjevanju odredb, ter tudi hišne zaščite. Ljudje so morali pospraviti svoja podstrešja, urediti zaklonišča, namestiti orodja in izpolnjevati vsa dana navodila. Najpomembnejša je bila zatemnitev objektov, kako pa ne razberem iz konteksta. Pozval je k ohranitvi mirne krvi in da naj ne verjamejo in širijo vznemirljivih novic. Govoril je, da morajo biti Ljubljanci velika družina in da je za njih priskrbljena hrana (Trgovski list, str. 4, 1941). Predaja ključa je stekala skladno z vojnim pravom, kjer je Italijanom na Viču izročil mestne ključke. »S predstavniki okupatorja je želel sodelovati skladno z določbami mednarodnega okupacijskega prava, zato ni hotel dati pristanka za postavitve italijanskega podžupana.« Ko je ugotovil, da ne more biti več koristen kot župan je večkrat prosil za razrešitev. Nadomestil ga Leon Rupnik. Malo po likvidaciji Marka Natlačena se je Juro Adlešič umaknil v italijansko mesto Meran (Čepič et al., str. 211, 2018). Po vojni se ni vrnil v domovino, njegova žena Vera Adlešič Popovič, ki je bila operna pevka, predavateljica govorne tehnike in dikcije na Akademiji za igralsko umetnost, je z Juro ves čas ohranjala stike po njegovi izselitvi. Opozorila ga je pred vračanjem, češ da ga obravnavajo kot kolaboranta in da mu grozi zaporna kazen, v kolikor bi se vrnil. Hkrati je tudi pozivala oblasti

k ponovni obravnavi in jih seznanjala z njegovim delovanjem, ki je imelo pozitivne učinke. Predsedstvu slovenske vlade je naslovila obsežno pismo v katerem je navedla, da je prevzemal pravde revnih strank, da se je kot župan zavzemal za socialno šibkejši sloj, da je med delom zagovarjal tudi komuniste in da ni med vojno ničesar storil, kar bi se lahko razumelo kot vojni zločin. 16. marca 1946 je bil Juro v odsotnosti obsojen na odvzem svobode, eno leto prisilnega dela in izgubo državljskih pravic za dobo petih let, ter na zaplenbo celotnega premoženja. Kot izdajalstvo mu ni bilo očitano politični delikt, ampak gospodarsko sodelovanje z okupatorjem, ki naj bi ga storil kot član upravnega odbora tovarne Saturnus. Vrhovno sodišče Ljudske republike Slovenije je 15. aprila 1946 to kazen omililo, Juro se je že med vojno odselil v ZDA, kjer je bil nadzornik delavcev na posestvu Belokranjke, tam ga nadzira UDBA. Šele tri leta pred smrtjo mu je bil zagotovljen povratek v domovino brez posledic. Domača tajna služba ga je ves čas spremljala na kar je ugotovila, da je politično nedejaven in ne predstavlja nikakršne nevarnosti za državo. Kot lastnik nepremičnin in podjetij je bil nekoč eden premožnejših Slovencev, ob vrnitvi v Slovenijo je bil brez sredstev za življenje. 29. septembra 1968 je umrl v rodni Adlešiči, tam je preživel zadnja leta (Čepič et al., str. 211, 2018).

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

3. Dosežki, zapuščina in napredne ideje

Prvo žensko zavetišče (azil) – Delavski dom, ki stoji nasproti hotela Lev in na vogalu Gosposvetske ulice, je bil sprva zgrajen leta 1933. Ta zgradba je veljala za najbolj radikalno funkcionalistično stavbo arhitekta Vladimirja Mušiča. V prvotnem traktu je bila javna kuhinja, ki je veljala za najcenejšo restavracijo v Ljubljani, namenjena je bila revežem in študentom. V času županovanja Jure, pa so to jedilnico povečali, ter leta 1938 zgradili novo krilo ob takratni Bleiweisovi cesti, ki je bilo obrnjeno proti Tivoliju. Ravno tam je delovalo žensko zavetišče oz. azil, v tistem času je bila to prva tovrstna ustanova v Jugoslaviji. Za projekt so si pri Javni borzi sposodili 1.700.000 dinarjev, kar je omogočilo sodobno opremljenost. Promet v jedilnici je tako narastel z 300 na 800 porcij na dan. Pred tem so za to ustanovo skrbeli mestni uradniki, ki so bili čedno nagrajeni, z Juro pa so to prevzeli mestni svetniki, ki so svoje delo opravljali brezplačno in nesebično. Kot pravi sam, mu je to narekovala ljubezen do bližnjega. Premišljeno je bilo nameščeno zavetišče za ženske, saj so namenoma širili tivolski park za pridobitev čim večjih in prijaznejših otroških igrišč, ter prvi resnični mestni narodni park v Jugoslaviji (Stare fotografije in razglednice Ljubljane, 2014; Kuhar, A., 1938; Adlešič, 1938).

Photo with Copyright

Slika 2: Delavski dom in ženski azil (1938)
Vir: Alojzij Kuhar

Kot komentira prof. dr. Vesna Leskošek iz Fakultete za socialno delo, se je termin zavetišče običajno nanašal na azil, torej brezplačna prenočišča za določeno populacijo ljudi, v tem primeru ženske z otroki. Ni verjetno, da je to bilo zatočišče za ženske, ki so doživljale nasilje, saj se o tem pred vojno sploh ni govorilo.

V vsakem primeru pa je to bila prva ustanove te vrste v vsej državi, saj je nudila zatočišče ženskam z otroki, ki so bili iz različnih razlogov brez stalnega doma.

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

Skrb za delavski razred – Sicer se je posluževal, kot sam pravi ostrih varčevalnih ukrepov, je bil uvideven do primerne standarda življenja, saj ni pustil znižati plač pod spodobnim nivojem. »Ko smo tako naglo in srečno uredili najtežja gospodarska vprašanja, smo takoj mislili tudi na najnujnejše potrebe našega delavstva.« (Adlešič, str. 249, 1938). Pred upravo Adlešiča občina ni imela pripravnih zemljišč za socialne ustanove, ki so nujno kričale po ustanovitvi, ureditvi in povečavi. Ker je bil uvideven do prebivalcev je želel dobiti zemljišča, proč od mestnega prometa in šuma, zato je kupil 38 hektarjev v Bokalcah, ki so bila namenjena za izgradnjo novih socialnih ustanov za meščanske in revnejše sloje. V tipičnem krščanskem slogu je dejal »Temeljev novim mestnim zavetiščem pa ne bomo polagali s slavnostmi in ne bomo vzdavali pergamentnih listin ter govorili o milijonskih darilih, kakor leta 1931, ko ni bilo nikjer denarja in so imeli ter zapustili samo prekrasni ogelni kamen!«. Zemljišča je kupoval na javnih dražbah, da so bile najbolj ugodne (Adlešič, str. 250, 1938).

Izgradnja pokopališče Žale – Takrat je veljala zasnova Žal, katerih arhitekt je bil Jože Plečnik, za edinstveno v zgodovino in na vsem svetu, saj umrli ne bi bili drug poleg drugega, temveč bi imeli posamezne lepe kapelice. To je pritegnilo pozornost inozemstva, ki je naprosilo za načrte. To je bilo financirano in opravljeno na način, da je bilo izvedeno v celoti znotraj Mestnega

pogrebnega zavoda, da so razbremenili davkoplačevalce. Pred Adlešičevo administracijo je Mestni pogrebni zavod imel neplačanih računov za 400.000 dinarjev, po dveh letih njegovega delovanja, pa je dosegla 100.000 dinarjev prebitka, kot tudi 450.000 dinarjev poslovne rezerve. To jim je omogočilo odplačevanje vseh sprotne anuitet za novo posojilo 2 milijona dinarjev, kar je omogočilo cenejše poslovanje s fizičnimi osebami (Adlešič, str. 249, 1938).

Photo with
Copyright

Slika 3: Žale (1938)
Vir: Žale javno podjetje d.o.o.

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

Odkup zemljišč Ljubljanskega gradu & Plečnikove sanje – Do tedaj mestna občina Ljubljana ni imela v lasti zemljišč na kateri je Ljubljanski grad. Uprava Jure Adlešiča je bila prva, ki jih je pridobila in je tudi zagotovila, da lahko grad postane »krona Ljubljane in vse Slovenije, slovenska akropola!«, kot si je to želel Jože Plečnik (Adlešič, str. 250, 1938).

Ustanovitev Vrhovnega socialnega sveta – je bil ustanovljen v času predsedovanja Jure, kar je omogočilo vsem organizacijam, katerih poslanstvo je bilo razreševanje socialnih nalog, sodelovanje pri reševanju mestnih socialnih problemov. Poleg tega so izvedli obširno anketo za stanovanjske razmere, kjer so odkrili obupno stanje v revnejših predelih. Izpostavil je, da je temelj socialne rešitve zdravo stanovanje. Predsedstvo je skupaj s posebno komisijo odkrivalo razmere na podstrešnih in kletnih stanovanjih, z vidika naprednosti je pomembno, da je vedel že takrat, da to povzroča bolezni telesa in duše. Omembe vredno je, da ta povezava telesa in uma. Takrat so potrebovali vsaj 200 delavskih stanovanj, zato so naslednje leto že oddali 48 novih stanovanj delavskim družinam, ter zgradili zavetišče, čigar namen ni poznan (Adlešič, str. 250, 1938). Mestna uprava je pod njem postala učinkovitejša in cenejša, v svoje roke pa je prevzela skrb za reševanje socialnih vprašanj in za ta namen znatno povečala sredstva (Čepič et al., str. 210, 2018).

Reševanje brezposelnosti – Kot je že trdil kitajski filozof Laodzi: » Daj človeku ribo in bo nahranjen za en dan. Nauči ga loviti ribe in bo nahranjen za celo življenje.« Tega se je Jura zavedal, saj za razliko od prejšnjih uprav, ki so dejale zgolj podporo v obliki gotovine, kar je odvadilo ljudi od dela, ter privedlo posameznike na kriva pota, zaradi lahkega dobička, se je odločil jim dati delo. Te ljudje so opravljali javna dela, kot so urejali in delali sprehajališča, gradili ceste, kanale idr. tako so se izognili delomržnje. Delavci so bili bolj zadovoljni, saj prejemkov niso več občutili kot zgolj poniževalno miloščino, temveč kot pravi zaslužek, ki je bil pošteno pridobljen. Zdravnikov niso več pošiljali bolnikom na smrtni postelji, ampak k zdravim someščanom, ki se branijo pred boleznijo. V tem oziru je poudaril, da ne bodo več zgolj kurativni, ampak preventivni (Adlešič, str. 250, 1938).

Odprava beračenja mladoletnih in omejitev beračenja starejših – »Zdrava stanovanja, skrb za mladino, delo in pa boj proti postopanju in beračenju so glavno naše orožje proti socialnim boleznim.« , je v poročilu zapisal Juro Adlešič. Pred tem so berače preganjali s tablicami, sedaj pa so jih zajezili s kruhom, toplo sobo in snažno posteljo. ustanovili so zavod, ki je brezplačno oddajal domove v stari Cukrarni. Meščane je tudi pozval, naj ne dajejo beračem potuhe, saj je obilja dela za vse in da se zgolj tako lahko popolnoma odpravi beračništvo (Adlešič, str. 250, 1938).

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

Izgradnja otroških zavetišč in šolskih kuhinj – našli so 180 otrok v treh slabo vzdrževanih zavetiščih, ki so jih preuredili in otroke vpisali v šole. Ustanovili so še dve zavetišči, ena za Bežigradom in ena v Mostah, takrat je bilo 300 otrok v petih zavetiščih. Šesto zavetišče se je gradilo v Trnovem, kar v fiktivnem smislu pomeni, da je podvojil število zavetišč, kot tudi uredil prejšnje razpadajoče. Odprli so 14 šolskih kuhinj za lačne otroke, ki so prej morali hoditi tešč v šolo. Od tedaj se je znatno izboljšal obisk pouka, učni uspeh, ter zdravje otrok. Socialni urad je dobil zaščitno sestro, ki je pregledovala otroke v zavetiščih. Zaradi njenega uspeha, se je kasneje pomnožilo število delavnih mest. Ker je bilo vse več oskrbovancev so odprli še eno ubožnico na Bokalcu. Ustanovili so tudi poseben zavod za osamele občane, ki je bila namenjena tistim, ki niso imeli nikogar, da bi jih oskrboval (Adlešič, str. 251-252, 1938).

Otvoritev muzeja stanovanjske kulture – Prvi tip tovrstnega muzeja v celotni Jugoslaviji, ki je užival hvale tudi od tujih strokovnjakov (Adlešič, str. 252, 1938).

Prvi post strankarski funkcionar – Uspešnosti njegovega županovanja so sicer botrovale naklonjene politične in makroekonomske okoliščine, kljub temu pa mu niso niti njegovi politični nasprotniki odrekli osebnih zaslug. Vladimir Ravnihar, njegov predhodnik, ga je označil za »do vseh nezaupljivega vase zaprtega

čudaka«, vselej je cenil njegovo vestnost in marljivost. Poročevalec povojne jugoslovanske politične policije je priznal, da je Adlešič svoje sodelavce izbiral na podlagi sposobnosti in ne po politični pripadnosti (Čepič et al., str. 211, 2018).

Ker ta izraz ni pri nas uveljavljen in nima definicije, ga prevajam iz angleščine in sicer: Post strankarstvo je pristop ali miselnost, ki presega tradicionalne politične delitve (na primer levo proti desno, liberalno proti konservativno). Nekdo, ki je post strankarski, se bolj osredotoča na sodelovanje, praktične rešitve in skupne vrednote, kot pa na strogo sledenje ideologije ene same politične stranke. To daje prednost enotnosti pred delitvijo, postavlja reševanje problemov pred strankarsko zvestobo in spodbuja sodelovanje med strankami. Gre za iskanje skupnih točk in preseganje miselnosti »mi proti njim«.

Prva zmaga civilne iniciative nad mednarodno korporacijo v Sloveniji - Avtorji radija Odeon (2024) omenjajo Jura pri čebelarški pravdi, ki je leta 1920 prvič v zgodovini veljala za zmago civilne iniciative nad mednarodno korporacijo v Sloveniji. Šlo je za primer čebel iz Litije, ki so množično umirale zaradi topilnice, ki je bila pomembna za vojaško delovanje.

Najstarejši slovenski zvočni posnetek - Leta 1914 je s fonografom posnel ljudske pevce v

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

Adlešičih in Preloki, to delo je prekinila prva svetovna vojna, od tega je ostalo 19 valjev, ki so v hrambi pri ZRC SAZU in veljajo za najstarejše posnetke na ozemlju Slovenije (Čepič et al., str. 210, 2018).

Zametek Prešernove nagrade & ustanovitev Plečnikove nagrade - Februarja 1939 je prvič MOL podeljevala zameetek Prešernove nagrade, leta 1940 je ustanovil Plečnikovo nagrado. Pod njegovim vodstvom je mestna uprava postala učinkovitejša in cenejša, prvič se ukvarja tudi s socialnimi problemi in v ta namen znatno poveča sredstva. Niti njegovi politični nasprotniki mu niso odrekli zaslug, Vladimir Ravnihar ga je označil kot »do vseh nezaupljivega vase zaprtega čudaka«, a je cenil njegovo marljivost in vestnost (Čepič et al., str. 210, 2018).

Protooblika svarjenja pred begom možganov - Juro je tudi opozarjal, na svoj način, pred begom možganov, zlasti na primeru Plečnika, ki so ga tuji vladarji neprestano želeli izkoristiti za usluge. Menil je, da je tuje občestvo večjega značaja, kot domače, zato ga je imenoval za častnega člana Ljubljane, ter poda predlog za Plečnikovo nagrado (Adlešič, str. 226 – 227, 1939).

Uvedba izseljeniškega fonda in izseljeniška problematika - Ko je opravljal funkcijo župana je leta 1938 obiskal slovenske izseljence v

Združenih državah Amerike. Ko je na oblast prišel režim Jugoslovanske radikalne zajednice oz. JRZ, je postal član banskega sveta od leta 1936 do 1941. Takrat so Ljubljano zastopali štirje člani, med njimi je bil Juro. Svet se je ukvarjal z različnimi problematiki med njimi so bile s področja gospodarstva, socialnega in kulturnega razvoja občin, teme so bile določene s pravilnikom obravnave. Člani so se ukvarjali z zmanjševanjem brezposelnosti v banovini, organizacije javnih del v času velike gospodarske krize, ter skrb za izseljence, ki se vračajo iz evropskih držav in begunce iz Primorske in Koroške. Juro je bil na tem področju med prvimi in vodilnimi pri ureditvi izseljenškega fonda in izseljeniške problematike. Jura se spominjamo na način, da se je pereče ukvarjal s socialnimi vprašanji, vključno z priseljenci in izseljenci, kljub temu se je prvenstveno ukvarjal s problemi Ljubljane. Slovensko izseljenstvo je tedaj v tujini izgubljalo socialne pravice, zato so se vračali bodisi prisilno bodisi prostovoljno v svojo domovino, ki pa ni imela razpoložljivih sredstev, saj je bila v hudi gospodarski krizi (Drnovšek, str. 832, 2010).

Botrovanje drugi bojni ladji jugoslovanske vojske & hrepenenje Slovencev po morju - Avtorji radija Odeon (2024) dodajajo tudi, da je bil Juro, kot tudi soproga načelnika generalštaba Milana Nedića, boter druge bojne ladje jugoslovanske vojske z imenom Ljubljana.

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

Takrat je spregovoril o hrepenenju Slovencev po morju in da smo pomorski narod, takrat je bila obala del kraljevine Italije. Poleg tega je že skoraj obupanim gasilcem v Adlešičih kupil prvi brizgalni »ILO«.

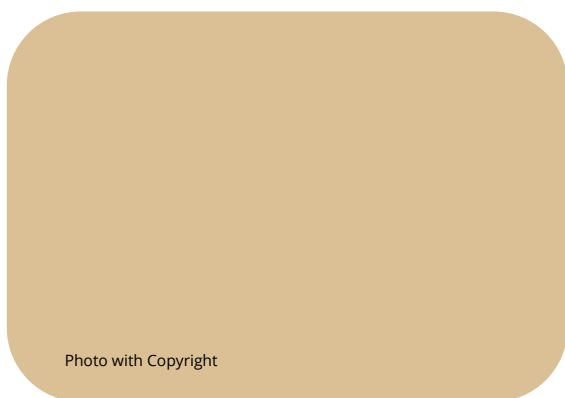


Photo with Copyright

Slika 4: Rušilec (1938)
Vir: Radio Odeon

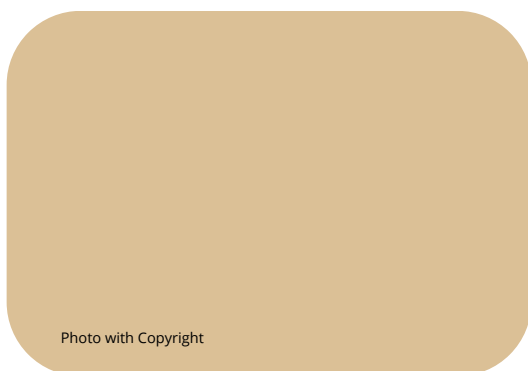
Skrb za starešino - V Času leta 1909 objavi prispevek Organizacija slovenskega izseljenstva, kjer je svaril pred slikanjem ZDA zgolj v lepi luči. Mislil je na belokranjske kmete, ki so zaradi lakote odšli v Ameriko. V svojem delu je citiral enega izmed izseljencev, ki pravi »Ko bi imel denarja za povrnitev takrat, ko sem prvič videl

amerikansko delo, - bi bil vse pustil in se takoj vrnil domov, rajši bi doma jedel črni kruh nego v Ameriki pečenko, vendar sila kola lomi. Zato je vsak poprijel za delo, saj mu ni preostalo drugega, kot delati ali poginiti.« Juro se je čudil koliko mladine odhaja preko Atlantika in je opozarjal na implikacije za starejše namreč, ko oče oženi sina, mu zapusti posestvo. Ta fant po nekaj tednih ali mesecih odide v Ameriko, da bo izplačal dolgove in če se mu tam dobro godi, pripelje še ženo v ZDA, posestvo pa zapusti v rokah drugih. Če so se starši pogodili za dosmrtno bivanje na posestvu, ki je propadalo, so bili prisiljeni v prodajo zemljišča ali posesti. Temu fantu se je dom odtujil in dom njemu, zato se vrne v ameriško tovarno. Ta proces prihajanja in odhajanja se je večkrat zgodil, kot je zapisal Juro, od 15. do 40. leta starosti (Drnovšek, str. 832, 2010).

Izgradnja znamenite mestne infrastrukture & socialna problematika - V prvih treh letih je zgradil bežigrajsko ljudsko šolo, odpravil najhujši dolg metropole, prvi v državi, ki je postavil žensko zavetišče in ženski azil z najsodobnejšo opremo, v delavskem domu pocenil in nagradil kapacitete za hranjenje najranljivejših, odprl znameniti park Navje, Žale, številna cenovno dostopna stanovanja za študente, zavetišča za otroke, otvoritev prvega stanovanjskega muzeja, narodno univerzitetno knjižnico NUK, tržnico idr. (Adlešič, str. 248 – 252, 1938). Poleg so bili zgrajeni še meščanska šola na Viču, otroški dom v Trnovem, otroško

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

zavetišče za Bežigradom, otvoritev nove kostnice pri Sv. Križu, izgradnja zaklonišč pred letalskimi napadi, prva tramvajska čakalnica, odpravili so grozeče smodnišnice iz Ljubljane, dopolnil je južni trg Kongresnega trga, , zgradil 114 cenejših stanovanj, odpravili so beračenje otrok in omejili beračenje odraslih. ter zgradili so dom za onemogle ob Bokalcu (Domoljub, str. 5, 1941).



Slika 5: Narodna univerzitetna knjižnica v Ljubljani
Vir: Architectuul

Promet – Rešil je velik poslovni riziko z družbo Siemens, ter se s pravniškim znanjem uprl že takrat veliki korporaciji, od nje brezplačno pridobil delnice in tako je občina Ljubljana postala lastnica Splošno maloželezniške družbe (SMD). Šele takrat je občina pričela sanirati SMD. SMD kot občinsko podjetje pa je zgradilo novo progo k Sv. Križu za pol manj denarja, kot

je bilo predvideno s Siemensom. Proga je bila za tramvajski promet velikega pomena, obnovili so vso dolensko progo, zgradili podaljšek do Rakovnika, zgradili dvojni tir na Tržaski cesti. Zaradi naraščajočega prometa je preuredil tramvajske vozove in dal izdelati 7 novih motornih voz (Adlešič, str. 248 – 252, 1938).

Prostor za razvoj mesta – Ker je ocenil, da je mesto izredno »revno« na zemljiščih, saj ni imelo niti prostora za magistrat, je Mestni svet kupoval zemljišča, ki danes potrjujejo dobro prostorsko zasnovu mesta:

- Kupil je Mahrovo hišo za nov magistrat
- Za potrebe socialnih zavodov je kupil 35 ha zemljišča na Bokalcu
- Kupili so Kollmanovo posestvo zaradi razširitve tivolskega parka
- Kupili so zemljišča na Ljubljanskem polju za širitev mesta in s katerega so morali odstraniti smodnišnice
- Kupil je zemljišča, kjer je stal grad, da se po zamisli Plečnika uredi grad kot »krasotna krona Ljubljane« (Adlešič, str. 248 – 252, 1938).

Vpliv na identiteto Vesne Fašink

»Juro Adlešič je bil brat moje stare mame Johane / Ivane Henigman, roj. Adlešič. O Juru Adlešiču je pripovedovala moja mama Ana Kavšek, roj. Henigman. Še posebej veliko takrat,

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

ko so številni sorodniki iz družine Tojaginih v denacionalizacijskem postopku dedovali premoženje odvzeto Juri Adlešiču. To je bilo po letu 1995. Takrat se je sorodstvo ponovno povezovalo in preverjalo, kaj o njem vedo in kako so stvari stale. Tem pripovedovanjem sem sledila delno tudi osebno. To, da je bil Juro takoj po vojni, leta 1945 in 1946 kazensko preverjan zaradi izročitve ključev mesta Ljubljane italijanskim okupatorjem, so sorodniki sprejemali z razumevanjem zlasti zaradi težkih posledic druge svetovne vojne, ki jih je utemeljeno šlo pripisati zgolj in samo okupatorjem in njihovim zaveznikom. V Jura pa so imeli popolno zaupanje, ker je bil velik dobrotnik in humanist in so bili prepričani, da nikomur ni mogel škodovati v smislu kakršne koli represije. Vedelo se je, da je z izročitvijo ključa mesta Ljubljane predvsem želel preprečiti žrtve in uničenje mestnega premoženja, ki ga je z izjemno visoko odgovornostjo ustvarjal več let pred tem in da je zahteval razrešitev z mesta župana večkrat in takoj, ko je okupator od njega zahteval imenovanje Italijana za podžupana. Vedelo se je, da je njegova žena Vera, petindvajset let mlajša od njega, partizanka in komunistka, povojni oblasti dokazovala njegovo neškodljivo ravnanje, oprto na mednarodno pravo in ki v nobenem primeru ni bilo nasprotovanje nastajajočemu upor proti okupatorju v Ljubljani. Med sorodniki se je govorilo, da so Jura precej let vabili, da se vrne v domovino in do česar je prišlo šele nekaj let pred njegovo smrtjo.«

»Sama sem njegovo karierno pot samo občudovala. Prehoditi že takrat, od 1884 do 1938, pot od preprostega in bistrega kmečkega fantiča do uspešnega študenta prava na Dunaju in v Pragi, do odvetnika, podjetnika in celo župana Ljubljane, je izjemna življenjska pot, saj je vse navedeno dosegel sam – s svojim trudom, vztrajnostjo, znanjem, sposobnostjo. Za njim so v domovini ostajali le uspehi in dejanja, ki so še danes vredna priznanja. Žal mu v preteklih desetletjih zgodovina ni znala dati primernega mesta in se je zaradi izročitve ključev mesta Ljubljane okupatorju ustavilo vsakršno raziskovanje njegovega dela in izobraževanje javnosti o njegovih prispevkih za Ljubljano in državo. Da je bil veren in "orel" je le odraz večine takratnega časa. Zato tega nisem nikoli problematizirala. Njegova dejanja pa ga uvrščajo med funkcionarje z visoko razvojno naravnostjo in pravičnostjo do vseh struktur prebivalstva in bi ga danes po dejanjih prej uvrščali na levico kot na desnico.«

»Juro Adlešič je precej specifična žrtev druge svetovne vojne, saj je ob enem samem dejanju - izročitvi ključev mesta okupatorju zbledelo vse njegovo odlično delo na čelu ljubljanske občine od 1935 do 1941. Nikoli ga nisem štela med podpornike ali zaveznike okupatorja, ker to ni bil. Od zavrnitve, da za podžupana mesta imenuje Italijana, se je dovolj močno profiliral proti okupatorju. Ta zavrnitev ni bila zgolj politična. Bilo je dejanje zavednega Slovence in bilo je konkretno dejanje upora proti

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

okupatorjevi moči in prisili. Po meni znanih podatkih se je Juro Adlešič takoj po razrešitvi 1942 umaknil v Italijo in od tam takoj v Ameriko. Tako v drugi svetovni vojni ni pripadal nobeni strani. Pripadal ni niti zmagovalcem niti poražencem. V Ameriki pa je živel zgolj življenje delavca na kmetiji Slovenke. Njegova usoda je tudi jasen izkaz, kako družbeno prezrt je še desetletja po vojni tudi izjemno velik karierni uspeh, če nisi izključno na zmagovalni strani vojne.«

»Zato je nauk njegovega življenja za celotno družbo še posebej močan: Soditi po dejanjih. Spoštovati razlike, če na škodljiv način ne posegajo v pravice drugih in jih razumeti. Ostati povezani kot narod.«

4. Vprašanje moje identitete

Juro je brat od moje praprababice. Njega sem si prisvojil, se osebno v smislu identitete in čustev navezal nanj, kar me je v veliki meri oblikovalo v človeka ki sem danes, zlasti z vidika altruizma in socialne pomoči. On je bil velik navdih, da je moja nona Vesna postala odvetnik, kot je bil on, ter tudi navdih za njen vstop v politične vode. Tudi ona je prenašala svoje sanje in navdih name, ter me skušala spodbuditi k politični in odvetniški karieri. Če še z biološkega vidika podkrepim, so se nekoč v plemenskih zvezah in kasneje v bolj razvitih družbah otroci, v kolikor so imeli to možnost, učili poklicnih spretnosti

pri svojih starših. Zame je Juro ideal, jaz bi si iskreno želel, da bi bilo še več ljudi takšnih, kot je bil on. Sedaj z odraščanjem, zorenjem in izobraževanjem pa vse bolj dojemam svet kot krivičnega, zlasti zaradi pečata kolaboranta, ki je popolnoma neupravičen. To v meni vzbuja frustracije, saj je z razveljavitvijo sodbe ipso facto bil po krivem obtožen kolaboranstva. Po njegovi obravnavi nisem popolnoma prepričan, če se obrestuje radodarnost, požrtvovalnost, altruizem idr. S neutemeljenim in neupravičenim pečatom kolaboranta so velikega človeka popolnoma razdedinili njegove zapuščine, še bolj pa so narod oropali pravega zgleda. V turbulentnih časih, ko vstaja paranoja ponovnega izbruha državljanske vojne, zaradi nerazrešenih ran in vprašanj iz preteklosti, so osebe kot Juro absolutno potrebne za vse. Kot konzervativec, naj bi bil proti migracijam, ženskam, komunistom, socialnim vprašanjem, elitist, nenapreden idr. on pa je bil popolno nasprotje. Bil je poročen s komunistko, pomagal je revnim, zastonj pravno pomagal komunistom, bil je prvi post strankarski funkcionar, torej ni diskriminiral na podlagi politične pripadnosti, ki še danes prekaša vse politike po svoji veličini, prvi azilni dom za ženske idr. kar vse podkrepi tezo, da je bil človek na prvem mestu humanitarec, ki si zasluži večjo prepoznavnost, ter bi v družbi lahko prispeval k večji stopnji kohezije, saj razvrednoti marsikatero arbitrarne stereotipe, ki povečujejo napetosti v družbi. Za mene so vsi te politiki, ki ravnavajo po principu deli in vladaj,

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

na čustveni ravni otroka, ki še ni prišel v adolescenco. Politika bi morala biti predstavništvo za vse ljudi in ne zgolj za volilno telo, na katerega se apelira z ugodnimi politikami, ter na kamerah obračunava, kot da so egoistični športniki oz. showmani, ki manipulirajo z državnimi strukturami na način in hoc signo vincas. Juro je bil v tem oziru gospod in vzornik. V meni je to vzbudilo nezaupanje v marsikateri državni sistem, bodisi politični bodisi izobraževalni bodisi kulturni. Pod viri imate članek gospoda Drnovška, ki je zaposlen na ZRC SAZU, torej najbolj odlikovani akademski instituciji, kjer naj bi bili zaposleni zgolj in samo najbolj akademsko dovršeni posamezniki, ki sveto trdi oz. implicira, da je pečat kolaboranta upravičen, brez nikakršne utemeljitve, čemur moje delo nasprotuje. Torej ta posameznik reproducira poenostavljeno in neresnično znanje na institucionalnem nivoju. Če pogledamo na spletno stran mestne občine Ljubljane vidimo pod rubriko župani, da je za vsakega nekdanjega župana nekaj napisano. Zoran Janković ima najbolj obširen in izpiljen opis, predvsem z ne relevantnimi vsebinami, kot so njegova zasebna podjetniška odlikovanja idr. kar daje vtis, kot da je on najbolj uspešen vseh časov. Pri njem utemeljeno glede na Jura Adlešiča opozorim na aktualno njegovo javno podporo diktature in srbske separatistične sile, ki pa zanj nima prav nobene posledice. Takoj za njem po širini opisa je Danica Simšič, ki ima tudi čeden opis, njihovi predhodniki pa so zelo skromno opisani. Vprašanje je koliko dobrega je

Juro še storil pa je ostalo neopaženo, saj se ni bahal s dobrim delom, kar je v skladu s katoliškimi prepričanji. Sedaj upam, da bo doživel renome, kot ga je doživel Plečnik s njegovo pomočjo, ter ponovno obravnavo v javnomnenjski luči, ter tudi služil za strpnost in navdih vsem. Predlagam ustanovitev Adlešičeve nagrado za politične funkcionarje, ki prispevajo k družbeni koheziji s post strankarskim ravnanjem.

5. Viri

Adlešič, J. (1939). Arhitekt Jože Plečnik: častni član mesta Ljubljane. *Kronika slovenskih mest*, 6(4), str. 226-227. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-WT0I5TAD>

Adlešič, J. (1938). Tri leta dela za Ljubljano. *Kronika slovenskih mest*, 5(4), str. 248-252. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-9LDMSS8>

Čepič, Z., Čuček, F., Fortuna, S., Gašparič, J., Hadalin, J., Jeraj, M., Karlovšek, I., Košir, M., Marušič, B., Melik, J., Pečenko, S., Razdrih, A., Babič, A. in Završek, R. (2018). *Slavni slovenski pravdarji*. Umetniški kabinet Primož Premzl.

(d.b.). (1941). Govor ljubljanskega župana po radiu. *Trgovski list: Časopis za trgovino, industrijo, obrt in denarništvo*, 24(40), str. 1-4. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-HPDGY9LP>

Vloga žrtve – Juro Adlešič, župan ljubljanski med 2. sv. vojno

(d.b.). (1941). Petletnica uspešnega dela.
Domoljub: slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo, 54(3), str. 5. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-OSN64Y38>

Drnovšek, M. (2010). Belokranjec Juro Adlešič in slovensko izseljenstvo. *Kronika*, 58(3), str. 831-846.

Alojzij Kuhar (1938). Ljubljana: Delavski dom.
<https://plus.cobiss.net/cobiss/ul/sl/bib/13749556>

Ljudje ob Kolpi: dr. Juro Adlešič. (2024, 29. september). *Radio Odeon* <https://www.radio-odeon.com/novice/ljudje-ob-kolpi-dr-juro-adlesic-2/>

Stare fotografije in razglednice Ljubljane. (2014, 15. februar). [*Delavski dom. Leta 1938 so zgradili krilo ob takratni Bleiweisovi cesti (s profilom, obrnjenim proti Tivoliju). Poglavitni pečat ji je dal arhitekt Vladimir Mušič. To je bila njegova najbolj radikalna funkcionalistična stavba. Povišan konkavni vogalni del je na moderen način ...*] [Osebna stran]. Facebook.
<https://www.facebook.com/ljubljana.nekoc/posts/delavski-dom-leta-1938-so-zgradili-krilo-ob-takratni-bleiweisovi-cesti-s-profilo/535080203274351/>

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitza na kolektivni spomin sodobnih generacij

UVOD

Izkušnje, ki so jih preživele posamezne žrtve med drugo svetovno vojno, še danes oblikujejo osebne in družinske identitete. Zgodba moje prababice, Marije Drimel (rojene Blaško), ki je preživela Auschwitz kot politična zapornica, predstavlja del naše družinske dediščine. Njena izkušnja zajema izjemno trpljenje in obenem odpira vprašanja o tem, kako se je njena identiteta žrtve prenašala med generacijami, ki niso neposredno izkusile druge svetovne vojne. Način, kako v naši družini dojemamo in intepretiramo njene izkušnje, prav tako ponuja vpogled v širše družbeno ohranjanje zgodovinskega spomina in njegovega vpliva na razumevanje identitete žrtve danes. Spomini, ki jih imajo družinski člani kot del neke skupine, ki ji pripadajo, oblikujejo koncept kolektivnega spomina, ki presega formalno zgodovino in pogosto postane ključni del identitete te družine (Roediger, 2021, str. 1288). V tem raziskovalnem delu si zato postavim naslednjo hipotezo: »Družinska izkušnja preživele žrtve druge svetovne vojne ter medgeneracijski prenos spomina le-te je velikega pomena tudi za potomce, ki z vojno niso imeli neposrednega stika«. Glede na hipotezo želim raziskati, kako najmlajša generacija v moji družini razumeva izkušnjo prababice in njeno identiteto kot žrtve druge svetovne vojne ter kako to vpliva na kolektivni spomin naše družine o njeni izkušnji. Gre torej za raziskovanje razumevanja identitete žrtve z vplivom družinske zgodbe na

širši kolektivni spomin in identiteto njenih potomcev. Gre za pomembno tematiko raziskovanja, saj spomin na drugo svetovno vojno in njene žrtve ostaja pomemben tudi danes kot dejavnik oblikovanja družbenih in političnih razprav – družbeni in politični diskurzi tudi ogrožajo razumevanje zgodovine žrtv druge svetovne vojne. Po drugi strani, pa je ohranjanje spomina na pretekle travme vse večji izziv, saj sodobne generacije nimajo neposredne povezave z dogodki, pa tudi z žrtvami v večini primerov ne, saj so že preminuli. V tem kontekstu ima preučevanje družinskih kolektivnih spominov ključno vlogo pri razkrivanju, kako družinske zgodbe prispevajo k ohranjanju zgodovinskega spomina in h krepitvi zavedanja o vlogi žrtve. Tukaj lahko poudarimo tudi vlogo, ki jo igrajo vojni spomeniki na ohranjanje in prenos spomina na splošno v širši družbi. Spomeniki namreč še dolgo po tem, ko vojne žrtve preminejo, igrajo pomembno vlogo pri spominanju nanje in na dogodke vojne (Barnes in Newton, 2018, str. 3 – 4).

METODOLOŠKI NAČRT

To raziskovalno delo bo izvedeno v dveh delih. Prvi del raziskave bom namenila rekonstrukciji zgodbe moje prababice, Marije Drimel, skozi analizo njenega ohranjenega dnevnika iz tistega časa, ki ga hranimo v družinski zasebni zbirki. Drugi del raziskave pa bo namenjen temu, kako

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitz na kolektivni spomin sodobnih generacij

sodobni potomci, ki niso izkusili vojne, razumevajo in interpretirajo njeno izkušnjo kot del kolektivnega spomina ter njen vpliv na osebno identiteto. V prvem delu bom tako uporabila kvalitativno analizo dnevnika preživele in sekundarnih virov. Na podlagi njenih zapisov, spominov, ki jih je delila z mano preden je preminula ter ostalih virov o Auschwitzu in drugi svetovni vojni bom zapisala njeno zgodbo ter tako zastavila temelj za razumevanje drugega dela te raziskave. V drugem delu bom izvedla anketo med družinskimi člani, pri čemer bodo sodelovali predstavniki tretje generacije potomcev. Anketa bo vsebovala vprašanja o dojemanju zgodbe, o ohranjanju spomina ter njegovega vpliva na identiteto. Oba dela raziskave bosta zagotovila temelj za ovrednotenje zastavljene hipoteze.

TEORETIČNO IZHODIŠČE

KOLEKTIVNI SPOMIN IN MEDGENERACIJSKA TRAVMA

Kolektivni spomin je skupinski spomin na pretekle dogodke, ki oblikuje sodobne percepcije in vedenje skupin. Družinski spomin je ena izmed oblik kolektivnega, ki se prenaša skozi generacije in se oblikuje z vsakodnevnimi socialnimi interakcijami ter skupinskimi narativi (Halbwachs, 1992, v Pohn-Laguass, 2021, str. 181 – 183). Gre za zbirko znanja, za to, kar vemo – za splošno znanje o preteklosti neke skupine (Roediger, 2021, str. 1389). Preko družinskega

dialoga se tako prenašajo skupne izkušnje in vrednote, kar omogoča medgeneracijski prenos spomina (Halbwachs, 1992, v Pohn-Laguass, 2021, str. 181 – 183). Roediger v svojem članku »Three Facets of Collective Memory« opozarja, da se zbirka znanja skozi generacije lahko spreminja – ne gre za statičen spomin oziroma znanje (Roediger, 2021, str. 1398). Predvsem v družinskih okoljih z interakcijo in komunikacijo pridobivamo znanje o nekih dejstvih in načinih razmišljanja o teh dejstvih. Tako lahko razlagamo in se spominjamo preteklih dogodkov (Erl, 2011, str. 305). Kolektivni spomin ima velik pomen za oblikovanje individualnega. Konkretni kolektivni spomini namreč postanejo pomembni v vsakdanjem življenju posameznika. Dejstvo, da družine žrtv nimajo dostopa do alternativnega kolektivnega spomina, ki bi kazal na drugačno zgodbo, je ključnega pomena za medgeneracijski spomin – gre torej za prepletenost kolektivnega, individualnega in medgeneracijskega spomina (Pohn-Laguass, 2021, str. 180). Pri družinah z žrtvijo nacističnega delovanja gre za zavedanje o zgodovinskemu kontekstu nacizma in priznavanje odporniških dejavnosti družinskih članov proti nacizmu (Pohn-Laguass, 2021, str. 191). Raziskovanje tega kolektivnega spomina ponuja vpogled v to, kako se različne skupine spominjajo svoje zgodovine oziroma dogajanja, ki se je zgodilo preden so bili živi, ter, kaj pomeni le-ta za njihov pogled na širši kontekst tega dogajanja (Roediger, 2021). Med generacijami pa se prenaša več lahko več kot le

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitza na kolektivni spomin sodobnih generacij

spomin. Negativne posledice vojne travme niso omejene na preživelo žrtev, ampak se lahko prenesejo tudi na bližnje (Solomon in Zerach, 2020, str. 67). Glede medgeneracijskega prenosa spominov pa je prenos spominov druge svetovne vojne pogost na srednjo generacijo, redkeje pa tudi najmlajšo, kar vodi do izgube medgeneracijskega spomina. To lahko pojasnimo z dejstvom, da je bil vpliv dogodka, ki ga je preživela najstarejša generacija, izrazitejši pri srednji generaciji v primerjavi z najmlajšo (Gu, Tse in Brown, 2019, str. 10).

EMPIRIČNI DEL

SLOVENSKI INTERNIRANCI V AUSCHWITZU

Nacisti so zatirali vse politične nasprotnike, da bi zagotovili skladnost s svojim režimom. Med drugo svetovno vojno je bilo v Auschwitz odpeljanih nekje 2300 Slovencev, ki so skupaj z ostalimi prebivalci Jugoslavije predstavljali eno izmed večjih etničnih skupin zapornikov v taborišču (Večer, 2021; Auschwitz, b. d.). Večinoma jih je bilo tja poslanih zaradi svoje uporniške dejavnosti, ali pa zaradi sorodstvenih vezi s partizani in talci. V letu 1942 je bilo na Štajerskem nacistično nasilje najhujše – veliko političnih talcev so ubili v Sloveniji (število umorjenih v Starem piskru šteje okoli 866 ljudi). Njihove sorodnike pa so poslali v delovna taborišča, največji transport Slovencev v Auschwitz, tj. 451 oseb, je potekal 10. avgusta

1942 iz Celja (ibidem). Politični zaporniki so v taboriščih opravljali težko delo z namenom prevzgojitve. Razmere v Auschwitzu so bile grozovite, številni zaporniki so stradali, trpeli v izredno ne higienskih razmerah, bili podrejeni mučenju itd (Auschwitz, b. d.).

OKUPACIJA ROGAŠKE SLATINE

Podobna usoda je pretela Mariji in njeni družini. Marija je s svojima staršema, Robertom in Štefanijo Blaško, na začetku štiridesetih let dvajsetega stoletja živela v Rogaški Slatini in delala v Steklani Rogaška. Tam so bili nekaj časa, preden so nacisti Rogaško Slatino okupirali v aprilu leta 1941 (Daniel Siter, 2022, str. 41 – 43). Leto dni in nekaj mesecev kasneje, 7. julija 1942, so Marijo zajeli kot politično zapornico in odpeljali v zapor Stari pisker v Celju – njen oče je namreč bil aktiven komunist, sama pa je donirala denar namenu. Usoda je bila podobna tudi za ostale narodno zavedne Slovence na tem območju (Stari pisker, b. d.; ZZB NOB, 2023). V slatinski steklarni je namreč, v sodelovanju z Borisom Kidričem, delovala močna revolucionarna dejavnost – najprej za pravice delavskega razreda in nato proti okupatorju (Geopedia, n. d.). S tem, ko so steklarske komuniste izdali, se je začelo njeno in mamino »prekletstvo«, ki je trajalo nekaj več kot tri leta, od 7. julija 1942 do 30. julija 1945. Potek le-tega je v času pripora zabeležila v svojem dnevniku.

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitza na kolektivni spomin sodobnih generacij

STARI PISKER IN GRAD BORL

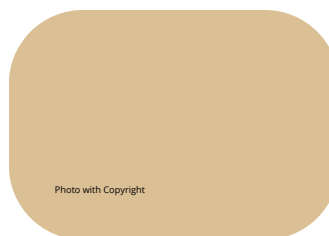


Slika : Uvodna stran dnevnika Marije Drimel. Vir: Zasebna zbirka. Sken: Daniel Siter.

Stari pisker je bil zapor v Celju, ki so ga nacisti uporabljali za zapiranje in usmrnitev pripadnikov narodnoosvobodilnega boja ter ostalih, ki so se borili proti nemškim silam. V času zasedbe so nemške sile v Starem piskru usmrtili 374 talcev (Stari pisker, b. d.). Tam so usmrtili tudi Marijinega očeta, ona pa je bila podvržena zasliševanju in mučenju živcev, kot je zapisala v svojem dnevniku. 21. julija so jih zaradi prenatrpanosti premestili iz Starega piskra v Ankenstein oz. grad Borl, ki je za Marijo, kot tudi za mnoge ostale ujetnike, postal zadnja postaja pred izgonom v nemška koncentracijska taborišča (ZZB NOB, 2023). Grad so namreč leto prej zasedli Nemci in ga uporabljali kot prehodno zbirno taborišče, predvsem za tiste, ki so jih določili za izselitev iz Štajerske. V tej

funkciji je grad deloval do marca 1943 (Kamra, 2015). Dan po premestitvi, 22. julija, je njen »a/tek padel, žrtvoval svoje življenje, star komaj 39 let«, 23. avgusta pa je sama v zaporu praznovala svoj 20. rojstni dan.

TRPLJENJE V AUSCHWITZU



Slika : Fotografija Marije kot interniranke v taborišču. Vir: Zasebna zbirka.

Ko je Marija prispela v Auschwitz, je bila, podobno kot ostali, okopana v t. i. kopališču. Šlo je za skupno kopel, kjer so sistematično kopali zapornike v okviru boja proti ušem in tifusu (Auschwitz, n. d.). Kopel je opisala kot zelo umazano in nehigiensko. V umazani vodi so na novo prispеле tako umivali kot po tekočem traku. Nato je bila nanjo tetovirana številka 18679, nastanili so jo v baraki in tako je pričela s svojim interniranjem v Auschwitzu. Prihod in nastanitev sta tako bila dobra pokazatelja razmer, ki so jim pretile. Bivalne razmere v Auschwitzu so bile izjemno slabe. V dnevniku je po dnevih zapisovala dogajanje. Zapiše o lakoti, pomanjkanju kruha in prestavljanju med bloki taborišča (Drimel, 1942 – 1945). Hrana, ki so jo

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitza na kolektivni spomin sodobnih generacij

jedli, jo je spominjala na pomije in je bila skoraj neužitna. Imeli so obdobja, ko so jedli samo kolerabo, kislo zelje ali špinačo. V hrano so jim prav tako dajali sredstva, da so interniranke izgubile menstruacijo. V blokih so poleg prostorske stiske imeli težavo z ušmi, ki so jih žrle, in podganami, ki so iskale hrano. Glede na take razmere, ji je v spominu ostalo veliko neprijetnih trenutkov, kot je recimo ta, ko je podgana med spanjem eni izmed internirank odgriznila nos. Zaradi uši in bolh, ki so jih prenašale podgane in slabe zdravstvene oskrbe pa so bili prav tako izpostavljeni mnogim boleznim. Sama se je okužila tudi s tifusom in dobila garje.

Poleg obupnih bivanjskih razmer, so bili primorani trdo delati, kar je prav tako imelo posledice na zdravje internirancev – Mariji so na primer noge ozeble in imela je odprte rane, ki jih v bolnišnici niso želeli oskrbeti, »/.../češ, da ji nič ne manjka«. Prav tako se je nekega dne zaradi trdega dela v premajhnih čevljih in posledično vnetega žulja srečala z Josefom Menglom (Drimel, 1942 – 1945; Jurkovič, b. d.).

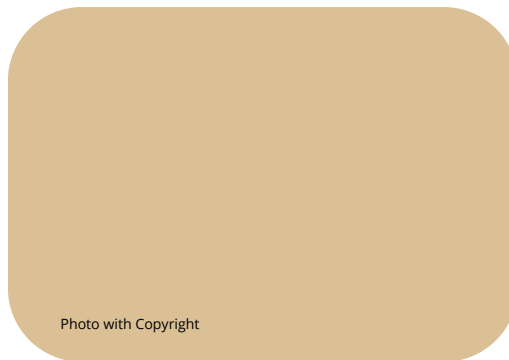


Photo with Copyright

Slika : Zima v taborišču. Vir: Zasebna zbirka. Sken: Daniel Siter.

Nacistični pazniki so z zaporniki ravnali brutalno. Številne pretresljive trenutke poniževanja, ki jim je bila priča, si je globoko vtisnila v spomin in jih kasneje delila z ostalimi. Med njimi je izpostavila srhljivo situacijo, ki se je zgodila med okopavanjem polja z ostalimi internirankami. Nenadoma je zaslišala kričanje – ena izmed nosečih zapornic se je namreč zapletla v prepir s paznikom. Le-ta jo je prisilil, da je izkopala luknjo – svoj lastni grob. Nato jo je z lopato usmrtil in zakopal prav v tisto luknjo. Ostali so morali delati naprej nemoteno. Ob razlaganju teh spominov, se je raje spominjala situacij, ko so pazniki bili bolj človeški – nekateri so jim namreč dovolili, da se umijejo v reki in to so interniranke zelo cenile.

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitz na kolektivni spomin sodobnih generacij

PISMA IN KONTAKT Z DRUŽINO



Slika : Pravila dopisovanja. Vir: M. Drimel, zasebna korespondenca, b. d. Zasebna zbirka.

Interniranci so tako v taborišču zelo trpeli. Nekega dne sta z mamo bili priča samomoru, ko se je moški vrgel na žično ograjo pod električno napetostjo. Tudi sami sta pomislili, da bi storili podobno, a kontakt z ljubljenimi jima je vlival kanček upanja (Jurkovič, b. d.). Zanimivo je bilo, da so jim v Auschwitzu dovolili pisati pisma domov in prejemati pisma v taborišče. Sama je za sabo pustila svojo ljubezen, Hinka Drimla, s katerim si je v času pripora dopisovala. Pisma so v večini primerov morali pisati v nemščini in jih tudi prejemati v nemščini, saj so njihovo vsebino pregledovali pazniki (tudi imena so ponemčevali, kot je razvidno iz pisma). Interniranci so lahko prejeli dva pisma in dva poslali svojim ljubim. Prejemali so lahko denar, ne pa tudi ostalih materialnih dobrin. Zapisanih je bilo kar nekaj smernic, omejeni so bili tudi

glede dolžine pisma. V šesti alineji zastavljenih pravil so prav tako opozarjali na naslednje: »Entlassungsgesuche aus der Schutzhaft an die Lagerleitung sind zwecklos.«, prevedeno: »Prošnje vodstvu za izpust iz pripora taborišča so nesmiselne.«

ODPUST IZ AUSCHWITZA IN OSVOBODITEV



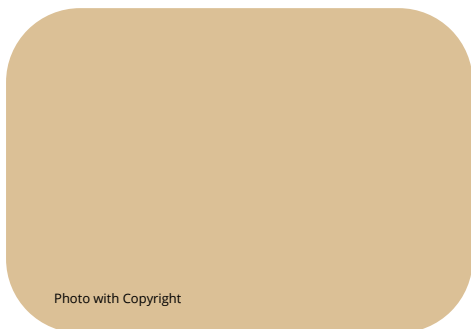
Slika : Pot do doma. Vir: Zasebna zbirka. Sken: Daniel Siter.

Po nekaj časa preživetega v samem Auschwitzu in ostalih delovnih taboriščih so Marijo poslali na delo k družini v Wernigerode, v Nemčiji, kjer je preživela svoje zaprtje do osvoboditve in transporta domov. En del dnevnika je uspela zapisati prav v tem obdobju. Kot razberemo iz dnevnika je pomagala v kuhinji, veliko časa je preživela tudi v naravi. Prav tako si je lahko kupila nova oblačila, prejela več pošte in se

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitza na kolektivni spomin sodobnih generacij

srečevala s svojo mamo, ki je bila poslana v Ilsenburg (Drimel, 1942 – 1945). Družina, pri kateri je delala, je imela v lasti kinodvorano, tam je kurila in pomagala pri predstavah. Do nje so bili prijazni in z njimi je ohranjala stike tudi leta po osvoboditvi. Kljub temu, da je bilo bolje kot v Auschwitzu, ji je bilo zelo težko in z mislimi je bila v pričakovanju na vrnitev v domovino. Deževno vreme je tako odražalo tudi njeno počutje. V drugi polovici leta 1944 in v začetku leta 1945 so že komaj čakali na osvoboditev in nestrpno pričakovali »prijatelje«, ki so jih nato spremljali do doma (ibidem).

PO »PREKLETSTVU«



Slika : Pot do doma. Vir: Zasebna zbirka. Sken: Daniel Siter.

Konec januarja leta 1945 je bilo s strani sovjetskih vojakov taborišče Auschwitz osvobojeno (Auschwitz, b. d.). Marija je v domovino prispela pol leta kasneje. Pot do doma je bila težka in dolga. Pot je zapisala tudi v svojem dnevniku, kjer je opisovala dobre občutke o misli na poti domov, bila je srečna, da bo rešena »tega prekletstva«. Junija so začeli transport proti domu, ki je bil zaznamovan s soočenjem opustošenja vojne vse od Ilsenburga, Dresdna, Prage, Bratislave, Budimpešte in do Zagreba. Med potjo so jih vojaki zavezniških sil nastanjali ne vedno v dobrih razmerah, in jim včasih preskrbeli nekaj hrane. Prevažali so jih tudi v živinskih vagonih. Predzadnji dan v juliju leta 1945, po treh letih, Marija prispe na domača tla (Drimel, 1942 – 1945).

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitz na kolektivni spomin sodobnih generacij

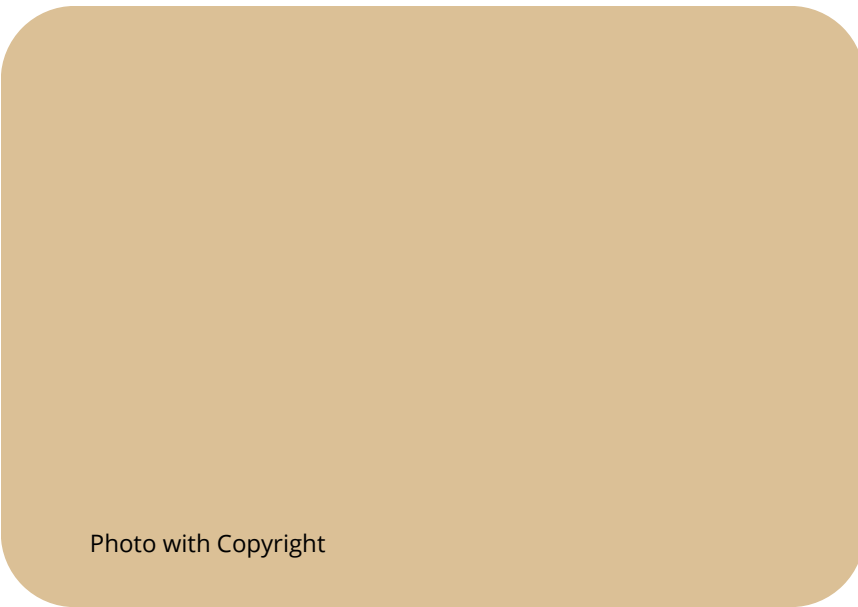


Photo with Copyright

Slika : Pot do doma. Vir: Zasebna zbirka. Sken: Daniel Siter.

BOJ ZA OHRANJANJE SPOMINA

Po preživetju izjemno težke izkušnje v taborišču, se Marija spominom le-te ni izogibala. Svojo zgodbo je z velikim občutkom odgovornosti delila s svojo družino in z vsemi ostalimi, ki jih je zanimala. Borila se je namreč, da zgodbe

taboriščnikov ne ostanejo le dejstvo preteklosti, ampak opozorilo prihodnosti. Vedno je bila pripravljena razložiti zgodbo brez olepšavanj ali izpuščanja bolečih podrobnosti. Menila je, da je le iskrena pripoved tista, ki lahko pomaga razumeti grozote vojne in preprečiti, da bi se takšne tragedije ponovile. Pogosto je poudarjala

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitza na kolektivni spomin sodobnih generacij

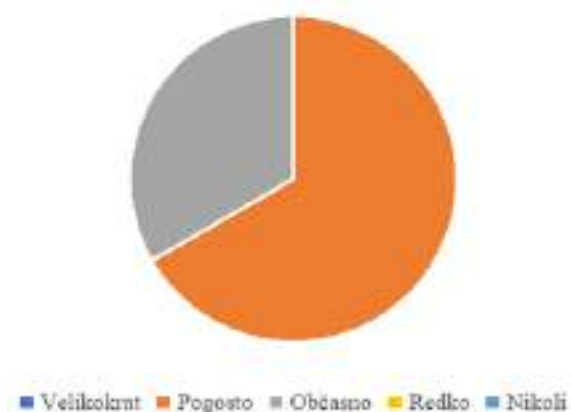
pomen ohranjanja tega spomina in učenja prihodnjih generacij; večkrat si je recimo vzela čas in obiskovala lokalno osnovno šolo, da je učencem predala pomen te izkušnje ter navdihnila empatijo in zavedanje o skupni odgovornosti, da se podobno več ne zgodi. V Rogaški Slatini je več spomenikov namenjenih narodnoosvobodilnemu boju in spominu žrtvam druge svetovne vojne, ki se niso redno obnavljali. Sama se je v boju, da se ohranja spomin na žrtve, večkrat izpostavljala in zagovarjala, da se spomeniki ohranjajo v dostojnem stanju. Po drugi strani, pa je zanimiv podatek, da je za preživele grozot druge svetovne vojne in internirance, samostojna država bolje skrbela, saj ni bilo pristranskega podeljevanja prispekov. V samostojni Sloveniji je prejela mesečno plačilo, do katerega v Jugoslaviji ni bila upravičena. Redno se je tudi udeleževala srečanj preko društva internirancev, ki so obujali spomin na grozote iz taborišč (Jurkovič, b. d.).

ANKETA

Anketni vprašalnik je bil sestavljen iz sedmih vprašanj/trditev, ki so jih anketiranci po želji lahko pojasnili. Anonimno so na anketo odgovarjali trije Marijini potomci tretje generacije, ki vojne niso doživeli.

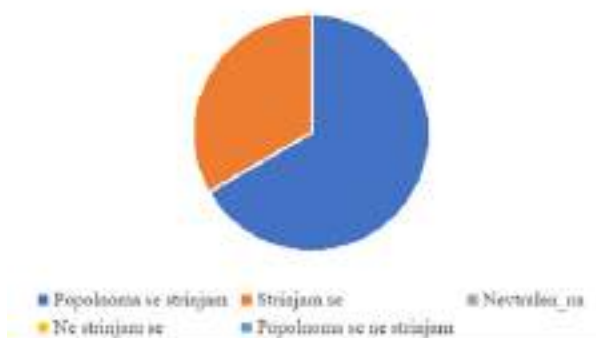
Prvo vprašanje se je glasilo: »Kako pogosto v vaši družini razpravljate o izkušnjah družinskega člana, ki je preživel Auschwitz?«

Razpravljanje o zgodbi



Druga trditev se je glasila: »Zgodba preživele in medgeneracijsko prenašanje spomina o njeni izkušnji ima velik pomen v vaši družini.«

Pomen zgodbe



Tretja trditev se je glasila: »Družinska zgodba preživetja Auschwitza vpliva na vašo osebno identiteto.«

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitz na kolektivni spomin sodobnih generacij

Vpliv na identiteto



■ Popolnoma se strinjam ■ Strinjam se ■ Nevtralen na temo
■ Ne strinjam se ■ Popolnoma se ne strinjam

Vpliv na razumevanje vloge žrtve



■ Popolnoma se strinjam ■ Strinjam se ■ Nevtralen na temo
■ Ne strinjam se ■ Popolnoma se ne strinjam

Četrta trditev se je glasila: »Izkušnja vašega družinskega člana v Auschwitzu vpliva na vrednote vaše družine.«

Šesta trditev se je glasila: »Izkušnja vašega družinskega člana je vplivala na vaše razumevanje širšega konteksta zgodovine 2. svetovne vojne.«

Vpliv na vrednote



■ Popolnoma se strinjam ■ Strinjam se ■ Nevtralen na temo
■ Ne strinjam se ■ Popolnoma se ne strinjam

Vpliv na razumevanje širšega konteksta



■ Popolnoma se strinjam ■ Strinjam se ■ Nevtralen na temo
■ Ne strinjam se ■ Popolnoma se ne strinjam

Peta trditev se je glasila: »Izkušnja vašega družinskega člana v Auschwitzu vpliva na vaše razumevanje vloge žrtve 2. svetovne vojne.«

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitz na kolektivni spomin sodobnih generacij

SINTEZA

Na podlagi pridobljenih rezultatov, ugotovim, da zgodba preživele druge svetovne vojne ostaja osrednji del družinskega kolektivnega spomina. Odzivi na zastavljene trditve v vprašalniku osvetlujejo dejstvo, da se izkušnja družinskega člana odraža v življenju in identiteti najmlajše generacije potomcev, ki so že precej oddaljeni od samega dogodka druge svetovne vojne. Analiza teh odgovorov tako omogoča vpogled v pomen medgeneracijskega prenašanja spomina in povezavo s teoretičnimi koncepti kolektivnega spomina in identitete. Prva ugotovitev kaže na to, da se zgodba o izkušnji žrtve druge svetovne vojne v družini najmanj občasno, v večini primerov pa pogosto, obravnava. Vsi trije anketiranci so torej navedli, da je ta tema prisotna v pogovorih, kar lahko povežemo s teoretičnim izhodiščem o kontinuiranem dialogu o preteklih izkušnjah, ki posledično omogoča ohranjanje spomina med generacijami, ki dogodka niso neposredno doživeli. Odgovori na drugo trditev kažejo na dejstvo, da se zavedajo pomena medgeneracijskega prenosa zgodbe in, da le-ta igra veliko vlogo v družinskem okolju. Zgodbo preživele prav tako tesno povezujejo z vrednotami, ki se v družini prenašajo. Odzivi na tretjo in četrto ugotovitev kažejo, da se tako oblikuje osebna identiteta potomcev, kar se odraža v identifikaciji z dediščino žrtve, kar potrjuje teoretična izhodišča, da družinske zgodbe, poleg kolektivne, oblikujejo tudi

individualno identiteto. Spomin na izkušnjo preživelega družinskega člana jim prav tako omogoča, da se zavedajo pomena zgodovinskih dogodkov in njihovih posledic. Odzivi na nadaljnje trditve izpostavljajo vpliv te zgodbe na razumevanje širšega konteksta druge svetovne vojne in vloge žrtve le-te. Skupno rezultati ankete kažejo na to, da ima zgodba preživele žrtve druge svetovne vojne vlogo pri ohranjanju zgodovinskega spomina in oblikovanju identitete potomcev, čeprav le-ti dogodka niso doživeli. Marijina zgodba in njeni spomini tako ostajajo pomemben dejavnik družinske identitete in vrednostnega sistema tudi pri najmlajših generacijah.

ZAKLJUČEK

Marija Drimel je kot politična zapornica nacističnega režima v taboriščih preživela nekaj let. Njena zgodba opominja o krutih razmerah, v katerih so se borili za življenje tudi slovenski zaporniki v taborišču Auschwitz. V svoj dnevnik je zapisala spomine na njeno priprtje v Starem piskru, gradu Borl in v Auschwitzu ter njeno pot do domačih tal, ki prav tako ni bila enostavna. Skozi dnevnik, pogovorov z njo ter njenim bojem za ohranitev spomina na grozote vojne, se je spomin na njeno zgodbo in ostale žrtve druge svetovne vojne prenašal ne le v naši družini, ampak tudi širši lokalni skupnosti. Gre za skupinski spomin na pretekle dogodke, ki omogoča rekonstrukcijo njene zgodbe in vpliva

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitz na kolektivni spomin sodobnih generacij

tudi na znanje in način razmišljanja o nekih dejstvih preteklih dogodkov; težko razumem dogodke druge svetovne vojne skozi perspektivo, ki ne upošteva njene ali ostalih podobnih zgodb. Na začetku sem si zastavila naslednjo hipotezo: »Družinska izkušnja preživele žrtve druge svetovne vojne ter medgeneracijski prenos spomina le-te je velikega pomena tudi za potomce, ki z vojno niso imeli neposrednega stika«, ki jo lahko, glede na teoretično izhodišče in pridobljene rezultate s strani tretje generacije potomcev, pozitivno ovrednotim. Njena zgodba namreč presega formalno zgodovino in ostaja živ del družinske identitete in vrednostnega sistema in potrjuje dejstvo, da družinske zgodbe igrajo pomembno vlogo pri medgeneracijskem ohranjanju zavedanja o drugi svetovni vojni, čeprav je potomci niso izkusili. Zaključim, da njena zgodba ostaja ključen del družinskega kolektivnega spomina, ki se pogosto obravnava in prenaša tudi med najmlajšimi generacijami. Rezultati analize prav tako potrjujejo teoretično izhodišče, da si skozi njeno zgodbo družinski člani razlagajo širši kontekst vojne in vpliva žrtve le-te. Aktualnost raziskave se kaže v zavedanju, da se od dogodkov druge svetovne vojne oddaljujemo, posledično pa se spomini nanj meglijo. Nadaljnje raziskovanje bi lahko potekalo v smeri ugotavljanja, kako se zgodbe žrtev druge svetovne vojne prenašajo izven družinskih skupnosti ter kakšno vlogo igrajo v današnjem času, v katerem vihrajo oboroženi konflikti, ki terjajo nove in drugačne žrtve.

Omejitev te raziskave zaznam v dejstvu, da je Marija že preminula in težko zapišemo popolno rekonstrukcijo njene zgodbe. Prav tako bi rezultati bili bolj reprezentativni, če bi analizirali odgovore več družin s podobno zgodbo.

LITERATURA

Auschwitz. (b. d.). *Day of Liberation*.
<https://www.auschwitz.org/en/history/liberation/day-of-liberation/>

Auschwitz. (b. d.). *Life in the Camp*.
<https://www.auschwitz.org/en/history/life-in-the-camp/>

Auschwitz. (b. d.). *Other Ethnic Groups*.
<https://www.auschwitz.org/en/history/categories-of-prisoners/other-ethnic-groups/>

Barnes, V. in Newton, A. L. (2018). War Memorials in Organizational Memory: a Case Study of the Bank of England. *Management & Organizational History*, 13(3), str. 1 – 25.
https://www.researchgate.net/publication/329086108_War_memorials_in_organizational_memory_a_case_study_of_the_Bank_of_England

Drimel, M. (1942 – 1945). Moje in mamino pregnanstvo in prekletstvo. [neobjavljen dnevnik v zasebni zbirki, sken: Daniel Siter.

Razumevanje identitete žrtve 2. svetovne vojne: vpliv družinske izkušnje preživetja Auschwitza na kolektivni spomin sodobnih generacij

Erll, A. (2011). Locating Family in Cultural Memory Studies. *Journal of Comparative Family Studies*, 42(3), str. 303 – 318.
<https://www.jstor.org/stable/41604447?seq=1>

Geopedia. (b. d.). *Partizanstvo*.
https://www.geopedia.world/?locale=sl#T281_L2518_F2518:811_x1709131.952_4565407_y5766409.413833694_s8_b362

Gu, X., Tse C. S. in Brown, N. R. (2019). Factors that Modulate the Intergenerational Transmission of Autobiographical Memory from Older to Younger Generations. *Memory*, 28(2), str. 1 – 12.
https://www.researchgate.net/publication/338264127_Factors_that_modulate_the_intergenerational_transmission_of_autobiographical_memory_from_older_to_younger_generations

Kamra. (2015). Borl med drugo svetovno vojno.
<https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/borl-med-drugo-svetovno-vojno/>

Pohn-Laguass, M. (2021). Memory in the shadow of a family history of resistance: A case study of the significance of collective memories for intergenerational memory in Austrian families. *Memory Studies*, 14(2), str. 180 – 196.

Roediger, H. L. (2021). Three Facets of Collective Memory. *American Psychologist*, 76(9), str. 1388–1400.
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35266734/>

Siter, D. (2022). *Rogaška Slatina pod kljukastim križem: zdravilišče med okupacijo 1941 – 1945*. AMEU – ISH.

Solomon, Z. In Zerach, G. (2020). The Intergenerational Transmission of Trauma: When Children Bear their Father's Traumatic Past. *Neuropsychiatrie de l'Enfance et de l'Adolescence*, 68(2), str. 65 – 75.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0222961720300283?via%3DiHub>

Stari pisnik. (b. d.). *Zgodovinska podlaga*.
https://www.staripisnik.com/?page_id=38

Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije. (2023). S TERENA – Grad Borl, v spomin in opomin. <https://www.zzb-nob.si/aktualno/s-terena-grad-borl-v-spomin-in-opomin/>

English Summary

Synopsis

This publication presents the results of a student-driven research initiative from Slovenia focused on the remembrance and representation of victims of 20th-century conflicts, particularly the World Wars and post-war periods. Conducted under the mentorship of Prof. Ljubica Jelušič, students from the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana explored local memorial sites, individual wartime stories, and community memory practices.

Each student contributed a case study that combined historical research, fieldwork, and interviews to examine how monuments, commemorative practices, and personal narratives shape collective memory. Topics include the analysis of partisan and civilian memorials (e.g., Zadobrova, Javorje, Drča), biographical explorations of resistance figures (e.g., Juro Adlešič, Milovan Šaranović), and broader reflections on identity, trauma, and memory politics in post-socialist Slovenia.

The research highlights generational shifts in memory, the fading visibility of some monuments, and the evolving roles of local organizations in preserving historical awareness. Through personal engagement, students linked historical inquiry to family histories and local experiences, producing both academic and emotionally resonant contributions.

The findings aim to encourage critical reflection on historical memory, promote inclusive remembrance practices, and inform heritage preservation strategies in Slovenia.

Zagreb, April 2025

Cover photos: Valter Kolenc, Tilen Zupanc Mušič

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.



**Co-funded by
the European Union**